

BEVEZETÉS.

2. ZAY FERENCZ LOBOGÓJA ÉS FEGY-
VEREI A ZAI-UGRÓCZI MUZEUMBAN.

AY FERENCZ életpályája igen érdekes. Katona, diplomata, úzer, gazda s író egy személyben. Katonai s diplomáciai működése szerencsés. A hadvezér Zayban mindig meg-

volt a tapintat meddig mehet, s a diplomáciai ügynök sohasem felejté el, mikor ér véget a szöbeszéd. Gazdagnak születvén, pályája kezdetén tönkrement, mikor behunyja szemét: vármegyék siratják a dús-gazdag földesurat. S ez eredmény elérésében eszének is nagy része volt. Tollát több nyelven forgatta, mindig ügyesen. A xvi. század azon szereplő egyéniségei közé tartozik, a kiket manapság európai embereknek szokás nevezni. Az Oláh Miklósok, Brodaricsok, Verancsicsok, Martinuzziak, Nádasdyak, Révaiak, Zayak nemcsak a mieink; a Szajna partjától, a távol Bosporusig ismerik hazánk e neves férfait. Csodáljuk munkaképességüket. Annyit dolgoztak, hogy két nemzedék is beérhetné azzal. Abban a században, mikor a magyar társadalom mélyreható forradalmat él át, a felső tizezernek bizonyára egyharmada idegen ellenség elől menekül, lelkesült tanulók s prédikátorok más módra tanítják az isten hitét, s két királyt ural a nemzet: nehéz volt megtalálni azt a személyt, azt

az eszmét, a kihez, vagy a melyhez, azután *hű* legyen az ember. Ebben a században sok új sebet ütnek a nemzeten, melyeket a xvii. század harczai s a xviii-iknak alkotmányserelmei még fájóbbakká tesznek. Az a magyar társadalom, melyet a xv. század megteremt, a reá következőben elzüllik, új pedig nem alakúlhatott. Alkatrészeire bontja a pártviszály, keleti mérget olt belé a török uralom. A xv. század olygarchája önző volt, de érdeke összeforrt az országéval. A Serédyek, Bebekek' és Balassák kiváltak közülök, ők csak önzők. Az emberekből nagyon kiveszett az eszmény kultusa. Szondy önfeláldozása, Dobó vitézsége, Losonczy hősiessége s Zrínyi halála villámok, azért oly fénylők, mert teljes sötétségben cikáznak.

Ilyen világban élt Csömöri Zay Ferencz, az első magyar bárók egyike. Azok közé tartozik, kik sohasem változtatták pártállásukat. Élte fogytáig a Habsburgok hívecsakúgy mint Bodó Ferencz a Szapolyai Jánosé. Viszontagságos élete egyetlen pillanatában sem tántorodott meg, habár különben korának *hű* fia. Szereti a vagyont, a pénzt, bosszúálló, kíméletlen a hol érdeke kívánja. Bálványozza királyát, kivált I. Ferdinándot, életét százszor is koczkára teszi érette; de míg egyik kezével ellenségére üt, a másikat már nyújtja a jószágért, mely után régóta eseng.

Nincs meg benne Zrínyi antik hősiessége, nagy csatát nem nyert, híjával van Verancsics európai nagy és alapos készültségének, de folyton fejlődő ember. Szívós, sohasem csüggedő. Alkalmazkodik minden körülményhez. Huszárjaival együtt nyomorog a táborban, érintkezik II. Szulejmán basáival, tömérdék barátja van Bécsben, a lengyel udvarnál s Moldvában. Mint szerző ember fősvény, s még sem sajnálja embereitől a falatot. Életében csak egy ember járt túl az eszén: Heraclides moldvai vajda. S ez az egy csalódása sem őt terheli, királya ked-

veért fogott a kalandos vállalatba, mely kudarczával ért véget.

Hősöket, királyokat, főpapokat már ismerünk a xvi. századból, lássunk most egy magyar diplomatát. A másodrendű szereplők nem oly fényesek ugyan, mint a herosok, de csak oly közéről érdekelnek bennünket, mert az azok által felmutatott eredményekben ezeknek is van részök.

A bemutatás íme megtörtént s most beszéljük el hő-sünk életét.

3. A ZAY CSALÁD CZIMERE A ZAY-UGRÓCZI KASTÉLYBAN.

I.

AZ IFJÚ ZAY.

1505—1526.

VUKOVÁRON túl kiessé változik az Alduna vidéke, melyet eladdig mérhetlen rónaság szegélyez. Balpartján bozótos síkság terül; csak néhol akad egy-egy nádas, mely vizimadarak ezreinek tanyája. Jobb partján a Fruska-Gora szép körvonalai gyönyörködtetik a szemlélőt. A szelid halmokat lombos, sűrű erdő borítja, mely leér a völgybe, hol kis helységek látszanak. Helyenként a hegyek oldalain szőlők és gyümölcsösök tarkítják a tájt s itt ott a völgyekben egy-egy kolostor

sötét falai tűnnek elő. A Száva torkolata felé mindinkább lankásodik a vidék, odáig, hol a szlavóniai síkság kezdődik. A mai Szerémség ez, régente az Ujlakyak és Garayak birtoka.

Már a rómaiakat elbájolta a vidék. Halmos, befásított terület, jó földek, víz bortermő hely, megannyi ideálja Virgilius rómaijának. A magyarság e vidéken már művelt földet talált. Szent László alatt rendes birtoklás nyomaira akadunk; magyar birtokosok adnak s vesznek jószágot.¹ Ezen a területen alakult az egykoron híres vármegye: Valkó. Éjszakra a Dráva képezte határát, Ujlaktól Szi-szekig minden vidék: valkai terület. Délről a Száva mosta partjait.²

E vármegye kiválóan nagybirtokosok kezében vala. A xiii. században a Csákyakat és Maróthyakat, a xv-ikben a Garayakat uralja, kiknek emlékezetét Djakovár közelében Gorjanban, egy verőczemegyei kis faluban, néhány rom s alapfal hirdeti,³ míg hadaiknak fényes fegyverzetéből már csak néhány rozsdás lándzsa maradt fenn, melyet az együgyű horvát földműves kiszántogat a falak mellől.

A Garayak mellett, a Lorántffy, Szentpéthery, Bersenyi, az Ujlaky, Lankai Kamarás, Alsáni, Mikolay, Hosszútbáchy, Elefánti, Vér, Bánfy, Sulyok, Kereszthury családok szerepelnek. A föld népe jobbára magyar. Kétszáz valkó-megyei község nevét ismerjük,⁴ melyeknek több mint fele magyar. Még a xvi. század derekán is túlnyomólag értelmes magyar községeket találunk itt. A baranya-megyei reformátorok hálás talajra találtak Valkó megyében: nem egy híres prédikátoruk onnan származott.

Landor-Fejérvárig magyar nemesség, magyar hadak őrizték a végeket. A xv. század törökverő harcaiban a vitézi elem túlnyomóan magyar; rác, horvát és oláh csak

¹ PESTY Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. I. k. 254.

² U. o.

³ Dr. KELEK djakovári püsp. titkár leírása után.

⁴ PESTY u. o. 263. l.

alárendelt szerepet játszik e hosszas és kitartó küzdelemben. A vezérek, bánok, végek kapitányai magyar főurak soraiból telnek ki. Ha idegen, kit érdeke a magyar keresztény államhoz vonzott, e küzdelemben eszével, karja vitézségével kitűnt, azonnal a magyar nemesi rend sorába lépett át. Azontúl rácok, bosnyákok, tenger mellékiek folyton előre tolva, űzve mindinkább végeinkbe szorúlnak. A Száván innen már felszaporodik a horvátság, a Drávatorokon túl fekvő vidéket előzőnli a hazája vesztett szerbség s uraival együtt a föld népe is menedéket talál itt. Jakusicsok, Perusicsok, Petrovicsok, Osztrósicsok, Keglevicsok, a Zrínyiek már nem csak honosainkká, de véségileg is atyafiakká lesznek a nemzet főúri osztályával. A kisebb rendű nemesség még hamarabb megbarátkozott a szláv elemekkel: a tábor s a csata testvérekké tette a közös ellenséggel küzdőket. Nincs jobb békéltető, mint a bajban együttlét. A fejevári, zimonyi, szendrei végeken nagy hamarsággal elenyészett a nyelvbéli különbség. A szerbek, horvátok megtanúlták a magyar énekeket, s szerb horvát tárgyú balladák mellett fölleskült a magyar végbeli vitéz is.

Ilyen egyenletes, mondhatni bajtársi jellegű volt a magyar végvidék a mohácsi vész előtt. Birtokosai, mint már az Anjouk és Zsigmond idejében is, ellentétben a Mátyáséval, ki alatt inkább a Felföld s az éjszaki Dunántúl urai a szereplők, nagy befolyást gyakorolnak Budán. A mohácsi vész megváltoztatja az ethnographiai viszonyokat. A török hódítás együtt jár az Alvidék elnéptelenedésével. Cserni Jován a «rác császár» Szápolyay réme s a szerbség átcsap a Dunán. A Száva melléke, a szlávon megyék idegen lakosságot vesznek fel, a magyar földnép följebb vonúl, csak a nemesség, meg az idegen eredetű is, marad meg magyarnak, a megyék sánczain s a család körén belől.

Ez a folytonos harc, ez az örökös szembenlét ellenséggel, idegen elemekkel okozta az alvidéki nemességnek hajlékonyabb, diplomaciai érintkezésekre alkalmasabb jellemét. Kicsiben egész magyar Levante volt akkoriban a Dunamelléke. Anyanyelvök a magyar, gyermekkorukban hallják a szerb-horvát nyelvet, török foglyokkal törökül gagyognak, stajer lanczknechtektől rájuk ragad a német szó, velencei kereskedők az olaszt terjesztik, a Kelet minden máig is divatos nyelve használatos. A folytonos összeköttetés következtében az alvidéki urak legjobban ismerték a török természetét, s bizonytal maguk is némi törökösséget vevének föl. Árulásban, hitszegésben, dúlásban magyar végbeli hadaink, s élükön a magyar-horvát kapitányok nem maradtak a török mögött. Ebben az iskolában növekedtek fel a xvi. század jó vitézei.

A családok belső életében birtokszerzés, vagy birtokcsere, házasság s a végrendelet képezik a főbb tényezőket. A családfő hadaival a csatamezőn táboroz, de birtoka jogait védő, vagy megerősítő okleveleivel többet gondol, mint sebeivel. Kisdéd gyermekeit az anya neveli, a fegyverforgatás oktatását az apa veszi át, a tudományokra keveset adnak.

Zay Ferencz ebben a környezetben látott napvilágot előkelő, jó módú családból. Hogy mikor? ahhoz csak körülbelől vethetünk. A családi levéltár egyszerű feljegyzései 1498-ra teszik születésének évét, az egyik nemzedékrend meg éppen 1492-re. Valószínű, hogy hősünk 1505-ben született.¹

Családját ősnemzetségből eredeztetik történetíróink.² Szerintök a Loya-nemzetségből származnak a Zayak.³

¹ A budai káptalan előtt 1513-ban Gyentyey Dragul Gergely a kis Zayt bemutatván, erre bízta, hogy ítélje meg hogy hány esztendő. S a káptalan bizonyág-levelet adott róla, hogy *nyolcz*

éves. Pozsonyi kápt. levéltár. Protocolum Budense Nr. 3. 1510—1522.

² NAGY Iván — k. — l., a családi levéltárnok és gr. ZAY Károly adatai nyomán.

Okleveleinkben ennek a nemzetség-

Zay Ferencz atyja: Péter 1497-ben nősült. Lankai Kamarás Borbálával való házasságából négy gyermek származott: Mátyás, ki ifjú korában halhatott el,¹ Ferencz jelen tanulmányunk tárgya s két leánya: Apollonia, kit Zoltay István az egri vitéz hadnagy, s Magdolna a legidősebb, kit Zoltay Balázs vett feleségül.

Zay Péter viselt dolgaírói keveset tudunk; élt, megházasodott, családot alapított, vitézkedett a török ellen. Ájtatos jámbor ember lehetett; 1502-ben feleségétől bűnbocsátó levelet nyert Sándor pápától.² Derék közharcos a végeken, a ki megállta helyét. Az ilyenféle emberek emlékezetét nem őrzi meg a családi traditio; egy íz a nemzedékrenden, semmi több. Felesége Kamarás Borbála Ferenczünk anyja, kiváló asszony. Szentpéthery vér folyt benne, azoké a Szentpétheryeké, kik az Alduna mentén, az Ujlaky féle bosniai uralom idejében szerepet játsztak. Magában Valkó-vármegyében öt uradalmuk volt,³ bírtak

nek nyomát nem leljük. Csábító a hasonlatosság a Woja és Loya, a Zay s a Vay név hangzása közt, sokat adott a föltevésre, hogy a két család egy törzsből ered. Korábbi adatok híján csak annyit mondhatunk, hogy a család a XIV. században már szerepel, Csömöri Zay Demeter fiai. Miklós és Albert, bennülnek már a pestmegyei csömöri jóságban, sőt 1388-ban az Egerváryak és Petheők részére 210 frtért magokhoz váltják. 1449-ben Hevesmegyében él az ezen ágbeli Zay János özvegye Margit; kinek pörében Hunyadi János oszt igazságot. A XVI. század elején ismét egy Zay János ura e szép jóságnak. A fői és czinkotai határokig terjedő jó bormermő uradalomhoz tartoztak: Csömör, Iváncs, Sápna fele, Vároknak háromnegyedrésze, Örvösd, Tisza-Gyanta, Almágy, egy szép halastó, megannyi a mai vaczi járásban található telep. Csömöri Zay János jóságokat a csömörin kívül bírt még Borsodban. Abaujban s Gömör-

ben is. Ezeket 1512-ben zálogba vetette Márki Szilveszternek s feleségének 60 arany forintért. A híres paphegyi szőlőkből meg Zay Miklós egyet 1516-ban a budai dominikanusoknak hagyott. A fennmaradt oklevelekből következtetve az 1449-ben már néhai Zay Jánosnak két fia volt, ugyancsak Zay János, ki a pestmegyei jóságot tartotta meg és Zay Péter, a ki a Dráva mellékére házasodott, feleségül vévén Lankai Kamarás Borbálát, a Lankai Kamarás Mihály és Szentpéthery Dorottya leányát. Ezen a révén került Zay Valkóvármegyébe, de azért a pestmegyei atyafiságot sem hanyagolta el: a veszendőbe ment csömöri jóságokra még a XVIII. század folytán is igényt tartván.

¹ 1516-on túl (Zay-ugróczy levéltár A. 68) már nincs nyoma.

² Zay-ugróczy levéltár. 6/1..

³ Zágrábi tart. lev. Hosszú-Bács (Bacsincze), Peklénd, Kamand, Kanótha, Pegye.

ezen kívül Bács- és Szörény megyékben.¹ Lander-Fejérvárott Szentpéthy László és hada nagy becsületben álltak. 1511-ben ő volt Ulászló király kincstartója s mint befolyásos államférfi folytonosan hangoztatá a veszélyt, mely az országot fenyegeti, ha déli végei elvesznek. Sürgette Jajczának megsegítését, adott pénzt és élelmet Lander-Fejérvár őrségének.² Nem rajta múlt bukása. E kiváló ember unokatestvére volt Zay Ferencz anyja. Erélyes, családja érdekeit fölfelé szívósan védő,³ jobbágyai iránt kegyelmes, emberbecsülő, jámbor úrhölgy. Fiát — mint levelei mutatják — az imádásig szerette, az volt a mindene. Túlélte három férjet; mikor Zay Péter meghalt, a négy gyermekes özvegy Strezsemlyey Györgyben talált támaszra. György úr Valkóban és Szolnok-megyében Ulászló királytól adományt nyert és pedig akkép, hogy a negyvenhét falus ivánka-szentgyörgyi uradalom, kis és nagy-pói uradalom feleségét és annak Zay Pétertől származott fiait: Ferenczet és Mátyást is illesse.⁴ Harmadik férje Gethyey János volt, ki 1535-ben már nem élt.⁵ A xvi. században családaink történetében nagyon gyakori eset, hogy háromszor négyszer házasodtak, úgy az özvegy férfiak, mint asszonyok. Jóságszerzés vágya, összeköttetések hajhászása, majd meg a nők részéről az elhagyatottság szolgált indokul, mely az akkori pártos, zavargós világban kétszeresen is megkövetelte a férfi segítséget.

xvi. századi történetünk a vitéz asszonyok egész sorozatával dicsekedhetik. A drégeli, egri s losonczyi hősök szülői nem rokka mellé nevelték fiaikat. A folytonos háborúzás megedzi az asszonyokat is. Ez csak az idők természetes következménye. Föltűnő jelenség azonban, ha a

¹ Zay-ugróczy levéltár 1511.

⁴ Zay-ugróczy levéltár. A. 1516.

² U. o. J. 60—62. 64.

⁵ U. o. J. 1/67

³ Kivált az udvari kamarával szemben. Orsz. Lev. Benignæ Res.

vér és vas e korszakában patriarchalis élet eszményi korára emlékeztető alakokat látunk. Nemesi családjaink azonkori hölgyei az istennek, férjüknek s gyermekeiknek élnek.¹ Mikor a férj pogánynyal küzd, felesége áll a család élére, parancsol a várbeli zord hajdúknak, vezeti a gazdaságot olykor három-négy vármegyében, neveli gyermekeit s ha ellenség üt reá, szembeszáll vele. És Zay Péterné az ilyen fajta asszonyok közé tartozott

Már az által is, hogy írástudó volt, kivált a xv. század vége felé született hölgyek közül. Hagyományos erénye a Zay-családnak, hogy gyermekeit magasabb oktatásban részesítette. Zay János 1493-ban a krakkói egyetemen tanul, Zay Mátyás 1508-ban ugyanott senior.² Ferencz a hagyomány szerint a paduai egyetemen képezte magát.³ Életpályája, iratai, olaszos gondolkozásmódja valószínűvé tesz e hagyományt. Olaszul folyékonyan beszélt, írt és olvasott, Macchiavelli Discorsi-jait folyton magánál hordozta. Hogyan nevededett e valkómegyei nemes ifjú, csak képzelhetjük. Anyja s a család deákja írni, olvasni tanították, a vallás s a latin nyelv elemeibe a káplán vezette be. Parancsolni, lovagolni, vívni apjától s a környékbeli nemesektől tanult. A család nyelve magyar volt, szerbül horvátul mondhatni az utczán,⁴ latinul, olaszul felsőbb iskolákban tanult meg.

Anyja előkelő összeköttetései révén a képzett ifjú a királyi udvarba került. II. Lajos 1526-ban neki s Csáky Eleknek Valkóban⁵ jószágot adományoz. Bejáró azaz kamarás lehetett az udvarnál; Mária királyné kitüntette a

¹ DEÁK Farkas: Magyar hölgyek levelei.

² Bursa Cracoviensis. 17. 60. lap.

³ FAVARO Antal páduai egyetemi tanár értesítése szerint a páduai egyetem külföldi hallgatóiról vezetett jegyzék csak 1545. kezdődik.

⁴ Szerémi emlékiratából is kitetszik, hogy a magyar jellegű Dráva s Duna-melléken jobbra mindenki értett e két nyelven.

⁵ Zay-ugróczy levéltár. G. 11/1.

tudnivágyó, daliás, edzett ifjút, ki ez idő tájban sajátította el a német nyelvet is. Nagy hasznára vált ez később Ferdinándnál s Miksánál. Kétségtelen, hogy ez az udvari élet forduló pontja, irányadója Zay pályájának.

II. Lajos udvarában mintegy kilenczven udvarnok s királyi ifjú volt. Felerészben magyarokból, másfelől németekből, csehekből, lengyelekből állt az udvari népség.¹ E léha, pénztelen udvarnál, hol hitelbe ettek, ittak, vadásztak, s az udvari embereket ritkán fizették, az élelmesebbek egy-egy jószágocskával kárpótolták magukat. Ilyesminek lehetett következménye az az 1526-diki jószágadományozás is. A mulatságkedvelő ifjak közt azonban éltek az udvarnál olyanok is, kik később a habsburgi időszak alatt szerepet játsztak. Brodarics István, a prépost, Batthyány Orbán, Bebek Imre, Hampó Ferencz, Nádasdy Tamás az udvarnál, mint titkárok működtek. More György kamarás volt, Oláh Miklós a királyné titkára; Henckel János udvari pap, a sok idegen a királyné környezetében, a külföldi követek mindannyian tényezői a pezsgő, eleven társadalomnak. E férfiak mind ismerték Zayt, sokan közülök, mint Batthyány, barátai voltak. Mária királyné, ki élénk érdeklődésével a német hitújítási eszmék iránt, központja volt a műveltebb elemeknek, már ekkor sok szolgálatot tett Ferdinánd ügyének. Meg volt az a tulajdonsága, hogy állhatatos híveket tudott szerezni magának. Házassága első éveiben élénk részt vesz királyi férje tobzódásaiban; a kolostorban nevelkedett fiatal asszony örül szabadságának. De 1526-ban már komoly, elszánt asszony, ki élénk részt vesz az államügyek vezetésében.

Landor-Fejérvár eleste 1521-ben nyomot sem hágy a király környezetén. Eleinte megijednek, azután kicsinylik,

¹ II. Lajos és udvara. Irta Dr. FRANKÓI Vilmos. 1878. 34. l.

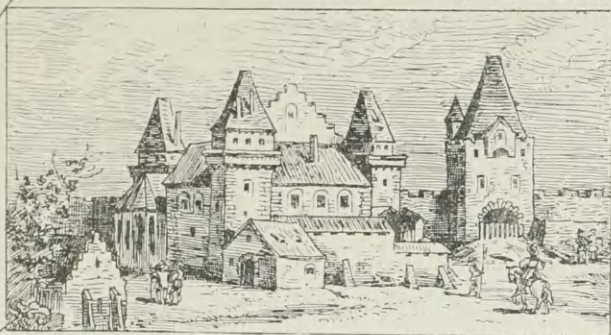
végül el is felejtik. Egy kis töredék mégis gondolkozóba esett s az ország veszedelmét előre sejdíté. Brodarics István folyton inti a királyt s az udvarnokok közül is sokan roszul érezték magukat a czifra nyomorúság közepette. Ezek közé tartozott Zay Ferencz is, kinek számos földije, rokona esett el Landor-Fejérvár alatt, s kit e csapás alvidéki rokonaival együtt közvetlenül érintett. Jóságaikat pusztítja a török; Valkó-megye ki van téve dúlásainak, melyek Zay anyját elszegényítik, s az alsó Dunavidék nemességét véginségre juttatják. A Mátyást követő korszak záró pontjához közeledik.

A mohácsi csata fejezi be Zay életének ezt a szakaszát. Ott harczol királya oldalán, Jagello udvarnépének könnyűvérű lovagjaival, kiknek bűnét enyhíti, hogy meg tudtak halni. Pulyák voltak míg éltek, de nem estek el gyáván. Királyuk a fertőbe fült; abba halt bele, a mi életében környezé. S a királyi ifjak nagy része oldala mellett hullott el.

Zay életben maradt.

5. A MOHÁCSI CSATATÉR.

6. A BÉCSI BURG A XVI. SZÁZAD ELEJÉN.

II. MOHÁCS UTÁN.

(1526—1542.)

A BÉCSI BURG A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

DOHNE

A mohácsi csatasíkon királyunk esett el. Halálával az udvari élet megszűnt. Az emberek szétfutottak, mindenkit elfogott a félelem. Azt, hogy ez a csatavesztés, török-dúlásnál, királyhalálnál egyebet is jelent: akkor nem hitte senki. Kevés ember volt nálunk, a ki az események messzehatását fel tudta volna fogni. A sánta nádorispán Báthory István az özvegy királynét követé, Szapolyay Jánosnak a vajdának emberei, még a király testét sem lelték meg, s már is foglalgatják a jószágokat. Habsburgi Ferdinánd még csak készülődik új királyságára, mire hat héttel a mohácsi csata után ellenfele meg is koronáztatja magát. Megindul a két immár koronás király harcza, melyben a János hada húzza a rövidebbet. Egyszerre csak kitalálják a cseri barátok, még pedig az evangéliomból, hogy: «a ki vele jót teszen, az az ő atyjafia». Az atyafi pogány volt, s mert János király kezetcsókoló fiává lett, segített is a jó szultán, de megtartotta a megsegített országot kamat fejében.

A mohácsi nemzedéket túlszigorúan ítélik meg, a kik képviselőitől minden erkölcsi érzést megtagadnak. Inkább szerencsétlenek, mint gonoszok, s rövidlátók mint élettemültek. A politikai finom ravaszkodáshoz hiányzott bennök a műveltség, de a nemzettel született bizonyos jogérzék útját állotta a teljes anarchia bekövetkezésének. Vissza kellene mennünk az igazságos király koráig, fejtegetni kellene a Dózsa-hadak féktelenkedését, Szapolyay vajdának az emberkinzás terén kifejtett művészetét, ha teljesen ki akarnók domborítani azokat az eszméket, melyek a magyar társadalom akkori rétegeit foglalkodtatták. Csak kard által volt megoldható, hogy vajjon a két szemben álló elv közül melyik igazságos: az a jogalap, melyen a nemzeti párt állott, vagy a szerződés, melynek alapjára Ferdinánd király hívei helyezkedtek? Eleinte a vajdának volt nagyobb pártja, azután a Ferdinándé kereke-

dett feljűl, mert jobban s ügyesebben tudott vesztegetni. A magyar űr büszke, helylyel-közzel kegyetlen, vitéz, de végzetlenül hiszékeny, s ígéretekkel leköthetű vala. Ferdinándnak megvolt az az ügyessége, hogy nem egyszerre adott mindent, apránként ajándékozgatott, hogy az illetűnek legyen még mit reménylenie. János sokat ígért, de a míg csak lehetett, nem tartotta meg szavát, s a mikor megtartotta volna, már akkor nem volt módjában.

Lajos király udvarának maradványa, mely el nem zűlűlt, nagyobb részben az özvegy közelében maradt s vele a Ferdinánd pártját uralta. Zay Ferencz, a mohácsi veszedelem után az özvegy királyné mellé szegűdűtt. Fialat katonamber létère, folyton Szapolyay ellenes körűkben mozogva, hol is kereshetett volna megfelelűbb tørt működésének, mint a Ferdinánd táborában? Az a Zay Ferencz ki késűbb megírván korának egy episodját,¹ Szapolyayt gonosz képmutatű űrnek, Werbewczy Istvánt érdemetlen embernek tartja, ifjű korában egész lélekkel síkra szállott a törűk párt ellen. Nyiltan tette. János király Zay ellenségeskedését azzal torolta meg, hogy nagy- és kis-pűi jűszágát még 1526-ban elfoglalván, Pűstyéni Ferencznek adományozta.² S ettűlfogva Zay még szorosabban ragaszkodott Ferdinándhoz, ki magához vette az udvarba s a válságos 1527—1530 években is, midűn János király Szulejmán hadaival Bécsig jűtt, ott tartotta. Tollal karddal szolgált űrűt, s ez viszont «bejárűvű» (aulæ familiaris) tette. Attűl fogva hiven kitartűtt mellette s még Budának 1530. ügyetlenségekben páratlan ostromoltatása, és a német hadvezérlet gyámoltalansága sem ejtette kétségbe. S szolgált eleinte, fiatalsága egész hevével önzetlenül, ingyen és anyjátűl is segélyeztetvén, szolgálataiert semmi jutalomban

¹ Az Landorfejűvár elveszésének oka e vűt és így esűtt.

² Családi lev. B. 116. A Pűstyéniek 1550-ben kihaltak; Zay e jűszágait 1559-ben ismét visszakapta. (U. o. G. v. 1.)

sem részesült. Később sem részesült volna, ha nem követi kortársai példáját. Követelni kezdte, hogy őt is is méltaság figyelemre. Jóságai parlagon heverték, jobbjait rablánczra füzte a török, a megmaradtakban a fekete rác császár, Cserni Jován tett nagy kárt. Ferdinánd természetesen neki is ígért jutalmat,¹ de csak 1531-ben fizettetett 400 forintot.²

Nem sokáig maradt az udvarnál: tért keresett geniusához illőbb szolgálatokra.

Ferdinánd királynak elvitázhatlan érdeme, hogy daczára országrésze siralmas állapotának, pénztelenségének, folytonos hadakozásának: szervezte a kormányzás és hadügyigazgatás ágait, és komoly rendet akart csinálni a pénzügyekben. Udvari kamarát, cancellariát állított fel, s a szerteséjjel lézengő hadi anyagot, mely a banderiumok megfogása következtében szervezetlen vála, összegyűjteni igyekezett, s rendezte a horvát és szlávon végeket. De minde törekvéseit végtelenül megnehezíté, hogy oly erővel állt szemben, mint a Szulejmáné.

Akkoriban a kitünően iskolázott, rendes török hadsereggel egyetlen európai sem mérkőzhetett. Nehéz eldönteni miben volt Szulejman nagyobb: a hadak vezérletében vagy a szervezésben. Török történetírók el-kanuni-nak, a törvényhozónak nevezik.

Két hasonlíthatlan előnnyel dicsekedett alatta a hadsereg. Jól fegyelmezett, s jól fizetett vála, s legújabb időkig hadjárat idején kétféle elemből alakult. A kapu-kulik és szerhadakulik zsoldosok valának, a müsselemek, timarok vagy ziametek, állandó zsold: eulufé nélkül szolgáltak. A zsoldos katonák soraiból 1326-ban alapított jancsárok (jenicserik) váltak ki, kiknek száma a xvi. században 12—30000 között váltakozott. Ez az állandó csapat más-

¹ Családi lev. J. 1.

² Orsz. lev. kincst. oszt. B. R. Mart.
4. aug. 23.

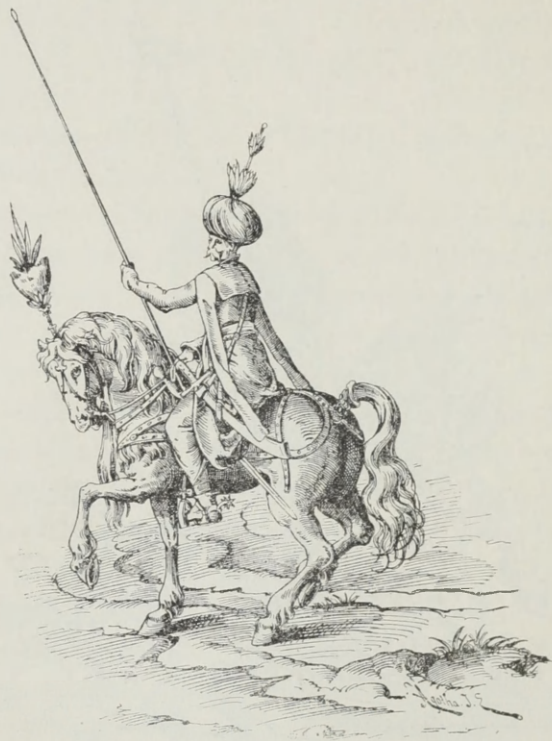
fél századdal előzte meg VII. Károly franc-archerjeit s a mi fekete seregünket. Szabályzatuk példányképét mutatja egy jól fegyelmezett, jóban rosszban összetartó hadcsapatnak. Följebbvalóiknak vak engedelmességet, önmaguknak

6. JANCsÁR AGA.

holtig való barátságot fogadtak. Külön kaszárnyákban laktak. Ruházatukban egyszerűek, szakállukat nem borotválják, életrendjükben mértékletesek. Az izlámnak fanaticus oszlopai, vitézi voltukon felül még a Szent-Bektas rendnek is tagjai. Könnyű vérű, léha embert nem tűrnek ma-

guk közt, s az újoncznak kemény próbaévet kell kiállania. Az előléptetésben a szolgálat évei határoznak, s nem a különös vitézség, mert abban mindnyájan egyformák. Büntetéssel csak saját tisztjeik illethetik őket s ezt külön módon intézték el. Az öregekről, rokkantakról gondoskodnak.

7. TIMÁR.

Házassodniok nem szabad. Nem űzhetnek külön mesterséget, összes foglalkozásuk: az ima s a harcz.¹

Nem kevésbé jeles a lovasság szervezete. Úgy a napi szoldon lévő szipahik, mint a hűbéres timárok és zainok a xvi. század elején mintaképei a földerítő és előcsatá-

¹ État militaire ottoman, depuis la fondation de l'empire jusqu'à nos jours par A. Djevad Bey I. Constantinople

1882. 56. l. és a nyugati források nyomán SALAMON F.: Magyarország a török hódítás korában. 105. l.

rozó lovasságnak. Fegyverzetük, a lóanyag jósága, gyakorlottságuk megannyi előnyök a nehéz és a legtöbb esetben gyakorlatlan német lovassággal szemben. A török hadsereggel győzni könnyű volt, mert egységes volt a vezérlés, kitűnő a fegyver s győze az ellenfél. S ha vereséget is szenvedett a sereg, nem veszté el ön-bizalmát.

Magyarország hadereje a szultánéval szemben csak egyes részeit illetőleg állítható párhuzamba. Banderialis katonaságunk szétszűllött, főpapjaink, főuraink hadállíthatási képességét a dúlások majdnem megsemmisítették, a német és spanyol zsoldos hadak mindenben ellentétei a mértékletes, fegyvelmezett, ájtatos jancsárnak: dorbézoló, rakonczátlanok, s a mi a fővezér szegénységéből folyt, rendetlenül, rosszúl fizetett s táplált nép. A török rendes katonaság urának s magának, de nem szükségből rabolt, a mi zsoldosainkat legtöbb esetben az inség vitte rá. A mi azonban másfelől nemzetünk katonai szellemét fényesen jellemzi, az, hogy soha nem csüggedett. Oláh, bolgár, szerb, bosnyák ott hevert a győző lábainál, jobbjaik hitehagyott török vezéreké lettek, népük föladv a szabadulásnak még csak reményét is, rajahkép szolgálta pogány urait. Csak úgy, mint ezek a népek, azonkép nyugat nemzetei a magyarságot tekintették a törökség ellen hatalmas véd-bástyanak. A mi az alsódunai s Száván túli vidéken harczra kész nép volt, hozzánk menekül s magyar zászló alatt küzd. Dúlás, népirtás, szolgaság nem törték meg a magyar fajt. Igazi hódító nemzethez illőleg nem adta fel a harcot egy téren sem, még a törökkel tartók is csak szövetkeztek, de nem olvadtak vele egybe. Az országgyűlések panasza, egyes írók jellemzései, sejtetik velünk a nyomort, mely Magyarország túlnyomó részét sújtá. S a nép bizonyos ősi naivitással, szótlánul tűr mindent. Tudjuk hogy sokat szenvedett, de nem panaszkodott soha, bizott a jobb

jövőben. Ez jellemzi azt a törhetetlen erőt, mely a folytonos guerillaharczokban nyilvánult.

A xvi. század magyar huszársága bátran állítható a török hadsereg mellé, melytől sokat is tanult. Lovaik kiválók, fegyverzetök czélarányos, fegyvelmezettségük mintaszerű. Ferdinánd s hadvezérei könnyen megértették, hogy ezt a fegyveres magyar erőt sikeresen alkalmazhatják a török ellen. «A törökök elevenebbek, futásban, támadásban egyaránt, mozdulataik gyorsak, dűlni, égetni pusztítani jobban tudnak a cseh és német hadaknál. Azért kell derék huszárokkal állani elébök, ezeket pedig Magyar-, Szlavon-, Horvátország bőven adja».¹ Adta is bőven, katonát úgy, mint vezért. Nyáry Ferenczet, Batthyány Farkast, Ostrosith Miklóst, s Zay Ferenczet messze-távol ismerték s rettegték.

A magyar huszárság, szervezete szerint századokba volt osztva. A kapitány száz «jó lovas» huszárnak parancsolt, a kiknek nemeseknek kellett lenni: de a szabály alól sok a kivétel, a vitéz közembereket a király rendesen meg-nemesíté. Pánczélinget s tolós, nyakvértés sisakot viseltek. Volt hosszas pajzsok, kardjok, kelevézök és szekerczójök. Csizmájuk kurtaszárú nagy szegsarkantyús, bokáig érő, s mint egy szemtanú írja, a sarok alá egy kis posztógalacsint tesznek, hogy erősen álljanak kengyelvasban.² Mindenik kezén három — hat ló volt, melyeket fegyveres lovászegény gondjaira bízhatott. Fegyverzetükről, lovaik minőségéről a lustrákon győződött meg a kapitány. A kinek valamelyik készlete hiányzott, azt a hadi biztos pótolta. Egy-egy lovas vitéznek négy magyar forint hópénz járt, a kapitány egy-egy lovasáért egy fél forintot húzott, ha teljes volt százada, 50 forint volt a hópénze s így mindig érdekekben állott teljes létszámban tartani fenn csa-

¹ Egykorú kútfő: MEYNER: Das Kriegswesen der Ungarn. 135. l.

² MEYNER i. m. 135. l.

patjukat. A csapathoz tartozott még a zászlótartó s egy trombitás.

A beteg vitézek hópénze rendesen kijárt. A lóban s lovászban esett kárt a hadi pénztár pótolja. A tisztességes módon rabúl esett huszár fizetést húz. Hadi szabályzatuk nagy fegyvelemről teszen tanúságot. Minden vitézt hite kötö zászlajához. A gyávát, akár várból akár csatasorból fusson is meg, fejvesztés éri. A ki őrséget nem akar állani, vagy onnan megszökik, helyén elalszik, lováról leszáll, azt keményen büntetik. A gyakorlatok és lustrák alkalmával szigorú rendet tartottak. A társak egymás iránt szeretettel viseltetnek, bujtogatni egymás nemzete ellen főbenjáró bűn, a haragtartás, árulkodás tilos.

A század kapitányától függött, s úgy ragaszkodott hozzá, mint atyjához. Hatalma nagy volt béke idején, korlátlan az ellenség előtt. Meghagyása nélkül nem szabad az ellenséghez közlekedni. A ki ennek mozdulatairól valamit megtud s nem tesz jelentést: áruló, a kit távollétében is el lehet ítélni. Szigorúan tiltja a szabályzat a polgárok s jobbágyok zsarolását, csak úgy, mint a foglyok bántalmazását. Fejét veszik annak, a ki hivatalos személyt, vagy élelemszállítót bántalmaz. A vitézek szolgálai is kemény fegyvelem alatt állanak: a ki urát elhagyja, azt felakasztják. Az ellenfél szökevényeit s a nem-nemes önkénteseket megesketik s szigorú felvigyázat alatt tartják.

Feladatuk: a király iránti hűségöket vérök ontásával bizonyítani, vezéreiket, kivált a külön (particularis) magyar hadak főkapitányát, minden veszedelemben követni. Viszont a király is megígérte zsoldjuk pontos kiszolgáltatását.¹

Ilyen fegyelmezett huszársággal azután támadni s győzni lehetett. Ezekről elmondhatta Lantos Sebestyén:

¹ Zay-ugróczy levéltár, könyvgyűjtemény : 179.

«Nagy sok országban ők jó hirt hagyának
Magyaroknak hirt, nevet jót hozának»¹

Hősünk a királyi udvarból egyenesen táborba ment. Huszárcsapat kapitányává lett. Vitézei a Dráva mellékéről való jó nemesek, van köztük somogyi és vasi fiú is. Zsoldjukat — már a mikor — a szlavóniai adóból fize-

8. HAJDUK.

tik.² A király ugyan ígéri a pontos fizetést, de csak az ígéretnél marad. Pemflinger Márk, a magyar kamara elnöke, nagyszámban kapta a fizetés-meghagyásokat, majd mindennap jutalmat adnak ennek, vagy annak a pártosnak, de annál ritkábban folyt be az adó. A népesség majd mindenütt fogyott, a végbeli megyéknél minduntalan meg-

¹ Régi magyar költők tára III. 207.
(505.)

² Orsz. Levéltár, Ben. Res. fol. 9.

akad a közigazgatás. A fizetetlen magyar katonaság nem rabolt, nem fosztogatott, mert kapitányaik gondoskodtak róla. A dunántúli végeken Ostrosics Miklós, Bakics Pál híres vitézek csapatai s Zay Ferencz huszárjai portyáztak. A három kapitány mondhatni saját költségen hadakozott a folyton portyázó törökkel. Mikor 1532-ben Szulejmán dunántúli hadjáratát intézte, Bakicsék a kőszegi ostrom után hazafelé induló s rabolható török csapatokban tettek nagy kárt. Míg Bakics a Szerémség felé szorítja a törökök hátvédeit. Zay és Ostrosics a Dráva vonalát őrzik.

— Ez a háború végleg megrontá Zayt. Jöszágai elpusztultak. Anyja s testvérei földönfutókká lettek. 1530-ban Korogh vára, Valkó-vármegyében jelentékeny birtok, Zay, kézre került,¹ de jövedelmet nem hajtott. Kiki úgy segített magán, a hogy tudott. A kisebbrendű nemesség a hatalmasabbnak udvarába szegődött fegyverhordozónak, a tönkre tett főbb rendűek közvetlen királyi szolgálatba állanak, s igyekeznek ki-kitűnni és jöszágokhoz jutni. Jellemző vonása a kornak, hogy az emberekből nem halt ki a szeretet akkor sem, ha egyik atyafi Ferdinándot, a másik János királyt követte. A sógorság, távoli rokonság elég kapcsolcs volt, hogy a védtelen egy hatalmas rokonnál keresen segílyt. A Dráva mellékéről való Zayakat s más menekülő nemeseket szívesen látták a Dunán túl. Somogy, Zala, Vas új hazájokká lett az alvidéki családoknak. Zay édes anyja Somogyba menekült, ugyan oda, hol a magyar huszárcsapatok tanyáztak. A vezérek Bakics, Zay s Ostrosics, hogy katonáikat fizethessék, az esztergomi káptalan szenyéri kastélyát és birtokát elfoglalták s ott elég ott-honosan érezték magukat. A káptalan csak írásbeli nyilatkozatokkal tudta igazát védeni, de a huszárkapitányok nem

¹ Zay-levéltár F.

sokat hajtottak a protestatiokra, sőt még a királyi parancsokra sem. Kiadták bérbe a birtokot s a jövedelmet elköltötték. Nem példátlan eset a török világ idejében. Különben Zay nem is vonta kétségbe a káptalan tulajdonját, ő csak hadi követelés fejében tartá megszállva a kastélyt s anyját és nővéreit is oda költöztette. Sőt elismeréssel viseltetett a káptalan iránt, mely, miután jogát a birtok tulajdonára elismerték, önként ajánlotta föl kastélyát Zayéknak, kik négy évig ültek benne. 1536 őszén már nem laktak Szenyéren.¹

Anyagi viszonyaik kissé megjavultak. Elfoglalt javaik iránt pereket inditának. Családi okirataikat — úgy mint ma az értékpapírokat — a nagy inség idején Ferencz úr még 1533-ban zálogba vetette, s hosszú időbe került, míg az a pozsonyi uzsorás kereskedő vissza adta.² Csöndesebb lett az idők folyása is, a János és Ferdinánd pártbeliek alább hagytak a versengéssel, békét óhajtottak. Az állások egyik pártról a másikra napirenden voltak, de a viszonyok bizonyos állandóság jellegét ölték fel; a Dunántúl s Horvátország, meg a Kis-Kárpát vidéke Ferdinándot, a Tiszavidék s Erdély Jánost uralta. A pártállás nem állott útjában a családi összeköttetésnek. Jánosparti embernek leányát sok esetben Ferdinánd párti veszi el, s viszont. Zay Ferencz határozott Ferdinándos érzelmei dacára igen jó viszonyban élt a mai tótországi területen lakó jánosparti nemesekkel. Jó régóta bejárós Garay Lőrincz házához, a Garay család utolsó férfi tagjához, ki csak leányokkal volt megáldva. Erzsébetet Istváni Pál kir. tanácsos, később baranyai alispán, a híres történetíró nagybátyja, Katalint Markos, rácz nevén Ocsárevics Péter vette el, nagy jánosparti; Anna, Maczedoniai, vagy, a mint

¹ Esztergomi kápt. levélt. Lad. 65.
fas. 3/3 s Lad. 28 fasc. 5/8 és Családi
Lev. F. 1/6. 7.

² Családi lev. A. 89.

magyarosan hívták, Görög Lászlónak volt felesége, a legifjabb Borbála, Lőrincznek Paksi Luczától született leánya, Zay Ferencznek lett élete párja.

Garay Lőrincz azok között foglal helyet, kik bármerre s bárki felé forduljon a sors kedvezése, csak nyerni tudnak. Ulászló király uralkodása alatt kissé — a hogy ma mondanók — a nevéért ellenzékeskedett, s azután a hűsége általtérés fejében öt valkó-megyei birtokkal jutalmaztatott.¹ A Garayak tulajdonságai közül csak az erőszakos kapzsiság maradt meg nála. Két feleségétől négy leánya volt, nagy bánatára László nevű fia kis korában halt el. A gyönyörű Garay-vagyon a leányok között oszlott meg. A négy leány csakhamar elkelt. Lőrincz úr nemcsak jószágos, hanem pénzes ember is volt, mely körülmény a xvi. század házassúlándó ifjaira is varázsszal bírt. Borbála, a legfiatalabb leány, szorgalmas, engedelmes gyermek, testvérei is mind szerették a már kicsi korában is jószívű békés lelket. Ez a testvéri szeretet egész éltükön keresztül maradandó vala, s a sógorok is jól éltek egymás közt.

Zay, anyja révén látogatta meg Garayék házáat. Mint hadakozó vitéz — abban a korban egyáltalán úgy volt² — nem ért rá a folytonos udvarlásra. Szerette a leányt önmagáért, anyja meg saját érdeke is úgy kívánták, s viszont szerettetik. 1538-ban megtörtént az esküvő, még pedig a menyasszonyos háznál.³ A deli végbeli kapitány násza fényes volt. Ferencz úr költségjegyzékeiből kitűnik hogy nagy fénnel rendezte be háztartását. Csak selymet 110 forint árát vétetett Firenzeben Antenor Miklós kereskedőtől.⁴ Napokig folyt a mulatozás Darnócz várában. Az

¹ Családi levéltár, Garay-osztály.

³ Családi lev. G. C/39.

² Lakodalmak a xvi. és xvii. században RADVÁNSZKY Béla, Századok. 1883.

⁴ U. o. C6/6.

207. l.

alvidéki nemesség színe java ott dárídózott, együtt a Zay huszárbajtársaival.

Míg a nagyváradai béke következtében szélcsend áll be s a hadakozó felek fegyvere is nyugodott, Zay Ferencz is nyugalmas két évet tölt immár felesége körében. Rendezi ügyeit, gazdálkodik, de csapatát sem hanyagolja el. Szánt, vet, vadász, ismerkedik törökkel, némettel, ad s vesz portékát, perli családjá jószágait. Ezt tették a Zayhoz hasonló állású emberek mindnyájan. Csak egyben nem követték Zayt, nem tanultak annvit. A vitéz huszárkapitánynak nem csak fegyverekből, de könyvekből is szép gyűjteménye vala. A végbeli vitéz nemcsak karddal állt ki a síkra, de pennáját sem hanyagolta el. Míg társa Bakics Pál Török Bálinttal vált páros viadalra hívó erőteljes és közvetlen hatású gorombaságokkal ékes leveleket,¹ Zay Ferencz tudós hajlamait bölcselmi fogalmazványok bizonyítják.²

A XVI. század harminczas éveiben a magyar társadalom nagy átalakuláson ment át. A politikai és pártküzdelmek mellé sorakozik az új vallásos eszméknek, a reformationnak tért foglalása. A nagy távolság, a közlekedési eszközök hiányossága daczára Európa művelt emberei együtt éreztek. A humanisticus tanulmányok, melyek a theologiai befogásnak új tápot adnak, egyesítik Közép-Európa összes intelligentiáját. A mohácsi vész előtt növekedett fiatal emberek között nem sok volt az iskolázott. Mátyás király tudományos köre olyan volt, mint egy ideiglenes telepítés. A telepítvény sokkal kevesebb ideig virágzott, semhogy maradandó hatást gyakorolt volna az egész magyar társadalomra. Teremtett tanult magyar emberekből olyan kört, mely az antik görög-római eszméken gyönyörűséget talált, s azokat élvezni tudta. Mátyás halála után a renaissance-nak ez a magyar localis tonusa nem szűnik meg, de

¹ Történelmi Tár. 1879. 192. l. Közl.
KÁROLYI Á.

² Családi lev. Vegyesek.

mozgató erő hiányában elhalványúl. Ulászló s Lajos királyok udvarában vannak írók, tudósok, de nincs Corvin-szellem. A xvi. század második tizedében a reformatio eszméi az országban rohamosan terjednek. Wittembergának egész kis magyar telepe van. Az új eszmék iránt való fogékonyság egyesül az antik irodalom szeretetével. Az Oláh Miklósok és Zayak sokat olvastak, sokat írtak; a productio s a receptio közepette nem is volt elég idejük a meditatoria. A mit a humanisticus irodalom azóta produkált, hogy Zay eszmélni tudott, 1521 óta, azt ő mind elolvasta, megszerezte, mondhatni vérebe vette. Könyvtárát úgy látszik még budai királyi udvarnok korában kezdé gyűjteni. Abban az időben több könyvárus dolgozott Budán:¹ Jeger Theobald, Paep János, Khaym Orbán, kik ámbátor csak missalek, egyházi és iskolakönyvek kiadásával foglalkoztak, de a classicusok olasz editioinak eladását is közvetítették. A magyar könyvárusok leginkább Velenczével állottak üzleti összeköttetésben: Aldo Manucci hírneves latin és görög kiadványai nagy kelendőségnek örvendének a magyar piacon. A classicusokon kívül Erasmus és Melanchton műveit olvasta Zay. A theologiai és biblicus iratok mellett egész sorozata a latin szerzőknek: Cicero, Sallustius, Ovidius, Varro, Livius, a görög Aristoteles, olasz humanisták és a hitújítók iratai képezik Ferencz úr szellemi fegyvertárát.² Még mint Mária királyné hívséges szolgálja, ismeretséget kötött udvari papjával Henckellel, tájékozást nyert mi történik kívül nagy Németországban. A mohácsi vész után, a harminczas évek hadakozási alkalmával Zay viszonya nem szakadt meg a tudományos republicákkal. A vallásújítás eszméi mindinkább tért hódítanak azok közt, kiket vérmérsékletük nem

¹ Gr. KEMÉNY József: Irodalmi Kálászok. — Die Anfänge des ungarischen

Buchhandels. Eugen ÁBEL. Ung. Revue. 1883. 177.

² Családi levéltár. Kgy. 159.

utalt arra, hogy apriori ellenezzenek mindent, a mi eltér a régítől. Nem is az egyháznak positiv megtámadása volt ez hazánkban. Papok, világiak, kik az egyház s a római pápa buzgó híveinek vallják magukat Melanchton s Luther írataiban gyönyörűséget lelnek s a tudományos vizsgálódásban nem látnak hæresist. Az új mozgalommal senki sem volt tisztában, mind addig míg a német reformatio szervezkedni kezdett s az új tan predikátorai: wittenbergi magyar deákok nem kezdték az ige hirdetést. A főurak fiatal «nem pápista» káplánjai hatottak az egyes családokra. Teljes volt a siker, ha a házi asszonyt megnyerték új eszméiknek. Nádasdy Tamásné, Mágocsy Gáspárné, Batthyány Ferenczné a család házi körét reformálják, a predikátorok nekik ajánlják könyveiket, ők sokkal szabadabban vallhatnak színt, mint férjeik, a kik a katholikus udvart szolgálják. A protestans felekezetiég még csak egyházreformot jelent. Az emberek nem egykönnyen szoktak el a katholikus egyház sok százados szokásaitól. Az új hit irányát vallók misét hallgatnak, megszenteltetik házukat, s nem kívánnak elszakadni az általános egyháztól.¹

Ilyen reformbarát volt Zay Ferencz is, ki Melanchton imádságait olvassa, de világért sem mulatja el a breviarium olvasását. A német reformátorok közt leginkább Melanchton szerette hazánkat. Magyar tanítványainak atyai barátja vala, s gondoskodott róluk akkor is, mikor tanulmányaik végeztével kenyeret indulának keresni. Főurakkal, papokkal, írókkal folytonosan levelezett. Nádasdy Tamást és Perényi Pétert ő bízatta, ajánlott nekik papokat, s írataival ő irányozta a németek figyelmét a töröködülta Magyarországra.² Bizonyos, hogy Zayval is levelezett, s ez is kortársainak reformirányát vallotta. Zay vallásos írá-

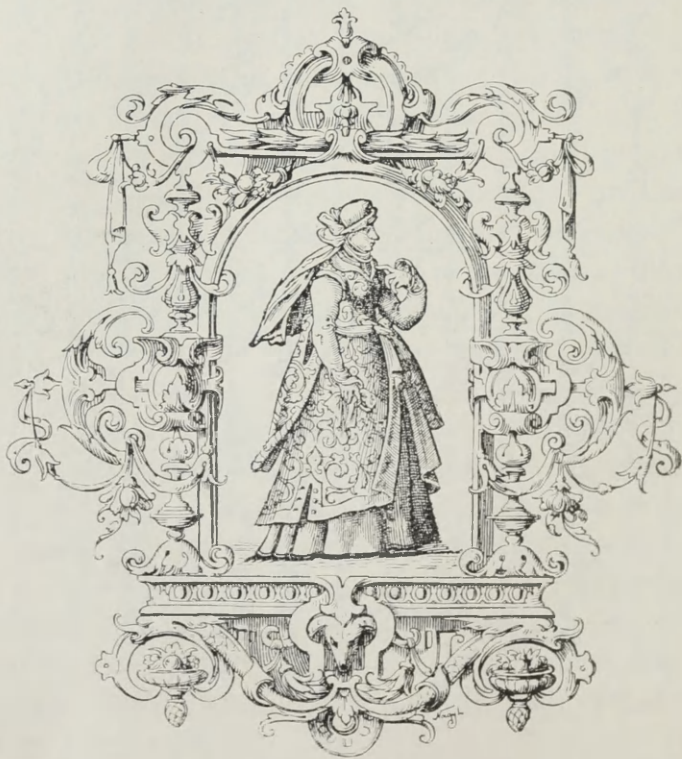
¹ Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. KÁROLYI ÁRPÁD és SZALAY JÓZSEF. 1882. XIX. I.

² Melanchton és magyarországi barátai: FRANKÓI V. Századok. 1874. 149. I.

Oratio Philippi Melanctonis

Impotens es in omnia. Deus, pater Domini nostri Jesu Christi,
 qui te postquam nuntiata tua Bonitas et cunctis de filiis tuis,
 tuas audisti, tuos non filios tuos et spirituales tuos in Apostolos
 et discipulos, sapientes, et cunctos sanctos, replesti, infundens et dote vitam
 huius seculi et eternam, et cunctis, infundens, mihi, cunctis. fidem
 tuam in me. Proferas me in meum. tuus, huius et mecum omnis
 malis, et omnibus per peccata me commisi et respondet, meli in me
 pueri. Propter salutem a me, sed infundens mihi per me
 et opibus, et quia pater misericordiae in hoc saeculo largiri dignus es
 propter Deum meum Iesum Christum filium tuum unigenitum,
 qui per se ipsum pro nobis et satisfactione, quoniam est dignus et pro
 nobis salutem, inter nos et in inter peccata me commisi
 vinctus et signatus est et crucifixus, crucifixus. Melanctoni et Iohanni

nyára három körülmény gyakorolt döntő befolyást, a miért ő határozottan sohasem vallhatott színt, sőt később üldözőjévé is lett az új hitnek. Édes anyja és felesége testtel lélekkel ragaszkodnak a római hithöz, isten csapását látják az új mozgalomban s a hol csak lehet pártját fogják a katolikus papoknak. Azután Verancsicscsal való barátsága teljesen e nagy pap vallásos befolyása alá rendelé, ki eleinte barátja az új iránynak, de később ostora a protestansoknak. Zay azonkívül teljesen a Ferdinánd szolgája, él, hal uráért és a míg az él, nem nyilvánít soha sem nézetet. Ezért maradt meg Zay katolikusnak.

10. Női öltözet.

II. EGER.

III.

DALIÁS IDŐK.

(1542—1553.)

SZAPOLYAI János hosszú vívódás után meghal 1540-ben július 22-kén. A nagyvárad béke értelmében most már Ferdinánd osztatlan birtoklásának kellett volna következni. Csak hogy az olyan szerződéseket, melyek egyik félt sem elégítik ki, egyik sem szokta megtartani. János nem őszintén engedte át a trónkövetkezés jogát Ferdinándnak, emez meg szívből sajnálta azt a sok engedményt, melyet a béke kedvéért Jánoséknak tett. Szapolyainak végszava is az volt, hogy ne kérjenek királyt az osztrák házból, s ragaszkodjanak a szultán főuraságához. Ferdinánd sokkal gyöngébb volt, semhogy jogait érvényesíthette volna, Szulejmán sokkal számítóbb, semhogy a torzsalkodásból hasznót ne húz-
zon. Ügyetlen német vezérek haddal menének Buda meg-
vívására; 1540-ben Fels Lénárt hadakozik, egy évvel ké-

sőbb Roggendorf vall csúfos kudarcot. Mikor Szülejmán a szomorú emlékeztető 1541 év nyarán Budát birtokába ejti, meg volt oldva a két párt hatalmi kérdése: Ferdinánd a földrajzilag is nyugot felé gravitáló részeknek lett urává, Erdélyt a Tisza vidékével megmentette Fráter György; az ország szíve, az államot fenntartó alföldi rónasággal s az Alduna vidéke immár az ozmán birodalomhoz tartozik.

Buda eleste a xvi. századbeli magyar történelem legfontosabb mozzanata. Másfélszáz esztendőre három társadalmat, három központot teremt. A magyar állam, midőn javarészában a byzantin örökségben ülő török hatalom körébe esik, megszűnt az európai államrendszerben önálló tényező lenni. Az ország Habsburgot uraló része a német birodalom nemzetközi politikájának érdekkörébe tartozik, míg Erdély s részei, magyaros jellegű török hűbéreké válnak. Jóval előbb érezték már a magyar ferdinándi rendek, hogy a «magyar kérdés» első sorban a német császárság hatalmi körét érdekli. 1541 elején Pozsonyban országgyűlésre gyülekeztek a megmaradt részek rendei. Küldöttséget választanak, mely a regensburgi német birodalmi gyűléstől segílyt kérjen a török ellen. Frangepán Ferencz érsek állott a küldöttség élén; tagjai valának gróf Salm Miklós, Batthyány Ferencz, Nádasdy Tamás főurak, Kismarjai Tamás és Brodarics Mátyás nemesek. Hosszas alkudozás, a franczia király ármánykodása után sikerült csak a német birodalmi rendeket segélyadásra bírni. 148 ezer embert ígértek a rendek, pénzt, és élelmet. Gyors fölszerelés, erélyes vezetés, pontos zsoldfizetés, s Buda ismét keresztyént ural. Nem úgy történt.

Joachim brandenburgi választó volt a sereg vezére; hírnevét e hadjárat nem növeli. A birodalmi had példát-

¹ Kimerítő alapos rajza: KÁROLYI Á.: «A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon.» 1880.

lan lassúsággal szervezkedett. Négy hónapba telt, míg egy 28 ezer főnyi sereg összegyűlt. A birodalmi gyalogság két hadosztályba volt osztva; az egyiket 33 zászló alja «fähnlein» gyalogsággal Bremmelberg Konrád zsoldosvezér vezeté, a másikat, 24 zászló alját: Wolf Dietrich von Pferdt. 4000 birodalmi lovast Haydeck György vezérelt, az olasz zsoldosokat Vitello. Ezeken kívül 10 ezer magyar lovast fizetett Cseh- és Morvaország, főkapitányjok Ungnad János, neves lovasvezér vala. Ungnad stajer származású, de sokáig tartózkodván a végeken, folyton magyar huszárok környezetében, magyarrá változott s alaposan ismerte a védelmi viszonyokat. Nálánál jobban senki sem tudott toborzani. Három hónap alatt gyűjtötte össze ezt a tizezer lovast is. Zay Ferencz, személyes barátja Ungnadnak, tetemes hadállománynyal, már május 26-án teljesen fölszerelve a birodalmi sereghez csatlakozik.¹

Julius 7-én nagy huza-vona után végre megindult a nagy, de éppen ezért tehetetlen sereg. Egységes hadi tervről szó sem volt, az élelmezés módjáról, zsold fizetéséről íveket írtak, míg a katonák éheztek és zsold híján raboltak. Egy hónap alatt a 30—32,000 főnyi hadsereg Esztergomig jutott. Itt csatlakozott hozzá a mintegy 8000 főre menő magyar lovasság, melyet Perényi Péter főkapitány vezérelt. Velük volt az akkori magyar világ minden jelentékenyebb tagja: a Báthory hadak, András, János öcscsével, Batthyány Ferencz, híres huszárember, Balassa Imre, a Rávasz Bebek Ferencz, a «nagy» Nádasdy Tamás, velök Nyáry Ferencz, Serédy Gáspár, Drágfi György, régi lovaskapitány. Később — már Pest alatt — hozzájuk csatlakozott Zrínyi Miklós, horvát hadakkal. Valami csekély magyar gyalog had is résztvett a vállalatban. Emberben tehát nem volt hiány.

¹ Családi lev. I(8).

A seregnek főhibája az volt, hogy nem volt egységes. Magvát a német landsknechtek képezték, nem rossz anyag, de mint egykorúak írják, nem török ellen valók. Pénzt meg ritkán láttak, a fegyelmet pedig zsoldosban csak a pontos fizetés, s a rendes élelem tartotta fenn. Olasz katona kevés volt, spanyol semmi, pedig leginkább ezekre lett volna szükség. Katonailag képzett csak a hivatásból

12. LANDSNECHT.

zsoldos olasz és spanyol vala, ezeknek vérevel vívták Európa akkori nagy háborúit. Nem győznők elősorolni mindazt a temérdek okot, mely a kellenlően megindult háborúnak sikertelenségét előidézte. Ha van valami kis vigasztalás abban, hogy a magyar hadak vitézül megállották helyüket, akkor megelégedhetünk az idegenek osztatlan dicséretével, mellyel huszárainkat elhalmozták.

Négy hétig tartott a valóságos hadjárat. Esztergomból Váczig ment a sereg. Innen Pestnek ostromára indulának. A derék vezérek azt sem tudták, hogyan kezdjenek hozzá. Egykét huszáros bravour örökíti meg Móricz szász herczeg, Zrínyi Miklós és Perényi Péter vitézségét. Az ostrom nem sikerült, pedig a török sereg nem is fejtett ki valami nagyobb vitézséget. A nagy sereg unta fejtelenségét, zúgolódott, s a vezérek egyszerűen elhitték a rém-

13. ZRINYI MIKLÓS

híreket, hogy óriás felmentő sereg közeledik a Dráva felől. Az az egyszerű német poeta: Hans Sachs, a ki ezt a sikertelen ostromot méltó rigmusokban megénekelte, már csak a megváltó Jézus Krisztusban bíz, hogy megboszszulja a kudarcot.¹ Október 9-én a keresztyén sereg visszavonul. Ferdinánd kétségbeesett panaszai, a magyarság zúgolódásai már nem változtathatták meg a kudarcot. Csak egy ember látott tisztán a magyarok közül, s az Fráter György volt, a ki nem bízott a német segélyben s megmentette legalább Erdélyt.

Katonai szempontból mégis volt valami eredménye e hadjáratnak. Az idegen vezérek ámulattal írják, hogy a portyázó magyar lovasság műveletei, a «huszárkodás», az egyetlen mód, mellyel a törököt meg lehet győzni. Ungnad lovasai szerté száguldoztak, Zay pár száz lovassal rémitette a budai őrséget,² s ha derékhad ostromolja a fővárost, nem a magyarokon múlik a győzelem. A hadjárat befejezése után a cseh és morva rendek megbízták Zierotin Károly kapitányt, hogy a zsoldos magyar lovasok közül két századot állandóan fogadjon meg.³ Nem ment ez olyan könnyen. A magyar, jól fegyverzett huszárság rendkívül rátartó, kényes vala. Már 1542-ben a többi idegenénél nagyobb zsoldot követelt.⁴ S ha elmaradt a hópénz, a kapitányon igyekezett megvenni.

Azonközben Zay csapatával a Dunántúl maradt. Pozsony körül táborozott, mikor egyik öcscsét Istvánffy Istvánt az akkor Jánospárti Nádasdy Tamás Jókánál orvúl a Dunába vesztette. Ő rendezte a temetést és végrendeletét is ő hajtá végre.⁵ Egy okkal több, hogy a Jánospártiak ellen még keményebben vitézkedjék. Szulejman sem

¹ Hans Sachs: Das Lied von Pest. Nürnberg. 1542.

² Családi levéltár. F. 4. 10.

³ U. o.

⁴ Családi levéltár. F. 11.

⁵ Századok. 1875. 202. THALY K. közlése.

maradt adós a válaszszal. 1543-ban behódoltatta a felső Duna vidékét, megvette Fejérvárt s Esztergomot. Hadjáratában csak az a csekély fegyverben álló magyarság tartá fel, mely nemcsak vérét, de pénzét is odaáldozta a hazának. Zay drágaságait veti zálogba kismartoni zsidóknak,¹ hogy lovasait fizesse. Magukra hagyatva, csak apró harcokban mérkőzhettek a török hadakkal, melyeknek elvégre is győzniök kellett. Annyi eredménye mégis volt a szívós ellenállásnak, hogy a török sereg kifáradt s egyetlenegyszer sem mérhetett döntő csapást az egész országra. Localisálták a háborút. Szulejmán, ha csak egy nagyobb vállalatában is zavartalanul működhetik: ura lehetett volna az egész országnak. Ebben a sikerben, illetőleg a szultán sikertelenségében legnagyobb része a maroknyi magyarságnak van.

Hősünk szakadatlanul, négy év folyamán át: fegyverrel szolgálja urát. Csak néha rándul feleségéhez, jószágaiból ritkán, ha kap valami jövedelmet. Anyja s felesége gazdálkodnak: épen csakhogy élni tudnak. Ferdinánd nem feledkezett meg hívéről. Az ő csapatára mindig telik pénz, számadásait sohasem sokallja. Már 1543-ban kitűnik Zay diplomáciai tehetsége. A fosztogató török basákkal senki sem tud úgy elbánni, mint ő. Szép szóval, mert jól beszéli nyelvüket, pénzzel sok faluról elhárítja a dúló török szabadesapatokat. Nagyon érti mit higgyen a török ígéretének, s nem egyszer ő csalja meg az együgyű gyaurtól nem félő szipáhikat. Rusztem, a fővezér, jól ismeri a ravasz magyar kapitányt, kivel nem könnyű elbánni.

Ferdinánd is megismervén Zay tehetségeit, mikor 1546-ban bátyja Károly császár a schmalkaldi szövetségben egyesült protestáns fejedelmek ellen hadra kél: a török-

verő Zayt teszi meg a magyar segélycsapatok egyik hadnagyává.

A schmalkaldi hadjárat, a magyar lovasság történetében fényes lapot foglal el.¹ Tizenöt esztendeig szervezkedtek Németország protestáns rendei, hogy a császárt vallásuk elismerésére kényszerítsék. A schmalkaldi szövetség 1546-ban elérkezettnek vélte az időt, hogy szembeszálljon I. Ferencz legyőzőjével. Csak egy bajuk volt, nem értettek egyet. Vezérok volt elég, de az 1542-diki birodalmi sereg nyomorúsága: a fejetlenség most rajtuk bosszulta meg magát. Károly császár, e vasakaratú imperator csak egy akaratot ismert: a magáét. Ezzel már félig győzött, mielőtt hadai harcra készen állottak. Legelőbb megnyerte a lovagias szász herceget: Móriczot, ki az 1542-diki pesti ostrom alkalmával együtt küzdött a magyar lovassággal. Ferdinánd a magyar király megegyezett a herczeggel, hogy hadaikat egyesítik. S a négy évvel azelőtt cserben hagyott Ferdinánd, a jó testvér, felejté a kudarcot, országa nyomorú állapotát, hévvel kezdé a hadak toborzását, s még azon év október havában harcra készen állott.

E gyors szervezkedésnek fő mestere gróf Salm Miklós, az egyetlen német katona-főember, ki a magyarságot minden minden elfogúltságtól ítélte meg. Nyáry Ferenczet, a magyar guerillavezérnek ezt a prototypusát Salm ajánlotta vezérnek. Nyáry Ferencz a mohácsi csatán kezdve végig küzdte az ország minden harczeit. A pesti ostromnál személyes vitézségével döntött, két évvel később a Lévát orozva megrohanó törökökben vitt végbe nagy mészárlást s mint surányi kapitány réme volt az esztergomi törököknek. Voltak sokan, kik vitézi voltukra, bátorságra nézve vete kedének Nyáryval, sőt Bakits talán feljül is multa, de fegyelmet senki sem tartott úgy, mint ő. Huszárjaink a

¹ KÁROLYI Árpád tanulmánya: Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. Századok. 1877. 642—654. II.

predálás és rabfogás kedvéért gyakran megbontották a rendet, s ilyenkor a sort tartó török erőt vett rajtok Nyáry kevesebb, de fegyelmezett hadat tartott, toborzani, embert válogatni, alvezéreket oktatni nálánál jobban épen senki sem tudott. Csakis így volt lehetséges rövid idő alatt, — alig telt belé egy hónap — ezerszáz ötven lovast lóra ültetni s harczba vinni. Nagy-Szombaton volt a hadi szemle. Szt.-Mihály napján pontosan megkapták zsoldjukat s megindulának Morva felé :

«Az jó Nyári Ferencz csak két zászlóval,
Az jó Bakit Pétör es két zászlóval,
Az jó Zay Ferencz es két zászlóval.

Lőn Erdődy Pétör másfél száz lóval
Jó Horvát Bertalan százharmincz lóval
Ifjú Pető János vala száz lóval
Getyei Ferencz vala ötven lóval.
Az Bornemisza Seböstyén ötven lóval
Ott telének ezörkét negyven lóval.»¹

A szép csapat Prágának tartott, a hol a cseh-morva zsoldon szolgáló két zászlóalja Zierotinféle magyar lovas-ság hozzájuk csatlakozott.² Legottan bemutatták magukat a királynak és

«sivalkodván futamtaták lovokat
nagy szép szertartással jargalásokat.»³

A csehek, kik a magyart semminek és igen fegyvertelen népnek itélék, ugyancsak megriadának, mikor a gyors lovú huszárság előttük termett. Hosszú lobogós hadi kop-jájuk vala, színes, háromszegletű, testhosszaságú pajzs-szal védték magokat. Redős ruhájuk bokáig ért, kurta, szélesen megvasalt csizmáikon nagy sarkantyú csörgött. Fegyverzetük vala még — természetesen, hogy nem mindegyiknek egyformán — a görbe kard, fokos s buzogány.⁴ Pán-

¹ Károly császár hada Saxoniába, ott kúrfürstnek megfogása. TINÓDY Sebestyén összes művei. RMKT. 195.6.

² Családi lev. F. 4 11.

³ RMKT. 195. 1.

⁴ KÁROLYI A. i. m. 64S. 1.

czélt csak a Zay csapata viselt,¹ fejöket a nyakvédes tolós sisak földte.

Okt. 23-án a hatezer főnyi cseh sereggel egy testbe osztva huszáraink átlépték a cseh-szász határt. A cseh sereg vezére Schlick Albert vala, ki nem volt rendetartó ember. Alig, hogy Schlaggenwaldnál elhárították a szászok által gördített akadályokat, katonái egy része fel-

14. NÉMET HADAK.

támadt ellene, s megtagadta az engedelmességet. Nyáry Ferencz, tanácsával hozott ismét rendet a seregbe, elbocsátván a békétlenkedőket. Dúlva, prédálva járt előbb a gyorslovú magyarság, míg vezére, a köszvénytől elcsigázott Nyáry, leküzdve fájdalmát a főseregnél maradt. Zwickaunál egyesültek Móricz szász herczeg 8000 gyalogjával s 2000 lovasával.

¹ Családi lev. F. 12.

Hiröket legelőször az adorfi ütközet állapította meg. Nyolcz zászlóalj gyalogság és négyszáz lovas állta a magyarok útját. János Frigyes fejedelem volt a vezér. Huszáraink csak 300-an valának, kiűzték a németet sánczaiból, kétharmadrészüket levágták. Azt írja ez esetről Contarini, velencei követ, «hogy a német a magyarral vitézség dolgában nem mérkőzhetik».¹

Ez ütközet hírére a szövetséges sereg teljesen megbomlott. János Frigyes különvált és hadait országa védelmére visszavezette. Rémitő dülást vitt erre végbe a magyar sereg, nagy ijedelmére a védtelen népségnek. Mint minden zsoldos had: huszáraink jól értettek a zsákmányoláshoz. A mely városba jöttek, lábat kapott ott minden holmi. Kezdve az istállón s végezve a cselédek szobáján, mindent elvittek, s elkótyavetéltek. Kereseti forrása volt ez a különben nyomorúságos életű katonaembernek. Aki tudott a pénzzel bánni, meg is szedhette magát, sőt az élelmesek társaik prédáját könnyű szerrel magukhoz vették, hisz a többség hamar túlادott könnyen szerzett portékáján egy kis pénzért, vagy italért. Egy szarvasmarhát négy garason, lovat meg 2—3 frtéért vesztegettek el az adorfi ütközet után.

A választófejedelem visszavonulásáról Károly császár Augsburgban értesült, s onnan hadával Égerbe sietett, öcsésével találkozandó. Látni kíváná itt a császár a hadakat «mentől feljebb az vitéz magyarokat, mert régen halotta vitéz voltokat».² Huszáraink jóféle sáfrány színnel kitarkázott lovaikon, fényes fegyvereikkel többféle gyakorlatot mutattak be a császár előtt. Leginkább elbámultak az idegenek, midőn egy század, sebes roham után, rögtön sorakozott s minden egyes lovas helyére talált. Említeni sem érdemes különben, hogy huszárjaink mesterek voltak

¹ KÁROLYI i. m. 652. 1.

² TINÓDY i. m. 201. 1.

a lovaglásban, lándzsaforgatásban és kardvívásban. Elsősé-
güket e téren a lóval való kitünő bánásmódjuknak köszön-
hették. Csakúgy mint a török, a huszár is szerette maga
állatját, szívesen éhezett, csakhogy lóva rövidséget ne
szenvedjen. Ez a késő vénségéig harczoló lovas volt a
huszár eszményképe, melyet egész Európa utánozott.

Károly császár nagy gyönyörűségét lelte a magyarok-
ban, kiket Nyáry Ferencz Égerben utoljára vezényelt.
A köszvény annyira körülfogta a vén harczost, hogy haza
kellett mennie; nemsokára meg is halt. A későbbi győ-
zedelmekre Bakits Péter vezette a csapatot. Torgaunál
Zay Ferencz százada ugrasztja meg a németeket. A had-
járatot a mühlbergi csata döntötte el, hol a teljes létszámú
magyar lovasság három órai vágatás után, átusztat az
Elbén s egyesülve olasz és spanyol lovassággal, neki vág
a «Kurfirst» lovasainak, nagy részöket leszabdálja, a töb-
bit megfutamtatja. Ezzel a német sereg sorsa eldőlt. Min-
den elveszett. János Frigyes viadalra szállt egy magyar
huszárral: a pécsi születésű Luka Józsával. Termete a
magyarnak kicsiny vala, nagy a fejedelemnek. Kemény,
véres tusa után megadta magát a fejedelem. A harcz he-
vében spanyolok és egy német lovag érkeztek oda, a meg-
sebzett fejedelem lovát a spanyolnak, két gyűrűjét a
németnek, ezüst törét s kardjának ékes hüvelyét a huszár-
nak adta. Többen vetekedtek a foglyúl ejtés dicsőségén,
a császár azonban Lukát tekinté győztesnek, aranyos vi-
tézzé ütötte, s arany lánczczal tüntette ki.¹ Luka később
is nagyon jól forgatta kardját, Zay csapatába jutott, de
mint igazi huszár mindig adósa volt hadnagyának. Zay
Ferencz írásai között máiglan megmaradt egy csomó be-
nem váltott kötelezvénye.²

¹ KÁROLYI Á. i. m. 849. TINÓDI i. m.
203. l.

² Fasc. 6/19. Egyik adósságát 100 forin-

tot s egy vég posztót 1553-ban csinálta,
mikor megnősült. Régi Magyar Nyelv-
emlékek Tára. II. 104. l.

A mühlbergi csata után nagy tisztesség érte huszárait. A császár összesen ötezer arany forintot osztatott ki köztük, alvezéreiket azonkívül jutalmazta meg szép szóval, arany lánczokkal. Oláh Miklós kanczellár tolmácsolta köszönetüket, mely egyúttal kérés is volt: mentse meg a hatalmas császár inséges hazánkat a pogány veszedelemtől. Meg is ígérte Károly s Tinódy e szavakat adja ajkaira:

«Magyar nélkül nem leszön ütközésöm,
Mert akkor, tudom, lesz neköm nyeresöm!»

Még hazájokba menetelük alkalmával is jó szolgálatot tettek a királynak. A Prága előtt összegyűlt lázadó cseh hadakat szétugrasztották, megrémítve a békétlen cseh urakat.

Saxoniában sok esztendeig emlékeztek a huszárokra, ez «eleven ördögök»-re. Képekben, tornajátékokban szerepeltették a magyar huszárokat, s a német lovasokat — már csak a híréért is — belebujtatták a huszár-öltözetbe.¹

E daliás hadjárat egyik tényezője Zay Ferencz, ki hadnagyi tisztében vitézül és nagy serénységgel küzdött s kivált a csehek leverésében tüntette ki magát. Csapatával Trencsénmegyén keresztül vonúlt Bécs felé. Ez útjában vethette szemét a zay-ugróczi birtokra, hajdan Csák Máté, majd a Dersffyék egyik telepére, mely az Ugróczyi Szilágyiak utolsó sarja Péter halála után a koronára szállott. Ferdinánd ugyancsak 1547-ben e gyönyörű birtokkal jutalmazza meg hívét.²

Zay-Ugrócz birtokba vétele fordulat a Zayak történetében. A drávamelléki olygarcha-család a felvidékre költözik, s ott meg is gyökeresedik. Az öreg Zayné, menyével s két unokájával már a következő évben Ugróczon telel, Zay Ferencz a Rokos rengetegeiben űzi a vadat.

A zay-ugróczi völgy a Kis-Fáttra hegységének egyik

¹ MEYNERT, i. m. 137. l.

² Orsz. Lev. NKA. 17/2.

mellékvölgye. Mintegy másfél órányira nyúlik a hegységbe. A Radisa nevű kis patak mentében fekszik, az uradalom főhelye Ugrócz, melyhez Naszticz, Radisa, Ksinna, Zavada, Miezgócz, Zsittna, Omasztina s Ugrócz-Várallja (Podhragy) telepek tartoznak. Az ugróczy völgyvel határos a podluzsáni völgy, benne Podluzsán, Timorháza, Szépfalu, Kis- és Nagy-Szlatina, Sipkó, Trebichava, Cserna-Lehota. A két völgy között fekszik Luttó és Dubnicska. A vidék legmagasabb csúcsa: a Rokos. A Knyazi-Stuolnak (papok asztala) mythologiai jelentősége van: csúcsa hányt föld, melyen régi quad, vagy szarmata népek gyakorolták a bálványimádást.

A népség tót, melynek nyelvjárása közel áll a cseh dialectushoz. A XIII. s XIV. században számos morva-cseh telepes jött e vidékre; s a régibb tót telepésekkel összevegyült. Néhány magyar származású is akad e jámbor nép közt, s nemeseik még hanákos népviseletükben is büszkék őseikre.

A vidék erdős. A fenyves örökzöldje mellett dúsan tenyészik a bükk-, tölgy-, cser- s a nyírfa. Bőven terem a borókabokor, melynek bogvóiból szeszt égetnek, fáját meg az újabb ipar disznőárúkra használja. Gazdag az erdő faunája vadakban, az őz és szarvas, s olykor a hiúz ott-honosak a vidéken. Oly terület ez, mely már alkotásánál fogva vadászatra utal. A hegyi patakokban a csemegehalak királya: a pisztráng uralkodik.

A mezei gazdálkodás is bőven fizet a gondos gazdának. A szőlő ugyan nem, s a buza sem igen terem meg, de rozs, kender, káposzta, hüvelyesek jó esztendőben bőven. Gyümölcs mindenkor sok válfajban termett, van szilva, dió, alma, cseresznye, körte. Zay Ferencz keleti tapasztalásait nagyban értékesítette a gyümölcs- s a juh-tenyésztés körül.

Erre a földre, az északi határra szakadt el az ethno-

graphailag is magyar Zay-család, közepébe a felvidéki nemes birtokosoknak, s századokon át, moralis befolyásukkal és műveltségük erejével urai voltak az idegen népnek, közvetlen megtartói az állameszmének. Magyar urak voltak ezek akkor, midőn a magyar birodalom eszméjéről egészen más fogalom uralkodott s ez a vidék már közelségénél s magyar központ hiányánál fogva is a bécsi hatalmi kör felé gravitált. Ezeknek a zárt völgyeknek, hol egy-egy várat ural messze környék, mindig volt bizonyos territorialis, központtól távozó sajátossága. A Vág völgye, Trencsény vára s vidéke Csak Mátét uralta, s Mátyusföldre a középkorban ethnographiai különterületet jelzett. A huszsziták idejébéli cseh kalandorok sokáig illusoriussá tették a magyar államhatalmat. A kisebb-nagyobb dynasták mindig érvényesültek ezeken a nehezen megközelíthető ormonkon. A török veszély azonban mindinkább elsimitotta az ellentéteket s a xvi. századtól kezdve ez a terület azon kevesek egyike, hová jancsár nem tette be lábát. A magyar uri társadalom egy jó része élte itt családi életét, folyton résen, tartva a török dúlásoktól.

Az ugróczi völgyben építé fel családi várat Zay Ferencz is, fészket rakván egy századokon át virágzó, hivatásának tudatával bíró nemzetségnek. Az ugróczi vár a vidék központjává lett, ura pedig a környék lakosságának irányadójává.

Közel a Rokoshoz, meredek erdős hegy tetejében épült a Zayak családi vára. Voltakép várkastély vala, megerősített családi lak, mely bástyaival inkább a véletlen megrohanást akarta megakadályozni. Csak egyszerű várfala volt, a kastélytól, mely belső várként szerepel, kerítés választá el. A várkastély melléképületeit a várnépség lakta, míg az őrség — Zay Ferencz idejében fölös számmal — a bástyák mentében tanyázott. A kastély mellett épült a négyszegletű őrtorony. A vár ura családjával a

kastély emeletén lakott, kicsi, boltozatos szobában. Az asszonyok cselédjeikkel külön lakosztályt foglaltak el. Közül volt a pillérek által két hajóra osztott díszes, bolt-hajtásos lovagterem, mely téglákkal vala kirakva. A falakon fegyverek lógtak: ékes sisakok, kézijjak, pallosok, csákányok, fokosok, buzogányok, közbül szőnyegekkel díszítve. Zay Ferencz, mint nyugaton járt, gazdag zsákmányt ejtett úri ember bizonyára díszes bútorokat állított a tágas terembe, melynek egyik fülkéjében könyvtárát helyezte el.¹ A terem egyik részében állott a pohárszék, benne billikomok, fedeles kancsók, kupák, melyeknek gazdag sorozatát bírta a Zay-kincstár.² Faragványokkal ékes kandalló romjait ma is láthatjuk a teremben.

A kastély keleti részében vala a kápolna. Ékitményeiből csak néhány freskotöredék maradt meg, melyek közül az egyik erősségfélét ábrázol. A régi várkastélyon díszlett a Zayak czimere: vágott paizs; a felső vörös mezőben fáklyát tartó vitéz létrán egykapus vár bástyája felé törtet, az alsó hasított két mező ezüst s arany. A pajzs fölötti csöbörsisakból ugyancsak fáklyát tartó vitéz emelkedik fel. Később a meg bővített czímer foglalta el a réginek helyét.

A vár alatt tele pinczék, ugyancsak ezekben tartották a hadi szereket is. Az őrtorony aljában sötét börtönhelyiség maradványai látszanak. Az istállók és gazdasági épületek a vár alján épültek, ezekből keletkezett a mai Podhragy: Várallja.

A várat Zay 1548-ban kezdte építtetni, de teljesen csak a hatvanas években készült el. Azonközben a Várallján helyezkedett el a várnéppel együtt. Hogy, mint élt az ilyen főbb renden lévő ember a xvi. században: csak

¹ A középkori várak leírására nézve útbaigazít CZOBOR B.: Magyarország középkori várai. 1877. Századok.

² Családi lev. Vegyesek.

képzeltetjük. Zay Ferencz, ha otthon ült, mi huzamos időre vajmi ritkán történt: vendéget látott, vagy látogatóba ment. A társalgás ilyenkor — mint leveleikből érthetjük — nemcsak a napi kérdések, török háborúk, politika, hanem a vallásos dolgok körül is forgott. Aztán vadásztak, lovakat próbáltak. Otthon Zay szorgalmasan levelezgetett, olvasott s intézte családjá dolgát. Sógornéja Markos Péterné minden ügyébe hozzá fordult, katonabajtársai kérésekkel ostromolják.¹ Két húga is az ő gondján van, azonfelül katonái, a kamarával való bajai, mely gyakran nem akar fizetni, elég bosszúságot okoznak neki. Azt kellene hinni, hogy az ugróczi vár építőjének folyton volt készpénze, melylyel tartozásait fizette. Volt a mikor volt, a mikor kifogyott belőle, zálogba tette kardját, sőt még paplanját is.² A pénzszerzés módját az élelmes gazda nem válogatta: 1549-ben társul szegődik Thardoskeddi Kalmár Imre kassai kereskedőhöz, még pedig fele nyereségre.³

De az ilyenmű foglalkozás soha sem kötötte le pihenni nem tudó lelkét. Harczol, utazik, pénzt szerezve, mai műkifejezéssel élve, csinálva mindenből, de nyugodni sem véralkata, sem a viszonyok nem engedik. Az ő vérmérséklete nagyon beleillett abba a soha sem szünetelő zavaros időbe, abba az örökös forrongásba. Volt olyan ember több is akkoriban, akadt sok tehetségesebb is, de azokat ide-oda csapkodta a hullám, majd itt, majd ott leljük őket, a pártváltoztatásban keresték a hasznót. Zay fölismerete, hogy a párthűség is meghozza a maga gyümölcseit. A többi állást és birtokot keresőkhöz mérve, kik minduntalan ostromolták a királyt, Zay szerénynek mondható. Hisz már közel van ötvenedik életévéhez s mi mindent

¹ Családi lev. F. 54.

³ U. o. 6/10.

² U. o. 7. 6/9.

nem csinált? Végig verekedte Ferdinánd szolgálatában hűsz esztendő hadjáratait, nyomorgott családjával jó darabig, soha sem csüggedve, mikor ér biztos célhoz. S ez a várni tudás volt sikereinek alapja. Végre is hálás lett hozzá Ferdinánd, tapasztalván, hogy akármit kíván tőle, megteszi. Sem fáradság, sem költség nem riaszták vissza a szolgálattól. S ő csakugyan sokra volt alkalmas: mert az akkori polgári és katonai műveltség összes, még nem nagy mérvű kellékeivel bírt.

1547-ben még Mühlfeldnél harczol, de alig kezd ugróczy vára építéséhez, már Eger várába rendeli Ferdinánd, egy évet sem fordíthatva saját ügyei rendezésére. Történt pedig ez akképen, hogy Perényi Péter az 1542-diki hadjárat után törökkel czimborálkodás gyanúja miatt elfogatván, emberei és személyes pártja békételenkedni kezdett, a király szolgálait elkergették s hívei birtokain prédálgtak. Ezek pedig terjedelmes javak voltak: mert Perényi kezén volt Eger vára, az egri püspökség összes jövedelmeivel, melyeket Varkocs Tamás, Perényi hű várnagya, ura javára szedett be. Elrendelte ugyan még 1545-ben országgyűlési czikkely (LIII. LIV.), hogy a püspökség jövedelmei az egri vár fenntartására fordíttassanak. Csakhogy előbb magát a várat kellett birtokba venni. Salm Miklós gróf a magyarországi hadak kapitánya Dobó Istvánt, Zay Ferenczet és Bakits Pétert ágyús haddal Eger megvívásával bízta meg. Még a költséget is megadták, össze is gyűltek 1546. április havában, de a támadást meg sem kezdvén, máris feloszlottak. Zayék azután Saxoniába mentek harczolni.

Két évvel utóbb Perényi Péter meghalt. Özvegye s Varkocs Tamás a várnagy most már jószántukból átadták a várat. 1548 aug. 15-dikén gr. Salm Miklós és Báthory Endre királyi biztosok ünnepélyesen átvették azt, ágyústól, szerelvényestül. Dobó István lett a várnagy, a főpor-

koláb, Zay Ferencz tisztársául rendeltetett.¹ S ő otthagyva Ugróczot, az év végén családotúl beköltözött egri «fejedelemségébe», amint vitézei írják. Nehéz egy tisztség vala ez a várfejedelemség.

A várban székeltek a püspöki jószágok gazdatiszti személyzete: udvarbírák, számtartók, a katonai kancellária tagjai, itt volt Hevesmegye alispánja, az egyik szolgabíró, s a jegyző, a káptalan tagjai s a várőrség. Az őrség 200 gyalog darabantból állott, élükön: két lovas és két gyalogszázados, azonkívül hadnagyok, tizedesek, egy pattantyús, két dobos s egy zászlótartó.

A várnagyok fizetése egyenként 600 forint vala,² ebből a fizetésből Dobó 20 lovast, Zay 12-öt tartott. A várnagyok a gondviselésükre bízott várnak s területének polgári és katonai kormányzói valának. Dobó inkább repræsentálta a várnagyi méltóságot s kormányzója volt a nagy terjedelmű püspöki javaknak, míg Zay a belső kezelésnek s a katonai kormányzatnak élén állott. Az egri püspökség birtokát 1548-ban 40 népes és 5 elpusztult falu képezte. A jobbágyság fizették a földesúri kilenczedet, és pedig gabonából, borból és bárányokból, jövedelmet hoztak a malmok, a robot, a révek, s vámok. Eger városa és több falu a papi kilenczed helyett külön megállapított átalányösszeget fizetett. A püspöki majorsági földeket házilag kezelték. Azonkívül tizenkét vármegye papi tizedét évi fizetés mellett a vár fenntartása céljából bérbe vették. Heves, Borsod, Abaúj, Sáros, Bereg, Zemplén, Szabolcs és Zaránd vármegyék tizedjövedelmeit közvetlenül Dobó igazgatta, míg a váci püspöki megyéhez tartozó Külső-Szolnok, Pest és Csongrád megyék tizedét Zay Ferencz

¹ Főforrás: GYÁRFÁS J.: Dobó István Egerben című értekezése, melyben a muzeumi levéltárban őrzött számadá-

sok is felhasználtattak. Budapest. 1879. 1—82. lapokon.

² Dobó, mint főudvarbíró külön 400 frtot kapott.

szedette be. A természetben szedett tized ideje a bárányokra nézve jun. 24. a gabonára aug. 20-a, méhekre szept. 29-e s a borra jan. 6-ig terjedt. A tizedszedés sok bajjal járt. A természetben átvett gabona kicsépelése, a bor elhelyezése, a tizedszedők ellenőrzése, a jobbágyok robotjának, a vármunkának nyilvántartása ezer gondot okozott a várnagyoknak, kiknek ezen kívül még a szomszédos török őrség mozgalmaira, s a hódolt részekben élő elnyomott népre is kellett ügyelni. Az összes jövedelem 1548-ban körülbelől 10,000 forint volt, de ebből nem futotta ki az összes költség, sőt adósai maradtak a várőrségnek is, mely keményen zúgolódott.

1549-ben Dobóék állása megváltozott. A király Oláh Miklóst kinevezte egri püspökké s ámbátor a várnak országos jellegén ez mitsem változtatott, a püspöki javak kezelésében más eljárás lépett életbe. A várnagyok mellé egy királyi ellenőr neveztetett ki, s ezek most a püspök nevében igazgatták a jószágokat. A jövedelmet három részre osztották, egy részét a püspöknek szolgáltatták be, másik harmadát a főegyház, a püspöki lak, s a megronzált vár helyreállítására fordítják, míg a harmadik részből a várnagyok, a tisztség, s az őrség költségeit fedezik. Az új rendszer alatt fokozódott a jövedelem, a várat helyreállították, ágyúkat, golyókat, port szereztek be, s az őrséget is kielégítették.

Zay Ferencz jó egyetértésben, szeretetben élt Dobóval, s hallgattak egymás szavára. Míg Dobó a tizedet hajtotta be, sokszor szigorúan, sőt a szükségletek sürgősségére tekintettel keményen is: addig Zay az őrséget foglalkoztatta. A török őrségek, kivált a budai, folyton hadat viseltek a végeken, zsarolták a népet, a hol lehetett falkástól elfogták a falunépét s rabszíjon küldték török földre. A konstantinápolyi embervásárlók állandó ügyvivőket tartottak Budán, kik a katonáktól olcsó pénzen váltották meg fog-

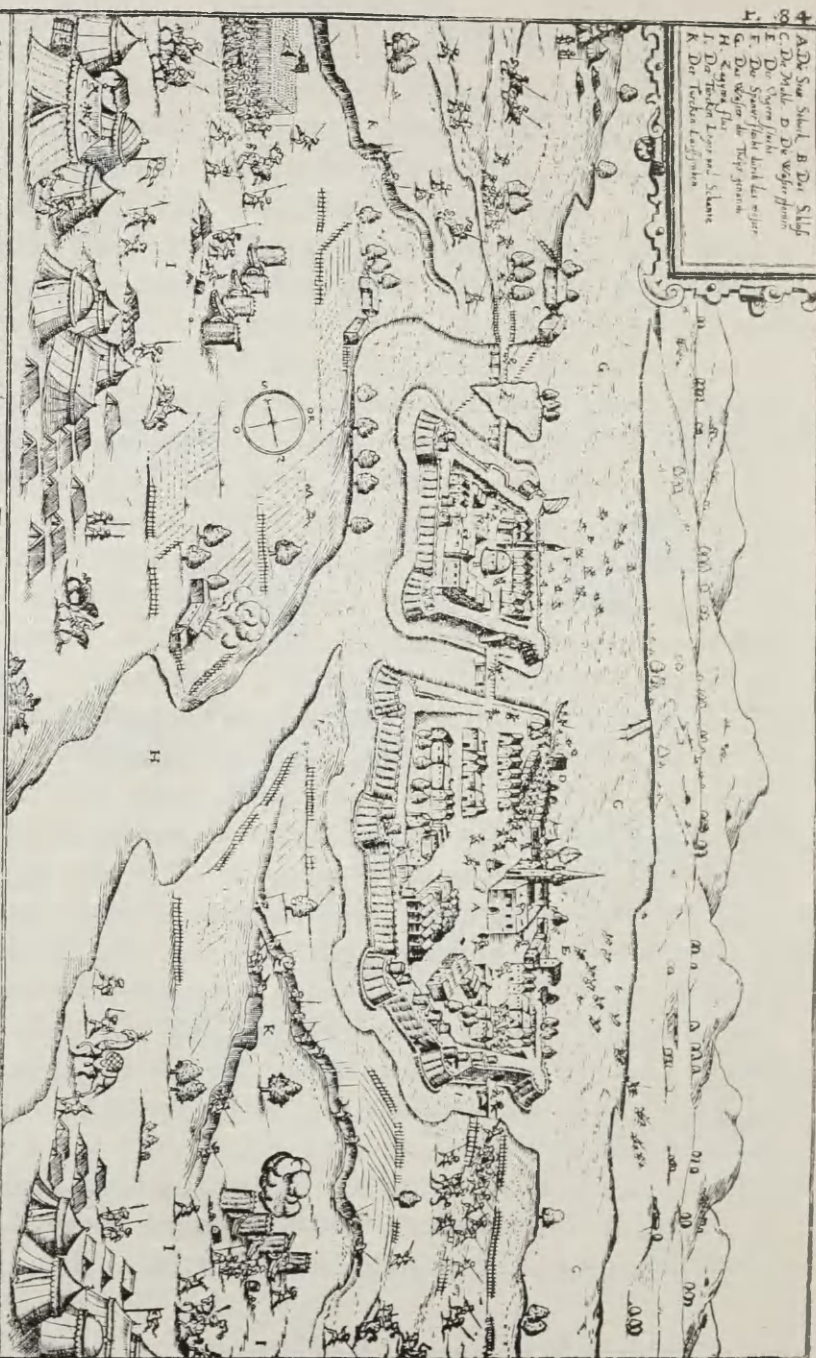
lyaikat. A föld népe különösen Pestmegyéből tömegesen vándorolt el lakóhelyéről, Zalában, Somogyban keresvén menedéket.¹ Zay az efféle dúlásokat nem hagyta megtorlatlanul. Reácsapott a rabló-csapatokra, elvette zsákmányukat, s a hol lehetett — válogatás nélkül — dúlta s pusztította a török birtokát, elannyira, hogy a kölcsönös panaszok Bécsig s Konstantinápolyig jutottak. A helyzet már ekkor válságos volt. Fráter György a tiszai részek s Erdély kézrejátszása által, Ferdinandot hatalmas ellenállásra buzdítja, de a török gyanakodása miatt nem akarja a veszedelemet időnek előtte felkölteni. Az előkészületek mindkét fél részéről megtörténnek, kivált magyar felesége: Szécsy Margit révén hozzánk hajló Salm Miklós sürgeti a hadak felszerelését. Pozsonyban e sürgetés felett tanácskoztak, s elhatározták, hogy a várakat föl kell szerelni, a hadakat mindennel ellátni, a dunai és tiszai naszádos hadat, mely flotillának Komáromban volt a réve, hajókkal ellátni s azt a fontos kérdést vetették fel, hogyan lehetne a tiszai részeket a török gyors előnyomulása ellen megvédelmezni? E részben egyetértettek s megbízták Salmot, hogy Szolnokot azonnal erősíttesse meg, építtessen várat s helyezze védhető állapotba.

Salm megfogadta a parancsot. Egerbe sietett, Dobót és Zayt hadaikkal Szolnok alá parancsolta, hol Teuffel Rézmán, az «ördög úr», Sbardellato Ágoston váci püspök: Losonczy István, Bebek, Nyáry Ferencz, Báthory Endre vezérlete alatt mintegy tízezer főnyi hadsereg gyűlt össze Szolnok vára építésének védelmére. Szeptember 10-én hozzá fogtak a munkához.

Szolnok a magyar alföld déli s keleti vonalának kulcsa. A Zagyva és Tisza mellette folynak össze, jól megerősítve védelemre még alkalmasabb hely Egernél is. Pénzt a

¹ Családi lev. Baray Miklós levele. 1550. F. 4. 12.

A. Die Stadt. B. Die Stadt.
 C. Die Stadt. D. Die Stadt.
 E. Die Stadt. F. Die Stadt.
 G. Die Stadt. H. Die Stadt.
 I. Die Stadt. J. Die Stadt.
 K. Die Stadt. L. Die Stadt.

WAHRE CONTEFACTVR DER VÖSTVNG ZOLNOCK WIE DIE VOM TYVRKEN BELEGERT Vñ EINGENOMMEN. A. 1552.

kamara e vállalatra most bőven utalványozott. Dobó, Zay s a Lippánál oly hirhedtté vált Aldana állapotították meg a tervet. A Tisza és Zagyva között új medret ásattak, s a kihányt földből fűzfa-fonadékok s kötörmelék vegyítésével 8—9 ölnyi falat emeltetének, akkép, hogy a várépületek s a tűzi telepek földve legyenek. Négy hat öl széles szögletbástyát építettek, kettős rendben, hogy a belső kisebb toronyból s a bástya ormáról egyszerre lehetett tüzelni. A várnak csak egy kapuja volt, azonkívül egy fedett kis boltíves ajtaja, mely vízfordásra szolgált. A vár belső területét oly nagyra mérték, hogy benne négyezer ember kényelmesen elfért.¹

A várépítés gyorsan haladt. Az egri őrség fedezete alatt olasz kőfaragók gyalog és igás napszámosok feles számmal éjjel nappal dolgoztak. Király és főkapitány hetenkint kérdezősködtek a munkálatok előhaladásáról s a szükséges pénzt és élelmet rendesen küldötték. Nem kímélték az ágyús szerszámot sem. Prágai József és György legényeikkel jó fizetés mellett dolgoztak az ágyú- és taraczk-telepek felállításán, az ostrom előtt még szép szertárt építettek por s golyóbisok számára. Zay már szept. 24-én állandóan Szolnokra tette a lakását, néhány héttel később a fiatal Balassa Jánost mellé adták társul. Zaynak azonfelül még a tiszai naszádosokra kellett ügyelni, kik le Titelig jártak fegyvert s élelmet szállító naszádaikkal s bátran vízi patrouilleoknak nevezhetők a rossz országútak e mintaszázadában. Zay s Balassa fizetését a sójővedelmekből utalványozta a kamara ² az őrséget külön a censusból fizették. Katonai tekintetben Zay vala a parancsnok, kinek csak a főkapitány Salm adhatott rendeletet. A várat engedély nélkül nem hagyhatta el s a váron belül élet-halál ura. Az őrség különféle elemekből állt, volt köztök nemes ember, paraszt, menekült

¹ GYÁRFÁS, i. m. 13. l.

² Orsz. Lev. Ben. Res. 1550. 268 9.

rác, ismét keresztyén hitre tért renegát, de a legtöbb mégis tönkrement földműves volt, ki családját törökmentes vidékre küldte, míg ő, ha fegyverbíró volt, felcsapott zsoldosnak. A zsoldot három-három havonként fizették s aztán az ilyenféle bizonyos ideig mehetett dolgára, ha pedig szabadságideje letelte után nem jelentette magát, szökevénynek tekintették. A várnagy rendelkezett az ágyúk s a szerelvények fölött, ő volt az élelmezésnek is főnöke. Az élelmezés járt különösen sok nehézséggel. A szomszédos nemesek éhségtől féltették jobbágyaikat s mindenképp gátolni igyekeztek a nagyban vásárlást. Ezekkel Zay könnyedén elbánt, ha nem engedtek: requirált. A vár körül telepések gyülekeztek, ezeknek szabad földeket adott, azal a kötelezettséggel, hogy az élelmet ingyen szállítsák. A várnagy volt egyúttal az adószedő is. Ez akkor úgy történt, midőn az adószedő, vagy — a mint akkor nevezték — dictator egy irtókával kiment a falukra, ott eléállította azok bírait s hit alatt megvallatta, hány teljes jobbágytelek van a faluban. Följegyezte egyúttal a kárvallott, vagy elpusztult telkeket is. Az ekkép elkészült adólajstromot a megye alispánjának mutatta be, ki a szolgabíróval s a megye jegyzőjével felülvizsgálta, még pedig a helyszínen. Ezért a fáradságért az alispánnak 12 frt, a szolgabírónak 4 frt, a kisebb vármegyék jegyzőjének 1 frt, a nagyobbakénak 1 frt. tiszteletdíj járt. A zsaroló adószedőt, s vármegyei tisztviselőket kemény büntetés érte. Köteles volt kétszeresét megfizetni, ha az adózó rábizonyította, hogy zsarolt. Ha az adónak híjja volt, a hiányzó összeg megtérítéseért az alispán volt felelős. A felülvizsgált adólajstrom a pozsonyi magyar kamarának küldetett fel, mely a behajtást elrendelte. A dictator a kamara parancsával kezében, személyesen szedte be az adót s levonván ebből a magadíját s a behajtás költségeit, jó pénzben felküldte a kamarához. 1550-ben a régi állandó census, mely a mai telek-

adónak felel meg, segélylyé változott s ebben az esztendőben telkenként két forintot tett.¹ Zay kezelésével a kamara meg volt elégedve, mert alig 10 százalék híjján mindig behajtotta a kivetett összeget, mi ezen a sanyargatott területen igazán nagy eredmény vala. A befolyt összeg mindamellett oly csekély — alig 1200 frt, — hogy a mesteremberek fizetése, meg az ágyúk fenntartása sem futotta ki belőle. Hisz fát Tokajból kellett hozatni, a követ három mértföldnyi távolságról szállították. A cseh földmunkások meg 50 denár napszámot kértek egy napra, a mi hallatlan összeg még akkor is.²

Míg Zay Szolnok építését vezette, egri várnagyságában — miután e tisztességétől becsülettel fölmentették³ — a később nagyhírvé vált vitéz Mecsey István követte. Eger várában épen a szolnoki munka sürgős évadában menyekzőjét ülte Dobó. Szép asszonyfeleségéül Sulyok Balázs gazdag szathmármegyei főbirtokos és kir. főkamrármester leányát: Sárát választotta. Sulyok két más leányának is diszes sorsa volt. Anna Balassa Jánosnak, Zaynk szolnoki várnagytársának, Krisztina pedig Bocskay Györgynek, Bocskay István fejedelem atyjának lett a felesége. A fényes menyekzőt gyász követte Egerben. A jó Salm Miklós, a magyarországi hadak főkapitánya, különben is nyavalyás állapotú, 1550 december havában meghalt. Ferdinánd leghívebb s igazán képzett vezérét vesztette el benne. A magyarországi német hadsereg vezéreinek tökéletlenségét egyhangúlag panaszozzák a magyar kútfők, s jellemzéseiket igazolják a tények. Salmról csak a dicséret szava szól. Teufel Rézmán, Aldana s kivált Sbardellato nem voltak rossz katonák, sőt koruk katonai műveltségének színvonalán állottak. Teuffel a legügyesebb organisator, de mikor Palástnál 1551-ben csatára kerül

¹ Orsz. Lev. Instructiones Camerales.

² Családi lev. F. 4 13.

Fol. 7. 1. és Art. XII. 1550. 22. 27. 31.

³ 1550. decz. 26. Családi lev. F. 3 2.

a dolog, teljesen elveszti a fejét, azt sem tudja mihez fogjon. Aldana kitűnő tűzér, a telepek építésében, várak fölszerelésében tekintély, Lippánál meg oly gyáván viselkedik, hogy e szégyenfoltot még barátjai sem tudják enyhíteni, árulása a xvi. század német hadvezérletében példátlanul áll. Voltak, vannak és lesznek tudós katonák, kik nagyok a tervcsinálásban, s ha tettekre kerül a dolog, a legutolsó közember jobban megállja a helyét. Nem mintha egyénileg gyávák volnának, de nincs egyéni önállóságuk s vezérlő képességük. Az egyetlen Salm volt, ki fölismerte e papiroskatonák s a török harczmóddal egyedül egyenrangú vetélytársaik: a magyar vezérek közti különbséget. Nézzük csak Dobót, Mecskeyt, Nyáry Ferenczet, a kik magukra hagyatva csekély erővel csodákat művelnek, ezek tudtak vezetni, csakhogy felülről nem bíztak bennük. Lehetetlen is rossz néven vennünk Ferdinándtól, hogy gyanakodott főurainkra. Közel negyvenéves uralkodása alatt páratlan életiskolán ment keresztül. A kinek ma jószágot, méltóságot ad, holnap vetélytársa táborában versenyt bescmérli régi ellenségeivel. Előkelő urak hozzá intézett leveleikben csúfosan árulkodnak egymásra, mialatt szövetségre lépnek egymással. Sohasem tudhatta, kicsoda igaz barátja. A magyarság meg hiába, még az is a ki vele tartott, nem szerette, mert német volt. Mikor 1541-ben Roggendorf Budát ostromolja vala, a vele táborban levő magyarok élükön Perényi Péterrel, az első, kik nem akarnak a törökkel szövetséges véreik ellen harczolni.¹ Azután Fráter György politikájától — bár ő volt az első, a ki később méltányolta — félt, s könnyen hitt a gyanúsításnak. Nem is csoda, hogy nem bízott abban az egyszerű szerzetesben, ki kora eszközeivel akart eszményi politikát űzni csak azért, hogy az ország «megmaradjon». S ez a gyűlölködő

¹ VERANCICS: Memoria rerum stb. összes munkái. II. kötet, 53. l.

magyarság, melyben sem török, sem német nem bízott: mégis összetartott. Összetartotta őket a vérnek solidaritása. Ez az érzés az, mely Zayt Ocsarevits Péterhez, magyar nevén Markos Péterhez köti, a ki a kis János Zsigmondot keresztvíz felé tartja¹ s a kit mint sógorát még is szeret és pártol. Az összetartozás érzése lelkesítette Pázmánt és Rákóczyt s még később Széchenyi Pált a loyális főpapot, a ki lelke mélyében egyet érez a kuruczokkal.

Ez az összetartozandósági érzés legszebben nyilvánul az 1551 és 52-ik évi mozgalmak alkalmával, midőn a fényes egri napokat, Losonczy István magatartását és Drégely hősies védelmét egyaránt magasztalja török- és német-párti magyar. Politikában nem értettek egyet, irigyleték egymás jószágát, uraltak idegent, németet és törököt és mégis tántoríthatatlanul ragaszkodtak ahhoz, a mi magyar. Csak erős szervezetű nép viselheti el ez emberirtó állapotokat. Jellemző a lantos Tinódy felsóhajtása, mikor ekkép énekel:

„Jobb vitéz magyarnál bizony nem volna
Sem török, némőt, olasz jobb nem volna
Csak az igaz szeretet köztök volna
És jó vitéz vezér előttök volna». ²

Daczára e panasznak ez a nemzet mégis megmaradt. Az öreg Tinódy ezt isten csodájának tartja, csakhogy e csodáknak az a természetes oka, hogy a nemzetnek ekkor is voltak olyan vezérei, a kikben a faj összes szívóssága és életereje összpontosult. Ilyenek Dobó s társai.

A szolnoki vár elkészült. 24 ágyú 800 mázsa lőpor, 2000 fegyveresnek való puska volt a szertárban. „Vitéz Zay Ferencz jól szolgálta, sok jámborok vallják». Nagy katonai eredmény volt ez a xvi. században, hogy egy vár teljesen felszerelve, védképes állapotban egy év alatt épült fel, élelem, bor, takarmány, mely ideiglenesen a templom-

¹ VERANCICS, i. h.

² TINÓDY, i. h. 207.

ban volt elhelyezve egy esztendőre való gyűjtetett együvé. Az őrséget naponként foglalkoztatták, azonfelül építettek új forgó ágyútelepeket olyanformán hogy egy vas korongra 8 ágyú volt illesztve, melyekből kisebb átmérőjű vasgolyókat lődöztek. A vár alatt horgonyozott a tiszai naszádos flotillának egy része kisebb ágyúkkal fölszerelve. Az őrség fegyelmezett, engedelmeskedő és vallásos vala, minden nap «róm. katolikus módon» misézett nekik a tábori pap, a ki ugyancsak a sójővedelmekből fizettetett.¹

Úgy látszott, hogy Szolnok hosszú időre egyik megostromolhatatlan része lesz a be nem hódolt részeknek. Más-kép történt. Zay 1551 aug. 11-ig volt szolnoki kapitány, azután úgylátszik Egerbe vonult vissza. Ferdinánd utódjává Nyáry Lőrinczet nevezte ki, egy alapjában véve jóra-való vitéz katonát, a ki azonban fegyelmet nem tudott tartani. Huszárkapitánynak jó lett volna, de nem egy fontos vár kapitányának. Ez volt az oka az ő fogságának s a mi még sokkal fájdalmasabb, Szolnok város siralmas elesésének.

Időközben a politikai viszonyokban határozó fordulat történt. Fráter György Ferdinánd kezére adta Erdélyt, elérkezettnek látván az időt, hogy az egyesült Habsburgi Magyarország megküzdjön a törökkel. Tudjuk mi történt. Fráter Györgyöt orozva meggyilkolták. A török háború kitörése már csak időkérdése. Ki is tört a következő évben. A török hadak felsőbbtségét és fegyelmezettségét mutatja az a körülmény, hogy a szultán személyes jelenléte nélkül győzelmes hadjáratot vívtak, várakat vettek meg s a királyi hadak ellenálló képességét hosszú időre megtörték. Tóth Mihály és Nagy Ambrús hajdúit Szegednél verik meg a budai és szendrői basák. Szokoli Mehemed megveszi Temesvárt, elfoglalja Lippát, Losonczy karddal kezében hal

¹ Családi levéltár F. 13—15.

meg, a gyáva Aldanát szégyenli felakasztatni könyörületes honfi társnője Mária főhercegnő. Ali budai pasa Drégelyt töri meg s miután Szondyt az «oly vitéz embőrt nagy szépen temetteté» a nógrádi várakat veszi be. Teufel Rézmánt megveri Palástnál és Szolnokot, ezt a temérdek fáradsággal és költséggel épült várat nem is kell ostromolnia, mert az őrség elszökött előle.

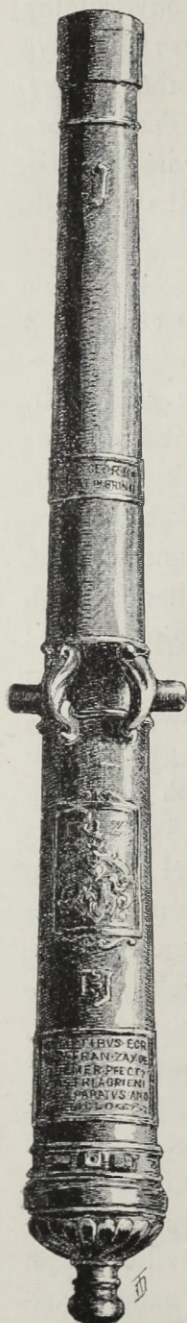
Mind ez alig nyolcz hónap munkája.

Most már Dobóékra került a sor. Dobó István és az egri őrség hősiességét, a törökök két hétig tartó elkeseredett ostromait, melyeknek épen semmi sikerük sem volt, nem lehet tisztán a hősiesség és önfeláldozás abstract fogalmaiból kimagyaráznunk. Dobóékat kortársaik fölé kétségkívül az a határozott önbizalom emeli, mely őket, daczára a török hadak által elért katonai sikereknek, sem engedé csüggedni. Volt azonban Dobónak egy oly hadosztálya, mely a vitéz ostromlók minden fáradozását tönkretette: ügyes pattantyúsai. A törököknek a tűzi fegyverek iránt nem volt valami különös rokonszenvük. Egykorú utazók írják, hogy mikor Szulejmán az ásiai lovasokat s a gyalog nyilasokat pisztolyokkal és puskákkal látta el, azok nem tudtak vele mit csinálni. Tüzérségük — topidzsik — nem annyira jó volt, mint nagy s ostromtelepeiknél rendesen olaszok voltak a tüzmesterek. Viszont az európai hadseregeknek a spanyolok voltak tüzmestereik, kik a xvii. században már túlszárnyalták a törököt. Ahmednek, Temesvár megostromlójának sokkal gyengébb volt a tüzérsége, mint Dobónak s ez nem concentrálhatta az összes magyarországi török telepeket, melyek több hadtest között voltak felosztva. Dobó kivált a célzásra s a megrongált várfalak gyors helyreállítására ügyelt s ekkép a török tüzelés eredményét paralyzálta. Midőn az egri védelem páratlan hősiességét s kivált az egyéni vitézségnek oly nyilvánulását osztatlan dicsérettel emeljük ki, ismételve kell hangsúlyoz-

nunk a várvédelem katonai felsőbbbségét a nem kevésbé vitéz ostromlók irányában.

Zay Ferencz ott volt-e az ostrom alkalmával, nem tudjuk. Verancsics ugyan azok közt említi, a kik méltók «hogy öröknévvel éljenek»¹ s határozottan állítja, hogy az ostrom alkalmával a várban volt, de Tinódy, a ki pedig minden nevet, s a legkisebb eseményt is felsorol: Zayról nem emlékezik. Valószínű, hogy Ferdinánd a naszádos ügy rendezésével bízta meg, s ő az ostrom alatt a dunai naszádosok felszerelésével foglalkozott. Lehetett neki is része benne, hogy az ostrom alatt sürgette a katonai segílyt, juttathatott is élelmet a várba annyival inkább, mert 1552 márczius 8-án Külső-Szolnok vármegye főispánjává nevezte ki Ferdinánd.² Kinevezésében lelkére kötötte a király, hogy alattvalóit tartsa meg iránta való hűségben, ügyeljen a kamara jövedelmeire s hajtsa végre pontosan rendeleteit. A megye közigazgatásával nem sokat bajlódott, katonának állott akkor a világ. Ebbeli érdemeiért jutalmazta meg Ferdinánd a hajdani Kinizsi-féle birtokokkal: a külső szolnokmegyei Sas és Kürth helységekkel, melyeket még 1552-ben vett birtokba. Utolsó szereplése ezen a vidéken 1553 elejére esik, a mikor királyi biztos képében Eger várába indul s ott a várbeli vitézek elmaradt díjait kifizeti.³

A háború lezajlott. Az egri hősiecs védelem daczára haderőnk meg volt törve; a török

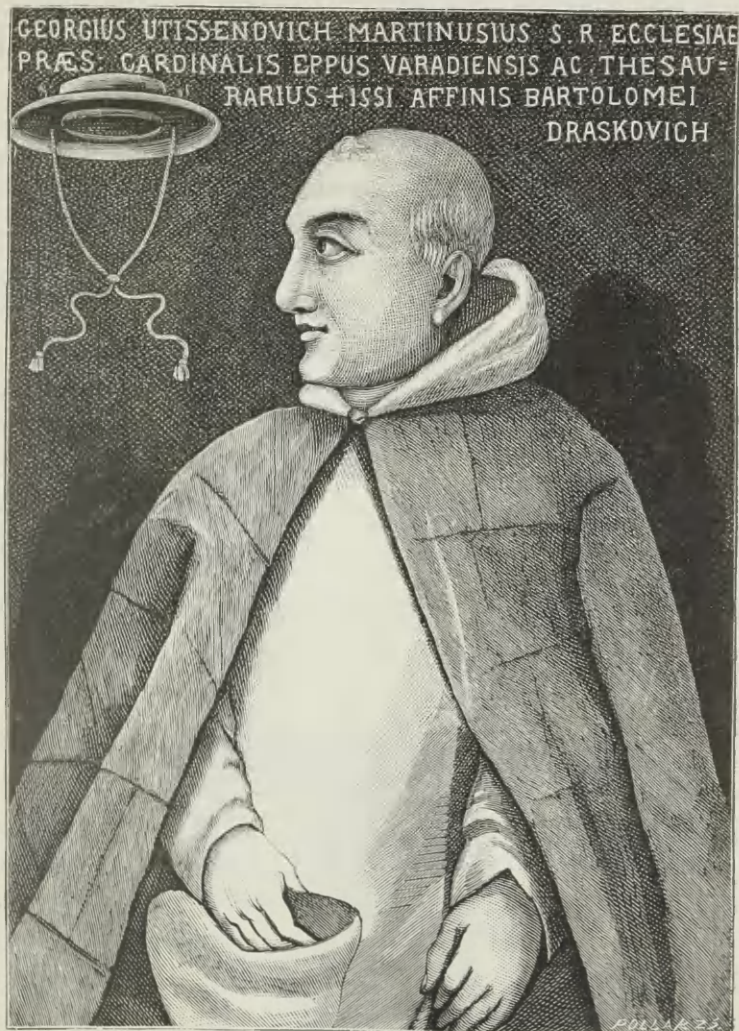

26. ZAY ÁGYÚJA.

¹ VERANCICS, i. m. II. 96. l.

² Családi levéltár. F. 1, 2.

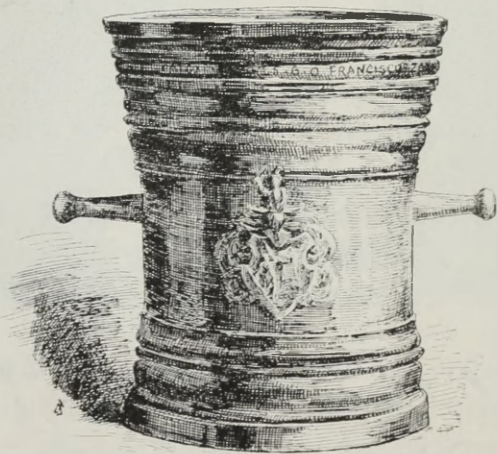
³ GYÁRFÁS István, i. m. 78.

fr georgius eps
 varadinensis

csak pihent. Erdélyben Ferdinánd kormányának sikerült magát népszerűtlenné tenni. A tör, mely Fráter Györgyöt megölte, hosszú időre megsemmisítette a két országrész egybeforradásának eszméjét. Megtörtént Ferdinándon, a mi nagyon ritkán esett meg rajta, hogy kétségbeesett, meggyőződött, hogy a német birodalmi segély nem menti meg az országot: békét akart minden áron. Az 1553-diki soproni országgyűlés élénk kifejezése az ország nyomorúságos állapotának. A rendek készek harcolni, de álljon a király vagy elsőszülött fia a hadjárat élére; a jobbágyok nem győzik az adót, lélekzethez kell őket juttatni. Ez a szó jellemzi a helyzetet: *béke minden áron*.

Szulejmánhoz követeket kellett küldeni. Ferdinánd Verancsics Antal pécsi püspököt és Zay Ferencz naszádos kapitányt nevezte ki követekül. Ezáltal lett Zay Ferencz, eddig csak közember, nevezetes emberré.

18. MOZSÁR A ZAI-UGRÓCZI MUZEUMBAN.

19. SZOLIMÁN

IV. ZAY FERENCZ A DIPLOMATA.

1553—1557.

A HÁROMSZÁZ év előtti Konstantinápolyba vezetjük olvasóinkat. — A Sophia-templom márványa már nem piroslik a vértől, a Kyrie helyett ájtatos imámok mormolásától visszhangzik a kupola boltja. Mecseteket, fürdőket épít a muzulmán hívő sereg.

A régi császárság legvénebbjei is már a cyprusok alatt álmodják a Comnenek és Palæologok dicsőségét, melyek az utódok még hallomásból sem ismernek. Jancsárok, deli szpahik, marczone arnauták, fekete és fehér arabok, özbégek, szerb és bosnyák renegátok tolongnak a serail kapuja előtt, míg az udvarban álló bálvány-hírű tölgyfa alatt három világrész basái vetekednek urok a győzhetetlen szultán magasztalásában. Szemlesütve, némán sűrög forog a hitetlenek kufár hada, még lélegzeni is alig mer, ha látja a Bektás kertjének virágait: a nagy

tollú jancsárt. Itt egy spanyol grand izzadva hordja nagy csobolyóban a vizet: ott egy német lovag kapál a basa kertjében, nem messze tőle meglánczolt magyar vitézek vágják a fát.

Az az esetlen török, a mint persa szomszédja nevezi, értette az uralkodás módját. Parancsolni, rémíteni tudott. Kétszáz esztendőbe telt, míg a művelt Európa teljesen megismerte «barbár» szomszédját. Most meg a szultán lábainál hever. Szapolyai János, a büszke magyar oligarcha kezét csókol neki, s Ferdinánd atyjának, kegyes jótevőjének nevezi Bécs ostromlóját.

Szulejman az ázsiai eszmék leghatalmasabb képviselője, akkor érvényesül mikor x. Leo s iii. Pál pápák alatt a renaissance legszebb virágai nyílnak, mikor v. Károly birodalmában soha sem nyugszik le a nap, s az európai emberiség a vallásban új igazságot keres, miután új világ-részeket fedezett fel. Ebben a forrongó, pénz és dicsőség után sóvárgó ember-útvesztőben törhetetlenül küzd céljáért a stabilismus elvét valló mohamedánság. Száz évig folyton győzelmes a stambuli porta hada, fénye épen delelő pontján van. Az erő, mely e hódított terület vegyes fajtaiban lakozék, mintha csak tömörült volna a «nagy» szultán alatt. Van Szulejmánban valami az oroszlán természetéből: nagylelkű, ha jóllakott, de ha felingerlik hatványozva nyilvánul a macskafaj ragadozó, álnok természete. Szemében a hitetlenek hada az ő kegyelméből él, kiméli őket, miként a gazda állatait szokta. Ki dolgoznék, ha mind kiirtaná őket? Szánakozik, alamizsnát osztogat, de hideg vérrrel megöleti fiait: Mustafát, sőt még kedvenczét a deli Bajazetet is, megfojtatja unokáit, csakhogy Selimnek az öregebb fiúnak ne gyűljék meg majdan a baja. Megöleti sógorait, vezéreit, basáit, s nem lázad fel senki. Gyöngé báb a tündérszép Roxolane kezében, gyöngéd apa, nem kicsapongó, de kéjencz és természetellenes bűnöknek

hódoló. S ebben az ázsiai emberben még megvan az a férfierő, hogy ha harczba kell indulni, felejt háremet, szép ifjakat s télvíz idején átkel a Balkán legjáratlanabb útain, vagy eltűri az ási forróságot, mikor seregével a sivatagon táborozik. Vérbeli alak ez, uralkodásra termett, a ki a dicsőség fatumában született, abban a hitben harczolt és győzött. Ezzel a kajmós orrú, villogószemű, merész fejvetésű nagyúrral nem lehetett alkudni, ő ajándékozott, de nem engedett el semmit. Az ajándékok adásában szolgálait: a vezéreket kérdezte meg s a mit ezek «alázattal» gondoltak, azt adta. S ebben fekszik a török diplomácia titka. A szultán szolgálait kell megnyerni, hogy a «nagyúr» megadja azt, a mit kérnek tőle. A török uralkodók sorában nincs kivétel a szabály alól. Hatalmas egyéniségű szultánok, asketák császári köntösben hódolnak a sympathia és antipathia elvének. Kalandorok, szerencsevadászó renegátok, a trón zsámolyáig jutnak s mint alázatos szolgák ezerek sorsát döntik el. A xvi. században még e körülmény nem ártott az erőből duzzadó birodalomnak, csak mikor korhadni kezd, akkor lesz nyilvánossá mekkorát pusztított. Ezt az állapotot legjobban ismerte s fel is tudta használni: Fráter György, kihez hasonlót a magyar diplomácia, sem annak előtte sem utána felmutatni nem tud. Hogyan is uralkodhatott volna kitűnő diplomáciája nélkül az az gyöngy Szapolyai János, kinek jó szeme volt a szerencséje, hogy abban az egyszerű barátban fölismerte a kincset. Senki sem értette nálánál jobban, kit és mikor, s mivel kell lekötelezni. Tömérdeteket fizetett Ferdinánd is a vezéreknek és basáknak, de Fráter György mindig megelőzte. Mert a töröknek, mint igaz keleti embernek mindig megvolt az a sajátsága, hogy a pénzt és ajándékot mindenkitől elfogadta, de tenni csak azért tett, a ki értette, mikép kell lekötelezni. Nem is tekinték ez ajándékot megvesztegetésnek, köteles sarcz volt ez azért, hogy

az igazhitű szóba áll a hitetlennel. Ezt a psychologicus momentumot használta fel a nagyvezű barát, a kitől önkénytelenül is tartott a nagyvezér s azért engedett szavának. Véletlen találkozása a sorsnak, hogy a mohácsi idők után két dalmata tűnik fel a magyar diplomácia terén. Az egyik a magasztalt barát: Martinuzzi, a másik Verancsics, kiben anyja: Statileo Margit révén olasz vér is van. A dalmát-bosnyák erőteljes, vitéz és kitartó, a középkori, kivált a velencei olasz kitűnő megfigyelő, ügyes, eszmékkel bíró, érintkezéseiben síma, a diplomácia terén akkor feljűl nem múlt faj. E kettőnek a vegyülete Verancsics; de e tulajdonok a tisztavérű barátban is megvannak. Mintha csak arra születtek volna, hogy a törökkel mérközzenek. A velenceiek az egyetlen keresztyén népség, mely Byzancz hősies védelme után, a füstölgő romokon ismét állást foglalt. Gyarmatosítási érzékük, s a tudomány, miként kell az emberek lelkén uralkodni, ebből a maroknyi tengeri kereskedőből százados nagyhatalmat formált. Ezekből a tulajdonságokból sok átöröklődött a dalmát tengeri városok lakóira, kik testileg ugyan közelebb állottak a szláv fajhoz, de lelkők, gondolkozások módja olasz. A földközi tenger kereskedelmi népségeiből: a dalmatából, görögből, spanyolból és arnótból került ki a levantei népség, ez a különféle anyagból összegyűrt vegyületek, melynek kovásza a velencei genialitás vala. Míg Frater Györgyben ez a levantinismus az államkormányzás terén érvényesült s activ szerepre utalta: addig Verancsics, mint doctrinár, kora irodalmi mozgalmainak egyik részese, mondhatni szép szelleme, mint tényleges alkudozó, a diplomáciai missiókban érvényesül. Fráter György mesterkedései Erdélyt 1551-ben Ferdinánd kezére juttatják, őt pedig megölik. 1552-ben megbénítják a keresztyén haderőt s 1553-ban a sokáig Szapolyai párton állott Verancsicsnak jut feladatúl, egyetemben a mi hősünkkel, ki egy perczig sem kaczerkodott Szapolyaiék-

kal megtartani a Fráter György-politika eredményét: Erdély birtokát. A két pap csak az eszményben, hazájok, Magyarországnak, mint önálló *keresztyén* államnak megtartásában értett egyet, minden egyébben szétválasztá őket a vérmérséklet különbözősége.

Fráter György rideg igazi zárdai barát, kemény arcvonásokkal, szőrös füllel, beszédjében nem válogatja meg mindig a szót, s még hölgyek irányában sem ismeri a gyöngédséget. Verancsicsnak már külseje is finomságra vall. Karcsú, vékonytermetű, kis hosszútűjű a keze, kicsiny a lába. Gondolkozó, magas homloka alatt, komoly, okos s a mellett jóindulatot sugárzó szempár ül. Arcza hosszúkás, pofacsontjai kiállók, orra gyöngéden hajló; nyakig érő haja, hosszú hegyesen végző patriárka szakálla hullámos; erős bajusza két rét összenőtt a szakállal. Kissé duzzadt, élvezeg ajkairól csak úgy pergett a szó. Szelid, békeszerető, minek jelképe az az olajág, melyet kezében tart. Modora válogatott, csak a művelt, nemes gondolkozású embereket szerette, a durva támadás elől félrevonult. Az apró cselszövényeknek nem embere, azok keserítették meg életét János király udvaránál. A bosszúállást nem ismeri, keresztyéni jóindulata előtt még ellenségei is meghajoltak. Annyira szerény, hogy tulajdon nagybátyja is azt hitte róla, hogy tetető. Kötelességét lelkiismerettel teljesíti, s a hol erősen kell tartania magát: megállja helyét. Gondolkozásában, eszejárásában van eredetiség, nem egyszerűen tanult ember, ki kora tudományát beveszi, hanem tisztult ízlésű eklektikus, ki még kedvteléseiben is nemesebb hajlamokat követ: régi pénzeket, feliratokat gyűjt s őszintén lelkesedik az ókor maradványaiért. Történelmi munkáiban, abban a mit hallásból ír, válogatós, a miket szemmel látott s átélt, objectiv. Magyar stílja tömör, kissé nehézkes is, olasz és latin fogalmazványai elegánsak, minő maga az író. Szegények iránt könyörületes, följebbvalóival szemben tisztesség-

tudó. Lényének nőies zománcza van; előszeretettel is viseltetett a gyöngéd nem iránt, egy még nem pap korában folytatott viszonya miatt eleget is szenvedett nagybátyjától s kortársaitól. Minden fogyatkozása ebből a mondhatni túlgöngéd jellemből folyt. Az eszmékért könnyen föllelkesedik, ez sodorja a humanistico-protestáns áramlatba, melyből megtérve, annál élénkebben ragaszkodik a pápai catholicismushoz. Könnyen lehetett rajta uralkodni, mert nem tudott hosszasan ellenállni senkinek, fájt neki, ha valakit megharagított. Eszményképe volt a titkárnak, urának és parancsainak élt. Ferdinándnak csak olyan hive, mint volt Szapolyai Jánosnak. Józanságával, becsületességével önkéntelenül is hatott fölebbvalóira, kalauzok volt. Fráter György markansabb egyéniség, urának parancsol s ha nem is akarja, a maga eszével boldogítja; ellenségeit szánsalom nélkül tiporja össze; több van benne a renaissance vér és vas korszakából, mint a humanistikus áramlatból; az olasz öntudatos zsarnokok kiméletlensége párosul az ő személyében a levantinusnak kígyó okosságával.

Ferdinánd önmaga fosztotta meg magát Fráter Györgytől s most már csak az egy Verancsics maradt meg, a kinek eszméire, tanácsadásaira hallgathatott.

Ali, a budai herélt basa, kudarczot vallott Egernél, azok a «gyermekek», a mint ő nevezte, véres fejjel verték vissza a vitéz sereget. E fegyvertény mérsékelte az 1552-diki fényes hadi eredményeket. S volt a török birodalomnak egész történetén keresztül egy sebezhető pontja, mely hasznára vált a fenyegetett gyenge Európának: a siíta Persia. A persa sah irigyelte a tisztátalan eretnek szultán hódításait, a világ középpontja nem tudott nyugodni, hogy a «szultánok szultánja s már ennek nagyfényű apái» (isten virasszon koporsóiknál) fegyvereivel a frengik szívéig hatottak. Folyton dúlta és pusztította a török határszéleket. Ime most is fia Izmail Mirza pusztítja Erzerum vidékét.

Szulejman, ki lázongó fiát Mustafát néma hóhéraival megfojtatja, felbőszül és személyesen készül a sérelem megtorlására. Ezt az időpontot látja elérkezettnek Ferdinánd, hogy szerencsét próbáljon a békekötéssel.

1527-től mostanáig számos német követség fordult meg Szulejmannál: — Ott voltak Laszki Jeromos, a János pártjáról átállott nem nagy erkölcsű, de éles eszű lengyel, Nogarola Lénárd, Dersffy Miklós leányának a férje, egy vén kitanult német-olasz diplomata; Zárai Jeromos, ez ügyes katona, becsületes ember, de a ki kardjával jobban tudott bánni, mint nyelvével. Scepper Kornél, ravasz, éleslátású, de a keleti viszonyok körében nem otthonos pap s hogy még egyet említsünk a sok közül, a vérmes Hobordánszky János, a ki indulatainak nem tudott parancsolni.

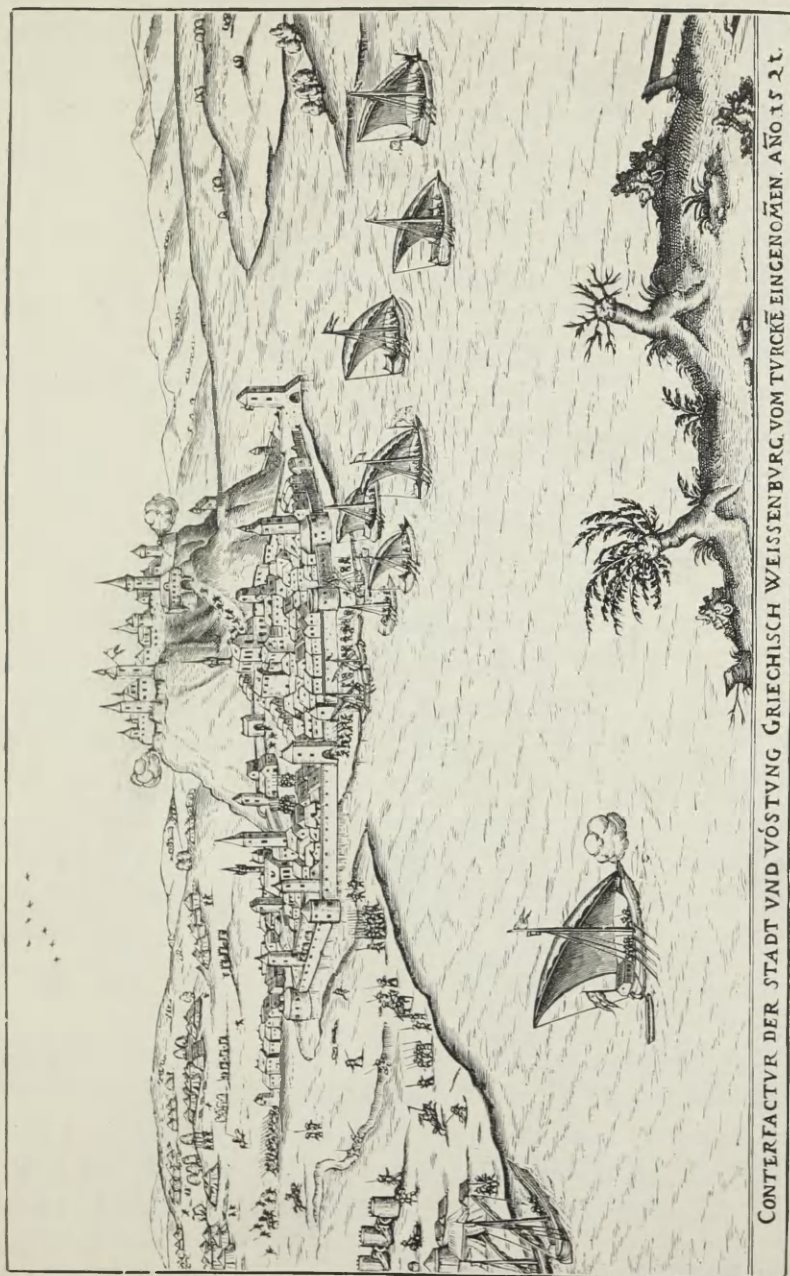
E követségekkel könnyen elbánt a porta, megfizették, ha erélyesebben léptek fel bezárással fenyegették s legfőljebb pusztá ígéretekkel, czifra fermánnal s egy dísz kaftánnal eresztették utnak őket. Ezek még be sem számoltak Bécsben küldetésökről, mikor Magyarországon ép az ellenkezője történt annak, a mit Konstantinápolyban ígértek. Szegény Malvezzi Virgiliust, a ki 1552-ben ment szerencsét próbálni Konstantinápolyba, Rustem a nagyvezér nem nagy számba vette; egyszerűen bezáratta előbb a fekete toronyba, a hol kenyeren és vízen élt, később aztán tisztességből a hét toronyba zárták, a hol legalább jobb ellátásban részesült. Itt szenvedett a szegény követ, a ki theologus, jogász, orvos, matematikus és zenész volt, jól ismerte a török szokásokat és még sem tudott kivinni semmit, mikor tette került a dolog.

Malvezzi elfogatása felháborította Ferdinándot, de elfogott követe érdekében nem léphetett föl erélyesen. Többször írt Konstantinápolyba, hogy bocsássák szabadon, de szép szónál egyebet nem ért el. Az 1552-diki hadjárat után végre reászánta magát nagyobb áldozatokra. Pénzre

volt szükség, még pedig sokra. Előbb fegyverszünetet kellett kieszközölni. 1553 márczius 29-én Gráczból megbízta Verancsicsot, ekkor parnói apátot s Palinay Pál deákot, egy a török dolgokban járatos udvarbíró, kit utóbb a komáromi várba tett át, hogy Ali budai basával kössenek fegyverszünetet; Konstantinápolyban ennek tartama alatt majd eligazítják a béke dolgát. A kudarczos Ali kissé vonakodott, de könnyen érthető okokból engedett, s hat hónapra megkötötték a fegyverszünetet. Junius havában már megtörténtek az előkészületek a nagy követjáráshoz: ajándékokat vettek, pénzt teremtettek, s megírták részökre az utasítást. Most került szóba Zay Ferencz a naszádosok főkapitánya, Szolnok s Eger várának volt várnagya.

Eddig csak hadi tetteiről beszéltünk, lássuk most őt mint Verancsicsnak, immár pécsi püspöknek, követtársát.

Középteménű, zömök, fekete ember. Tartása egyenes, tekintete merész. Szokása, hogy mindenkivel mereven szembe néz. Hosszúkás telt képe van, marczona vonásokkal, orra merészen ívelt sasorr, az alatt sudaras bajusz díszlik, tömött körszakáll övedzi arcját. Álla szögletes, homloka domború, ha Lavater s képünk nem csal, akarat-erőre valló. Haját kurtára nyírtan viseli. Nyaka vastag, melle széles. Az arcz jellege a dunántúli horvát vérrel vegyes magyaréra vall, az a kissé vad, szűrő szempár, melyet nagysága szelidít csupán, az a szemöldök és a széles pofa délszlávós vérvegyüléket tüntetnek ki, a többiben teljesen keleti magyar a nézés. Keménység, nyugodtság s ravaszság olvasható ki Zayból. Olyan is volt ő. Tűrte az éhséget, szomjat, hált pusztá földön, megtartotta hideg vérét mindig és mindenkivel szemben s nem engedte lecsaladni, megsértetni magát senki által. Jó férj, kitűnő atyafi, gondos apa. Meggyőződése rendíthetlen. János királyt, a vajdát — mint ő nevezé — még fiában is gyűlölte, egyenesen kimondja rá, hogy Nándor-Fejérvár elvesztésekor «tit-

20. LANDOR-FEJÉRVÁR OSTROMA 1521-BEN. ORTELIUSBÓL.

kon a törökkel egy értelme vót, és barátságot tartott vele». ¹ Azokat az elveket, melyeket Budán mint udvarnok magába szítt, a vajda s a királytól független oligarchák gyűlöletét, férfi korában is vallotta. Tisztán, élesen látott. Hogy Belgrád 1521. megvétele, a török magyarországi uralkodásának alapköve, azt ő írta meg legelőbb s leghatározottabban. Íme meggyőződése: «ha az urak jók vótak vóna, kiknek az ország oltalmára és szűkségére kellett vóna gondot viselni, látván az királynak iffíu voltát és az ország gondjaviselésének tudatlan vótát, nem kellett vóna olyan veszedelömbbe egymás boszúját és gyűlölségét özni, és az közönségös jót és hazájoknak oltalmát hátrahadni, kiknek sem Istenek, sem hitök, sem hazájokhoz való szerelmek, sem tisztösségek, sem urokhoz való hívéségek eszekbe nem jutott, hanem hogy csak egymáson boszut állhassanak, és egymás uraságát kaphassák, és némely közölök fejedelemséget vehessen magának, nem szánták sem hazájok sem kedig ennyi szántalan keresztyénnek, ki Fejérvár veszedelme után tertént vót, vére ontását és veszedelmét». ² Így gondolkozott kortársairól, pedig ő nem kevésbé «özte gyűlölségét», s ontá a más párton harczoló keresztyén vérét. Híjába ezek az emberek is csak elvben voltak idealisták, a mi megkap bennök, az a helylyel-közzel kitörő erős indulat, mellyel kiki egyéni meggyőződését karddal, gyilokkal juttatja érvényre. A gyilkos Zrínyi, ki hazájáért feláldozza magát, a közönséges törvényszéki morál szempontjából ítélendő-e meg?

A hű Zay, a rendületlen Habsburg-párti, bírt még egy tulajdonsággal: az alkalmazkodó képességgel. Tudta magát alárendelni, a nélkül, hogy szolgává legyen. Végig járta Saxoniát, benn volt Egerben, most Verancsicscsal szerepel. Mindig megfér társaival. Bakics Péter szereti, Dobó

¹ Az Landor-Fejérvár elveszésének oka
e vót és így csöött. VERANCICS, II. 184. l.

² U. o. 181. l.

barátja, Verancsics meg holtáig rokonszenvez vele. Éppen összeillett a gyöngéd pappal, kinek a katonás, egyenes észjárású, de jó szemű magyar — mint útleírásokból kitetszik — ügyesen társalgó úr rendkívül imponált. Sokat olvasott, de gyakorlatibb érzékű volt a humanista, verscsináló püspöknél; a rétekből, mezőkből, emberekből, viszonyokból gyakorlati igazságokat vont el. Jelentései s idézett műve¹ világosan, de szárazon, logice, de dagály nélkül vannak írva. Nyelvezete tiszta, néhutt még a codexek magyarságára emlékeztető, nyelvjárása a dunántúli, jobban mondva a drávamelléki magyarságé, némi tiszai accentussal. Latinul jól tud. A mi Zay kitűnő diplomáciai alkalmazhatóságát ajánlá, az török nyelvismerete vala. Nemcsak beszélte, de olvasott és írt is e nyelven. Alkalma volt elég a megtanulásra. Kissé paradox, de tény, hogy Zay — a par excellence törökverő huszárkapitány — egyénileg szerette a törököt. Az európai ember remegett a gyilkos, rabló, mord katonának még a híretől is, de a ki köztök élt s ismerte ezt a kevéssel beérő, igazán erkölcsös, romlatlan kedélyű népet, lehetetlen volt nem szeretnie. A xvi. század írói e részben egy párton vannak a modern felfogással; féltek az ázsiai basauralomtól, de dicsérik a török népet. Zay ismervén a török jellemet, mesterileg bánt a basákkal. A mit Verancsics kigondolt, azt Zay öntötte orientalis formába. Így azután megéltek.

A két követ együtt az ész és erőt képviselte; a püspök az ész, Zaynk az erőt. A legationnak akkor lett teljes sikere, mikor később Busbecq hozzájuk csatlakozott, az

¹ Szalay L. volt az első, ki Zaynak tulajdonítá »Landor-Fejérvár elvesztését,» melyből Verancsics a maga hasonló tartalmú dolgozatát írta. Gyanítása teljesen igazolt, a dolgozat egészen Zay stylusa, orthographiája, eszejárása s a mi fő saját kezeírása, telve correctiokkal. Kortársa volt az ott szereplőknek, szülőmegyéje

határos volt a színhelylyel. Valószínűleg 1530—1542 közt írta, mikor sokat járt-kelt az alsó Duna vidékén. Verancsics a Dunán lefelé utaztában érdeklél hallgatta, mennyi apróságot tud Zay a valkόμεgyei partokról. (A kézirat a M. N. Múzeum kézírattárában. Fol. hung. 96.)

ügyességet, az alkudni tudást ez a belga értette legjobban.

A követjárás hivatalosan 1553 jún. 13-án kezdődött. Verancsics és Palinay megkötvén a fegyverszünetet, a király a püspököt és Zayt teljhatalmú követekké nevezte, kik a Konstantinápolyban tartózkodó Malvezzivel egyetértésben kössenek békét a portával.¹ Utasításokban működésük főczéljául mindenekelőtt a béke megkötését tűzte ki Ferdinánd. Felfogása e passivitásában oly erős fejedelemnek következetesen ugyanaz vala Magyarország birtoklási jogáról, mint 1527-ben. Szívökre kötötte a két legatusnak, hogy mindenekelőtt az osztatlan, egységes Magyarországot kérjék a szultántól, kinek fegyverjogát kénytelen volt elismerni. Ígérhettek érte száznegyvenezer arany évi adót. Ha a szultán, miben kételkedni sem lehetett, az ország már birt részeit nem engedi át: arra kell törekedniök, hogy elhitessék a szultánnal igazát Erdély birtokához. Ferdinánd György barátot csak azért ölette meg, mert az Erdély független fejedelemségére törekedett. A jelenlegi birtokért, ideértve a volt Szapolyay-féle részeket, Ferdinánd negyvenezer arany fizetésére kötelezte magát. Ehez járultak még a nagyvezérnek s a befolyásos portai nevezetességeknek adandó ajándékok, mi nem csekély összegre ment. A főelveket megadták Bécsben, a követeken állott most, hogy az utasítás szerint, legalább a lehető kivigyék. Az efféle utasításoknak csak annyi becsök van, hogy kimutatják, mit *akart* az egyik fél; a hatalmasabb fél parancsolta mindig a föltételeket, a követ csak módosíthatott, enyhíthetett rajtok. Mennél hosszabb az utasítás, mennél többet magyarázgat, annál gyöngébben

¹ A követségre vonatkozó adatok: VERANCICS Antal összes munkái között III. IV. és Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislenio Busbæquij etc. ad Solimanum Turcarum

Imperatorem C. M. oratore confecta. Antverpiæ. 1581. és HAMMER: Geschichte des osmanischen Reiches, továbbá FORGÁCH F.: Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii. 1788. és ISTVÁNFY.

áll a küldő dolga. Erről lehet hímet varrni Ferdinánd állapotára. Verancsicsék jól tudták, mekkora nehézségekkel kell megküzdeniök, de elszánták magukat a fáradságos útra, mely akkor életveszedelemmel is járt. A követ sértetlenségét nem oltalmazta az a menedéklevél, melyet basáktól, szultántól kaptak. A szeszély és a követek pénze döntötte el, hogyan bántak velök. S ott volt a II. Lajos uralkodása alkalmával elkövetett brutalitás, mikor a török követek orrát s fülét levágták. Erre hivatkoztak Konstantinápolyban, mikor nem voltak megelégedve köve-teinkkel. Ilyen követjáráskor meg kellett írni a végrendeletet, rendelkezni minden jószágról, s bízni a jó sorsban. Verancsics jószágait Tahy Ferencz vette bérbe, jónevű ember, a ki kötelezettségeit mindig pontosan beváltotta. Zay családját: anyját, feleségét két fiával felküldötte ug-róczi birtokára, rendezte pénzbeli követeléseit s azért tovább is késlekedett. Verancsics július 9-én már Komáromban volt. Időközben az elégedetlen erdélyiek jártak-keltek mindenfelé, izgattak a törököknél Ferdinánd ellen, felő vala, hogy megghiusitanak minden béketörekvést. Verancsics sürgetésére Zay elkészült magánügyeivel, s július 13-án már Komáromban volt, honnan az új budai basát: Tujgunt értesítik jövetelökről. Tujgun, a herélt Ali basa utódja, magyaros nevén Gólya basa (bár tujgun törökül sólymot jelent) jó katona, de hiú, s a mellett együgyű vastag török, a ki szerette volna elhíttetni, hogy Budán ő a szultán. Gyermekkorában vette meg Szulejmán, s rab-szolgából vitézsége által küzdötte fel magát. De azért, hogy urrá lett, régi természetét nem vetkezte le. A semmiből lett emberek gögje, s a katona ridegsége egyesült benne török jovialitással és vendégszeretettel. Mihelyest meghal-lotta a követek érkezését, berendelte szandzsákjait, s nagy fénnel készült fogadásukra, a kik 17-én Esztergomba érkeztek.

Ahmed bég fogadta őket háromszáz lovassal, kiknek jövetelét már az egész ország tudta. Híre terjedvén, hogy sok pénzt visznek magukkal, a hajdúk¹ vagy hatszázan Tolnánál összeállottak zsákmányejtésre. Ezek a magyar flibustierek a török uralom sajátságos szülöttei, egyvívásúak a délszláv junakokkal, a sanyargatott nép idegen igát túrni nem tudó elemeiből összeverődött csapat, mely öl, rabol, s melynek létezését az biztosítja, hogy a nép titokban velők tartott, mert jobban félt tőlök s boszujoktól, kik semmit sem veszthettek, mint a töröktől. E rablómesterséget űző nép volt a határvillongásoknak mindenkor kovásza. Majd a török területen raboltak, majd a királyi végeken pusztítottak. Volt köztük mindenféle hitű és nemzetiségű, török renegát, szerb uskok, magyar, szökött német katona; elvők nincs, ha kell, rendes királyi szolgálatot is vállalnak. Ekkoron Fodor János volt a fejük, kit a végek kapitányai gyakran használtak eszközül magánboszújuk kitöltésére. Követeinket ezektől kellett megvédeni, ezért már Muzslánál várt rájuk a török fedezet. Lóháton jöttek nagy kísérettel, elég jó országúton, melyet annyi esztendei elhanyagolás sem tudott végkép megrontani. Esztergom akkoron elhagyatott, piszkos város. Régi fényéből semmi sem maradt meg: s a régi magyar keresztyén világ metropolisa jelentéktelen várossá süllyedt. Itt már törökösen éltek az emberek. A kereskedők csarsiát (bazárt) alapítottak, hangos kiáltású lepényárúsok, laczikonyhások táplálták a török őrseget. Zay már megszokta ezt: de Verancsics a műzsákkal társalgó finom humanista bizonyynyal kellemetlenül érezte magát. Egy napot időztek s 18-án Pilis-Szánthó-Solymár felől Budafelé indultak. Esztergomból kocsin távoztak, a régi jó országúton, fedezetkép néhány esztergomi lovastól kísérve. Solymáron — ma kis sváb falucska két órá-

¹ BUSBECQ szerint pásztorok, hajtók, kik rablóknak csaptak fel, a török ren-

den lévő rablók martalócz név alatt szerepelnek.

nyira Budától — ötszáz fényes öltözetű lovascsapat fogadta őket. A Duna partjához érve, ismét lovasok álltak sorfalat, kocsijukat pedig skofiumos ruhájú szolgák fogták körül, a várban megdördültek az ágyúk, szólt a kürt s megpergették a dobokat.

Négy aranyosfalú sátorban helyezték el őket, s a meny-nyire törököknél kényelem a xvi. században képzelhető: tisztes szolgálatban részesültek. Másnap július 19-én reggeli nyolcz órakor fogadta őket Tujgun, a basa, fönt a várban. Az egész várórség díszbe öltözve összegyülekezett. Négy szandzsák (osztályparancsnok) vala a basa kíséretében, ki emeltebb helyen ült fényes ruhában. Követeink a szőnyegekkel borított nagy terembe vezettetvén, a basa fölkel, két lépést előre tesz s kezét nyújtván, helyet foglaltatott velök. Török mód szerint legelőbb egészségi állapotukról, útjokról kérdezősködött, mit követeink hasonló nyájasságokkal viszonyoztak. Adorján deák volt a tolmács. Követeink azután rátértek küldetésök céljára, s a basa jóindulatát is kikérték. A basa a panaszok egész sorozatával állott elő. A korotnai, kaposvári és szigeti hajdúk Dersffy Pál ösztökélésére folyton háborgatják a török birtokot, míg ezekkel rendet nem csinálnak — úgymond — sohasem lesz békesség. A második fogadtatásnál előkerült Erdély ügye. Adorján deák ugyanis közölte velök, hogy Izabella fia érdekében folyvást izgat a basánál, s Ferdinándot bitorlónak tünteti fel. Verancsicsék hosszasan fejtegették előtte, hogy királyuk az erdélyiek kérése következtében küldött oda vajdákat s hogy erős akarata a szultán fegyverjogát az egész országra nézve elismerni, megszüntetvén a rablók garázdálkodását. Tényleg igaz volt, hogy a hajduság nagyban garázdálkodott, kivált a korotnaiak tüntek ki mesterségökben, kiraboltak egy Szinán nevű gazdag törököt, két szolgáját s minden marháját elvitték. Szinán épen Budán lévén, a basa, már csak be-

csületből is erősködött mellette. Azonkívül a hol csak lehetett, csalták, lopták a hódítókat. A ráczkevi kereskedők portékáját ellopták, Veli hatvani bég embereit Komáromban elverték. Hogy a törökök miket követtek el, arról Tujgun hallgatott. Verancsicsék Buda határán kívül Ó-Budán laktak, Sicambriában a mint ők nevezték. Akkoron még sok római rom volt látható, melyet Verancsics, mint buzgó régiségbuvár megvizsgált. Fogadtak látogatásokat, s mindenfelől kapták a furcsábbnál furcsább híreket. Zayt rémitgették, ne induljon el, mert családja megsiratja. Csoda dolgokat beszéltek Konstantinápolyról, s a persa háborúról. Mindössze öt napot ültek Budán, mely szomorú képét mutatta a pusztulásnak. A vár fényes épületei pusztultak, támoikkal kellett megtámasztani a falakat, hogy össze ne omoljanak. Jancsárok tanyáztak a házakban, nem sokat törődván, hogy a sok repedés megoltalmazza-e őket az eső elől, csak lovaik álljanak istállóban, a házak többi részét átengedték az egereknek és patkányoknak. Mint rideg mohamedánok úgy is azt hitték, hogy a földi élet csak terhes zarándoklás, melyben meg kell elégedni avval, a mit kapnak. A magyarság sem tűnt ki akkor nagyon az építkezés terén. «Harcz, háború és vadászat főfoglalkozása e vitéz népnek — írja egy követ — s városaikat kivéve nem találunk szemre való épületet.» Budán a török hit máris gyökeret vert. Mecsetek, zárdák épülnek, jámbor dervisek telepednek a hévvizek mellé; csend, nyugalom és pusztulás lépett a kereskedő város élénksége nyomába.

Negyednapra Paksy János komáromi várnagy által küldött csolnakok érkeztek Budára s a követek útra készülének. A basa ajánló-levelet adott, ígérte, hogy embereit visszatartja a rablástól, s az erdélyi izgatásokat illetőleg megfogadta, hogy azokra nem hallgat. Fedezetül hat naszáddal katonákat rendelt melléjük. Július 25-én ágyúdörgés s a csapatok rivalgása mellett megindulának. Még

az nap megérkeztek Rác-Kevibe, hol nagy kitüntetésben részesültek, 26-án Paksot érték, melynek borbőséget dicsérik. Hajóik nagy hatevezős csolnakok, jobban mondva dereglyék voltak, az evezősök rácok és magyarok, kemény, edzett nép, mely bámulatos kitartással éjjel-nappal evezett, s alig vett igénybe pár órát pihenésre s ebédre. A Duna-hajózást akkoriban rendkívül akadályozta a sok fatörzs, mely a víz színén uszkált, ezek közt rendkívüli ügyességgel eveztek el követeink evezősei. Július 27-én Tolnát érték, 28-án Erdődöt a legnagyobb akadályok közt, éjjel is evezvén, baj nélkül hagyták el. Rác evezősök élénk színekkel ecsetelték e gyönyörű vidék pusztulását. Régen egy faluban több lakos volt, mint a hányat ma harminczban találni. Erdőd alatt van a Dráva torkolata: Valkó-megye határa. Pécs felé látszik a harsányi hegy, melyről Zay Ferencz, ki gyermekkorából ismeri a vidéket, csodákat beszél. Tetejében ősrégi várrom van, abban mély kút. Ha valamely tárgyat belé dobnak, az másnap a Drávában kerül fölszínre. A környék lakói tündérek-ről tudnak, kik a romok közt ütötték föl tanyájukat.

Erdődön alól dombossá válik a vidék. Atthya várát érik utasaink Valkó és a Szerémség határát, Atthyával szomszéd Ujlak vára, az Ujlakyak ősi fészke, melyet a török is gondosan őriz. Gazdag termőföld ez, mely a birtokosoknak nagyban jövedelmezett. A lakosok itt úgynevezett fillérpénzt fizettek földesuroknak, mely az Ujlakyoknak régente hatezer aranyat hajtott. A jobbágyok húszezer aranyon akarták magukat ez adó alól megváltani, de Ujlaky Lőrincz még az adó százszorosáért sem akart az egyezségbe egyezni. Követeink azt a történeti adomát beszélnek ez útjuk leírásában, hogy Bakocs Tamás primás egy lakomáján Báthory István, Ország Miklós és Ujlaky Lőrincz vitatkoztak a gazdagságról; István úr Karom (Karlovicz) várát bírta, Ország Gyöngyöst, Bakocs Kemencze (Kamenicz) várát. Előhozza

Báthory, az én váram káros nevű, de abból a kárból nekem nagy hasznom vagyon; az én disznóim gyöngyben járnak vág vissza Ország, mire Ujlaky feleli: hogy ő jobban szereti a maga filléreit. Bakocs végül így fejezi be a beszédet: az én kemenczém meg egy pár ezer embert fogadhat be vendégül.

Ujlaktól kezdve Péter-Váradig Kamenicza (Kamoncz) a legjelentősebb város, a hajdan virágzó hely pusztulását élénken bizonyítja az a körülmény, hogy valamikor 150 kőház volt benne, most alig van 15 szalmafedeles. Július 30-án értek Karloviczhoz, akkor Karomhoz, itt kezdődik a Frusca-hegység, magyarosan Álmos-hegye, a hol Probus császár kezdte legelőbb a szőlő-ültetést. Ez az erdő- s szőlőborította szelid lánczolata a halmoknak elragadja utasainkat, kik nemsokára Titelhez érnek, melynek főnsikjáról régi idők óta mondják, hogy hadi célokra alkalmas. A hónap utolsó napján Zimonyt s végül Belgrádot érik.

Belgrád, a vele szomszédos hegy nevérol magyarul Nándor-Fejérvár, az Alsó-Duna vidékének török főerőssége. A várat mely háromszög-alakban épült a Duna felé néző oldalra, a törökök is jókarban tartották, az alsó várost mindenféle nyelvű népség lakta, törökök is nagy számmal telepedtek meg. Követeink itt partra szállottak, rendbe hozták a kocsikat s lovaikat. Találkoztak Paksy Jóbbal, az egri huszárok derék hadnagyával, a ki az ostrom alkalmával fogságba esett, s most Konstantinápolyból, a hol raboskodott, Szegedre igyekezett. A nagyvezér szabadon eresztette, minthogy Ferdinánd a híres Hamza béget, a magyarországi török hadak leventéjét, kinek hőstetteihez egész regekör fűződik, váltság nélkül bocsátotta el a fogságból. Jób úr beszélte, hogy Konstantinápolyban lázas izgalommal várják már a követséget.

Belgrádból Vág-Szendrő felé eveztek, melynek híres vára harmincz bástyatoronynyal ékeskedett. Verancsicsot

a romokban gazdag vidék érdekelte, melyet Ptolemæus térképe nyomán tanulmányozott, Zayban feltámadtak a gyermekkori emlékek, ő a török hódítás történetéhez gyűjtött adatokat. Szendrőtől kezdve a nisi országúton haladtak, kocsikon. Útközben török karavánokkal és adószedőkkel találkoztak. Az adószedők öt czigánygyereket vittek lánczon. Kérdésökre, mi baj van ezekkel a gyermekekkel, felelék, hogy az adót, hol pénzben, hol kiskorúakban szedik. Régebben minden öt esztendőben szedték a fiúkat, most majdnem minden két-három évben szedik a véradót. A nép rémültében, az adózás idejére erdőkben, vadonokban rejti el gyermekeit. A rabszolgakereskedés virágzása korát élte. Ázsiából jöttek el a kereskedők a Dunáig, itt megvették a rabokat, az előkelőket nagy vigyázattal, óva őket a nap és eső ellen, a kisebb rendűeket irgalom nélkül szállították messze vidékre. Ekkor néptelenítették el az Alsó-Duna magyar vidékeit, százával, ezrivel hajtották el a népséget, ezeknek az árából gazdagodtak meg a «hatalom ege holdjának, ki a becsület és szerencse zászlóját feltűzi, a mérséklet s a sors szőnyegét kiteríti, a jó tulajdonságok hajnalcsillagának, az erények tűzhelyének»: a szultánnak basái.

A követség sebesen hajtott[!] a jó — természetesen római — országúton; augusztus 5-én Jagodinába érkeztek, augusztus 6-án már Nisbe, a görögök idején már ismert Nessosba, Constantin császár szülővárosába, hol Verancsics számos római feliratot lemásolt. Nisből Pirotoha hajtataának, hol már bulgár népség lakozik. Szánakoztak ezen az elnyomott együgyű népségen, mely üstökbe fonja a haját, asszonyai pedig «nevetségesen és könnyen» vannak öltözve, a katrincza t. i. a könnyű s rövid alsó ruhát nem fődven be teljesen. E nép csakúgy öltözött akkor, mint most, nyaklánczai, karperecei, övei, nagy sapkáik ugyanazok: mintha csak magunk előtt látnók őket.

Aug. 11-én Sophiába érkeznek. Itt már teljesen török az élet. Szép fürdők, kényelmes karaván-szerajok fogadják a fáradt utast. A házak nyomorúságosak, a régi hírneves Ulpianumnak csak néhány fala látszik. Sophiától neki-váltanak a Balkánnak Trnovonál. A Balkánon való átkelés rendkívül nehéz vala, mert az út sziklás és egyenetlen. A közellévő falvak lakói ökrökkel szállították át az utasokat, a rablókat Szulejmán kiírtotta, a falukat egyetemleg téven felelőssé minden egyes rablóért. Négy nap múlva Philippopolisba érkeztek, melynek szépségével alig tudtak betelni. A törökök itt is már gyökeret vertek. Erőszakkal terjesztették vallásukat, de megengedték a keresztyéneknek is vallásuk gyakorlatát. Alig pihentek meg a rózsaj olaj hazájában, máris tova sietnek, aug. 19-én elérkeznek Drinápolyba, Konstantinápoly előkapujához. Öt nap múlva Konstantinápoly kapui előtt állanak. Az utazás Budától Konstantinápolyig éppen egy hónapot vett igénybe. Bécs-től idáig 192 mértföldet tettek. Ez volt a rendes közlekedési út, ezen kívül jártak a bosniai úton is követek, jelesül a berbir, jajcza, serajevo, novibazar-nisi vonalon, s a sumla-razgradi úton. Derék vállalat volt ez követeink részéről, már ez utazással s a fáradság megvetésével bebizonyították, hogy komolyan szolgálják a hazát.

Konstantinápolyban már előbb tudván jövetelükről, Csorluig a csauszok és agák egész serege eleibök ment, velök lévén a szultánnak két dragománja. Utazásuk alatt a szultán társukat Malvezzit szabadon ereszté, ki szívszakadva, félig betegen várta az új utasítással érkezőket. Egy érdeme van ennek a tudós olasznak. Húzni, halasztani, kétértelmű ígéreteket tenni, ő tudott legjobban, s valljuk meg nyíltan, oly hideg vérrel mondott nem igazat, hogy még a gyanakvó Rusztem. a nagyvezér, «ez a sötét, zord horvát» is hitt néha szavának. Szulejman, ki persa hadmenetére indulásra készen állott, csak épen őket várta, nem különös

jó indulatból, de mert biztosítani akarta magyar tartománya békéjét legalább a hadjárat tartamára.

Konstantinápolyban a szultán környezetében legnagyobb úr vala Rusztem, kinek Szulejman vakon hitt. Horvát renegát, kis kora óta az udvarnál van. Fanatikusabb törököt hiába keresnénk, pénz és keresztyén vér kell neki. Fösvény, kapzsi és önző, de ép oly mértékben ura, mint a maga zsebére. Erélye nem ismer határt, a mellett szívtelen. Modora rideg, nevetni nem látta senki. Kegyencze a hárem első kegyencznőjének: Roxolanenak, ki életnek és halálnak urnője. Roxolane orosz nő, érdekes, izgékony, nagyravágyó, mindent eltipró demon. Már vén, s Szulejman úgy fél tőle, mintha gyermek volna. Két fiát, hű vezéreit öleti meg egy szavára. Ez a vezér s ez az asszony nagyon jól értették egymást. Szulejman egyiket sem nélkülözhetette. Rusztem nélkül mozdulni sem tudott, Roxolanehoz meg kimagyarázhatlan érzés kötötte, nem szerelem, de bizonyos varázs, melyet nem tudott leküzdeni. Volt ebben a horvát renegatban erélyén kívül oly fényes pénzügyi tehetség, mely kezdve a kerti virágokon, a fegyverekig mindent megtudott adóztatni. Politikai dolgokban éles látású, ítélő tehetsége kitünő, őt nem szedte rá egy európai követ sem. Szulejmán soha sem szorúlt meg pénz dolgában, Rusztem mindig tudta, melyik pénzes embert kell láb alól eltenni. A basaságoknak valóságos árszabályzatuk volt. Egyszer a syriai új kormányzó száz aranynyal többet küldött a rendes nagyvezéri ajándéknál, Rusztem a többletet visszaküldte. Mindamellet, hogy temérdek gazdaságú, fösvényül él, ellensége a pompának.

Kisebb rangú, de befolyásos emberek: Ibrahim a dragomán s Hajdar basa, udvari vezér. A keleti udvaroknál a dragomán, mint tolmács, a tárgyalások lelke. Néha egy szaván, egy szó hangsúlyozásán múlik, lesz-e sikere a beszédnek, vagy nem. Ezek a kétoldalról fizetett nyelvtudósok

a hazugság nagymesterei. Nagy hidegvérrel szokták eltagadni utóbb azt, a mire előbb megesküdték. Teljesen igazlelkű dragománt nem mutat föl a török és persa diplomácia, hisz különben meg sem tették volna annak. Befolyása volt Amhad basának is, de csak alsórangú szerepet játszik. Mindezeket az oszlopokat meg kellett ajándékozni, még pedig olyanformán, a hogy ők kötötték ki. 80,000 tallér pénzben s értékekben ment adó fejében. Ajándékoknak leginkább ekszereket s különösen a zsebórákat szerettek ők, kiknek a rendes időjárásról fogalmuk sem volt. A mi követaink vitték legelőbb a zsebóra ismeretét a keletre. Felkészülve jó szóval, pénzzel s az irányt adó személyiségek kellő ismereteivel, hozzáfogtak feladatukhoz.

A hangulat elég kedvező vala. A szultán sietett, Rusztem meg nem volt a béke ellen, mert a magyar hajdúk folyton zavarogtak s a sokfelé kinzott népség nem győzte az adót. Erdély felől igen jól volt informálva, tudta, hogy Ferdinánd mi módon jutott birtokába, s török hatalmi érdekből sem akarta azt kezére bocsátani. Az erdélyi fejedelemség kellett a szultánnak, hogy a moldvai és havasalföldi vajdákat féken tartsa vele. Innen ered az erdélyi fejedelmeknek az a törekvése, hogy midőn lazítják a portával való viszonyukat, szorosabb összeköttetésbe lépnek a két vajdával. Augusztus 26-án fogadta őket Rusztem, elég nyájasan, de kereken megmondotta, hogy Erdélyről pedig szó ne legyen, mert azt a szultán fegyverrel foglalta el, s János királynak megesküdtött, hogy fiát el nem hagyja. A békét egyéb méltányos feltételek mellett megkaphatják, csak ne követeljenek túlsokat. Verancsicsék kifejtették minden ékesen szólásukat, de hiába. Meg kellett legalább színleg adniok magokat, hogy időt nyerjenek. Másnap a szultán színe elé vezették követainket.

Az ó-szerailban, a nagy trónteremben, környezve a birodalom főméltóságaitól, fogadta őket a kelet leghatalma-

sabb uralkodója. Komolyan, méltóságteljesen ült bíboros, kövekkel kirakott trónján. Éles metszetű halvány arcza, melyet festett, nehogy betegnek higgyék, villogó szemei imponáltak mindenkinek. Mellette állottak vezérei, trónja előtt Rusztem, ennek oldalán a tolmács. Áradozó beszédben követeink átadták királyunk üdvözlését, ajándékait s kifejtették követségök célját: a béke megkötését. A szultán elég kegyesen megmagyaráztatta magának a szónoklatokat, tett is néha megjegyzéseket, mit nem szokott egyéb keresztyén követekkel tenni. Megkérdezte Rusztemet, mi a véleménye, ki a tolmácsolás alatt következő párbeszédbe ereszkedett Zayval:

Rusztem: Tudsz-e horvátul?

Zay: Tudok.

Rusztem: Hát a társad?

Zay: Ő is.

Rusztem: Hová valók vagytok?

Zay: Én magyar vagyok, ő dalmata.

Csodálkozván, milyen jól tud horvátul, hevesen közbevág: királytok hűtlen, királytokban nincs hűség.

Zay: Királyunk hű, csodálom, hogy Te Méltóságod ekkép vélekedel királyunkról, ha király szavában lehet megbízni, a mienkében lehet, ki a keresztyének közt a legnagyobb, kérem higgyen neki.

Rusztem: Miért nem tartotta meg hát a békét?

Zay: Megtartotta a békét, nem az ő akaratából szegték meg, hanem azok, kik nem akarják, hogy a hatalmas császár királyommal egyetértésre jusson.

Rusztem: Hiszed te ezt?

Zay: Nemcsak hiszem, de bizonyosan tudom.

A kihallgatás nemsokára végét érte. Utána együtt maradtak a vezérek tanácskozandók a módozatok felett. Öt évi békében állapodtak meg, Erdély átadásának feltétele mellett. Rusztem fogas kérdéseket intézett hozzájuk, miért

nem akarnak állandó békét kötni, mintegy értésökre adván: tudja Ferdinánd szándékát, hogy csak időt akar nyerni új háború kezdetére. Azzal vették el a kérdés élet, hogy hiszen a szultánon áll, hogy meghosszabbítsa a békét öt év múlva. Aug. 29-én Szulejman nagy haddal a nép rivalgása között a persák ellen indult. Másnap ismét találkoztak Rusztemmel s Ferdinánd utólagos jóváhagyása reményében ráállottak Erdély átengedésére, de úgy, hogy János Zsigmondnak magva szakadván, az szálljon ismét Ferdinándra. A nagy nyomorúságnak miatta a porta viszont harmincezer aranyról tizenhétezerre szállítá az adót. Várad és Gyula átadását követelték, úgyszintén a csalárdúl megrohant füleki és salgai várak visszabocsátását, a foglyok szabadon eresztését, az 1552-ben elfoglalt kisebb várak leromboltatását. A békepontozatokat írásba foglalván, abban egyeztek meg, hogy Malvezzi ezeket vigye fel Bécsbe megerősítés végett, ketten Verancsics és Zay addig Konstaninápolyban megvárják a választ. Úgy is történt.

Malvezzi Bécsbe sietett, roncsolt egészségét az út fáradalmai teljesen tönkre tették. Ferdinánd szívszakadva várta. Erdélyt nem akarta kezéből kiadni, a viszonyok pedig ott annyira ellenére alakultak, hogy János Zsigmond uralkodása már csak idő kérdése lehetett. A királyhágontúli részekben már akkor is egy egészen különálló, más-kép gondolkodó társadalom fejlődött ki, melynek gyengéivel csak Frater György tudott megküzdeni. Ferdinánd Erdélyben működő vajdái nem akarták s nem tudták megérteni azt a specialis helyzetet, melyet Erdélyre nézve a török hódítás megteremtett. A lakosság nyomora, a három évi német uralkodás alatt tetőpontját érte, a vajdák nem kormányoztak, csak parancsoltak. Izabella irányában Ferdinánd csak vontatva s akkor sem teljesen váltotta be kötelezettségeit, a francia király, Rusztem nagyvezér kegyencze

v. Károly ellen sakkhuzáskép folyton izgatta a lengyeleket, mint az erdélyieket a német iga lerázására. Ferdinánd ezek ellenében erélyes actiót ki nem fejthetett, rajta csak a szultánnak egy szerencsétlen hadjárata segíthetett volna. Ha a persák megverik Szulejmánt, a porta rááll Erdély átengedésére; de a hadi szerencse Szulejmánnak kedvezett, s így a követek kötelessége csakis az alkudozások hosszúra nyújtása lehetett, hogy Ferdinánd időt nyerjen. Malvezzi-től s a követek folytonos értesítéseiből világos képét nyerhette az erdélyi kérdésnek, pénzzel, ajándékokkal kell vala a porta éhes főtisztviselőit megnyerni s apellálni a szultán «nagylelkűségére». Rusztemék Ferdinándot komoly számba sem vették, ő csak a római nagy «frengi császárnak» az öcsce, kit a francia király tartott lekötve. v. Károlynak volt tekintélye s követeinktől ismételve is azt kérdezték, hogy a «császár nevében kéri-e a békét?» Midőn Károly császár lemondási szándékai nyilvánultak, Ferdinánd a császári méltóság elnyerése által remélte igazait immár teljes erővel megnyerhetni, s lassanként belényugodott az erdélyi állapotokba. Mindenkit biztatott s várakozásra intett. Eleinte hittek neki, azután látván erőtlenségét, elhagyták. Károly még három évig állt a birodalom élén: öcscsének engedni kellett.

Azalatt követeink nem nyugodtak. Összeköttetéseket szereztek, ajándékot adtak, s jelenték a persa háború felől érkező — néha hihetetlen — híreket. A leveleket, melyek Bécsbe értek, vagy Drinápoly felé, vagy tengeren Velenczéig egyes alkalmatossággal, vagy jól díjazott futárokkal küldözgették. A konstantinápolyiak szívesen fogadták a meglehetősen fényűzéssel élőket, majd minden nap fogadtak, vagy tettek látogatást egyik-másik ügyvivőnél. Verancsics a környékre rándult régiségeket nézni, Zay pedig lóra kapva a basák szeretetét igyekezett megnyerni, együtt lovagolván s lakmározván velök. A persa háború

elkezdődött és pedig azzal, hogy Mustafát a szultán kedvencz fiát Rusztem nagyvezér és Hajdar basa besűgására, atyja parancsára orvúl megölték. A jancsárok lázadással fenyegetőztek, de azzal csöndesítették le őket, hogy a nagyvezért s a basát megfosztották hivataluktól. Ez a hivatalvesztés csak színleges volt, mert Ahmed a temesvári győző, az új nagyvezér csak báb, Rusztem pedig Roxolane segítségével folyton uralkodott a szultánon. A persák pedig futottak a szultán seregei előtt «mint a puszták sakáljai».

Az 1554. esztendő szomorú jelekkel kezdődött. Az erdélyiek erősen dolgoztak a portánál, a basák elvették a pénzt mindenkitől s mégis az történt a mit Rusztem akart, vagyis a francia király akarata. Verancsics és Zay nagy feszültséggel várták Ferdinánd elhatározását. Folyton ostromolták őket török ismerőseik, mit akarnak hát Bécsben, jön-e Malvezzi, vagy nem? Nagy részök az új ajánlékokra volt kíváncsi, mert irigyelték a Rusztem és Hajdar óráit, s Zaytól csak órát kértek. Ferdinánd csak biztatta őket, ne hagyják Erdély jogát s dolgozzanak Petrovics ellen, ki Konstantinápolyban a törökök előtt kedves ember vala. Magyarországon feszült figyelemmel kísérték követeink működését, kik Zrínyi Miklóssal s Nádasdy Tamással is leveleztek. «Scylla és Charybdis között vagyunk, itt a követeknek vaknak s némának kell lenni» így ír Verancsics, nem mulasztván el collegája hívséges magaviseletét, ügyességét s békés természetét magasztalni. A magyar végeken azalatt dúlt a török, nem tekintvén sem békealkudozást, sem a basák ígéretét. Kivált Hamza, a hirhedt, vitéz bég jeleskedett a fosztogatásban, váraknak csellel megvételeiben. Hajdúk azután visszaadták a kölcsönt s kivált a horvát végvidékbeli haramiák kegyetlenkedtek, csakhogy abban nem volt köszönet. Rusztem már ez évben kezdte környékezni Zrínyi Miklóst, hogy csap-

jon át a horvátokkal a szultánhoz, követeink neszét vették ennek, de magok sem vették komolyan a mende-mondát. Ruzshtemtől kitelt, de Zrínyi Miklóst nem érheti árulás vádja, hogy elcsábítottatta magát. Szóba állt ugyan a közvetítőkkal, az egyik ferenczes barát vala, de nem alkudott.

Az öreg Nádasdy Tamást azonközben megválasztották nádornak, ki Ferdinándot mindenkép határozatra akarta bírni. Hét hónapja múlt, hogy Malvezzi Konstantinápolyból eltávozott. Izabella, a milyen szeszélyes és ingatag vala, ráállott, hogy ír a szultánnak s nem törekszik többé Erdély birtokára, az erdélyi hivatalos párt is hajlandónak mutatkozott a portánál nyilatkozni, de már késő vala. A szultán Aleppóban kinyilatkoztatá, hogy János király fiát vissza kell helyezni örökségébe, addig békéről szó sincs. Ferdinánd bízott a sorsban, s Malvezzit tizezer arany adóval — Erdélyért — már útnak indítá, midőn a szultán üzenetéről értesül. Követeink Konstantinápolyban most azon dolgoztak, hogy míg a békealkudozás nem éri végét: a szultán ne támadja meg Erdélyt. Malvezzi Komáromban várta a szultán e tekintetben adandó válaszát. A válasz csak ősszel érkezett Bécsbe. Szegény, várakozó Malvezzi ez idő alatt végkép elnyavalyásodott, az új követnek alig volt ideje, hogy beszéljen vele egyetnást. Az új követ: Augier Ghislan de Busbecq.

Született 1522. Cominesban, Flandriában. Hasonló nevű nemes embernek természetes fia, kit v. Károly császár törvényesített. Francia egyetemeken tanult, alapos philolog, régiségkedvelő s botanikus. 1552. Angliában járt követül, finom modorú psycholog, kit az emberek hamar megszerettek. Bőkezű lévén, a törökök megbecsülték. Járatos az európai politika titkaiban, ismeri korának minden nevezetes egyéniségét, kitűnő stylist; tehetségének pedig legfőbb bizonyítéka, hogy sohasem járván a keleten, nagy hamarsággal belétanult a török viszonyokba.

Nov. 22-én télviz idején nekiindult a terhes útnak. Szerencsésen járt, itt-ott voltak kellemetlenségei, de azokon csakhamar túlesett. Verancsics és Zay már várták, leveleket küldtek elébe s január 20-án (1555) szeretetteljesen fogadták. Tőle kaptak közvetlen híreket hazúlról s az udvarról. Verancsicsot öcsce üdvözölte, Zayt pedig szerető édes anyja, ki Bécsben járt ott tanuló két unokája látogatására, s felesége, az erélyes gazdaasszony. «Bár az isten kihozná ő kegyelmét jó egészségben és sok jó szerencsében, hogy látogathasson meg mindnyájokat jó egészségben» emígy sopánkodnak után itthonmaradott árvái, tudatván, «az káposzta meg igen jó» s beszámolván hiven a kiadásokról.

Busbecq megérkezése új actionak lett kiinduló pontjává. Utasításának magva az volt, hogy Erdélyt minden áron meg kell tartani s a békét megkötni. Mennyire nem bíztak Bécsben a sikerben, mutatja az újabb utasítás, hogy a szultán nagylelkűségéből ajándékkép kérhették, ha minden jogi s történelmi argumentomból kifogynak. A szultán Amasiában telelt. Csaszt küldtek táborába, jelenteni, hogy Ferdinánd békeajánlatai követestül megérkeztek. Addig azok hárman bejárták Konstantinápoly környékét, melyről nagy lelkesedéssel beszél a fenkölt szellemű Busbecq.

«A láthatárt csak a tenger s a hófödte Olymp zárja el, szívet, lelket emelő érzés, midőn három világrészt ér tekintetünk. Ez a halakban dús tenger, e szelid ég, e termékeny föld, mely fű képében virággal és szagos növényekkel tarka, mindez azt a gondolatot költé fel bennem, — így ír útleírásában — vajha visszatérne a keresztyn fejedelmeknek hősies vállalkozási kedve, mely egykoron annyi pénz és ember feláldozásával egy tisztán szentségével kiváló maroknyi köves földet akart kiragadni a pogányok kezéből; előnyösebb lenne e vidékeket elfog-

lalni, a hol örökös tavasz honol, s melynek birtoka mérhetlen előnyöket nyújtana.»

Íme egyike azon férfiaknak, kik a török uralmat csak hódításnak s nem állandó, consolidált ténynek vették. A század elején megírta már Macchiavelli, ha a meghódított államot csak úgy lehet megtartani, hogy saját törvényeit meghagyják. A török meghagyta, de a maga külön kanonját tette uralkodó törvénné, elnyomta a keresztyént, de nem írhatta ki. Az éleslátású velencei követek az ozmánok fénykorában rámutattak már a rothadás csiráira; lassan, lassan korhadt el az erős gyökerű törzs, a Busbecqueknek akadt utódjuk.

A Persiában győzelmes szultán hallván, hogy Ferdinánd követsége immár teljes, meghagyta: jöjjenek el Amasiába. Martius 9-én indultak el a még vadabb, előttük teljesen ismeretlen világrészbe. Első nap Skutariban maradtak, azután Ismidet (Nicomædia) érték, a híres virágos mezővel, itt átmentek az Olympuson s a hírneves zsinat székhelyéig Nicäaig jutának. Itt megháltak, hallván a sakálok üvöltését, melyek egész a sátrakig jöttek, s ha egyebet nem találnak sarukat, tömlőket fálnak föl. Együgyű állatok ezek nagyon, ha a pusztában egy farka sakál elüvölti magát, a sátor előtt kullogó rideg tolvaj felel nekik, úgy hogy hamar rajtaérik. Nicäában sok a régiség, feliratok, szobrok. Egyet követeink előtt törtek össze derék kísérőik, kik, midőn Zayék bosszankodának, kaczagtak rajtuk.

Innen Akbujuk, Bazardzsik s Kaszumbasa falvakat érték, s leérve az Olymp lánczolatáról, a sikságba ereszkedtek, Angur (Angora) felé igyekezve, a hol egy napot pihentek. Itt a követség a tudomány körül maradandó érdemeket szerzett magának. Ancyra Augustus császárnak szentelt város fala. Nagy márvány épület romjaira bukkantak, melyen a kapitálek s a homlokzat még épek valának. Busbecq prætoriumnak véli az épületet, melyen egy értékes feliratot

talált. A felirat Augustus tetteit örökíti meg, sok helyütt hiányos, de Busbecqué az érdem, hogy e fontos kútforrást fölfedezte.¹ Ezen kívül számos fajtájú görög s római pénzt szedtek össze, melyeket a törökök mérőszálynak használnak; akadt olyan is, ki rézpénzekből üstöket készített. Ancynában látták a selyemszórú kecskéket s a kövérfarkú juhokat (csuntuk), a nép pásztorkodásból él. Az ázsiai török

21. ANCYRAI EMLÉK.

rendkívül mértékletes, egy kis só, kenyér és foghagyma az eledele. Ha üdülni akar aludttejét iszik, melybe kenyeret aprít. A bazárokbán mindenféle gyümölcsöt árúlnak: aszalt szilvát, körtét, barackot, birsalmát, fügét, mazsolát, cseresznyét, ezeket tiszta vízben megfőzik s cseréptálakba öntik. Kiki tetszése szerint választ, a főtt gyümölcsöt kenyérrel eszi, levét pedig megissza. Még díszlakomáikon sem esznek egyebet ürühúsnál, rizsnél, mézes kalácsnál és

¹ Antiquitates asiaticæ, accedit monumentum ancyrani per E. CHISHULL,

London. 1728. pag. 165. (Bécsi udvari könyvtár.) Említi Hammer is i. m.

tyúkhúsnál. Európai ember egy nap többet eszik, mint a török tizenkettő alatt. Már ital dolgában nem mondhatni hasonlót. A bort és szeszt, ha hozzájutnak, titokban mértéktelenül isszák, ha nincs benne részök, a mazsola sörbetel is beérik.

Útjuk folytán a Halys folyóhoz érkeztek. Zay, mint szenvedélyes vadász és halász, íjjat, puskát és hálót vitt magával. Menten elkezdett halászni s nem sok váratra temérdek halat, köztök tokot és tengeri rákot fogott. Kellemes, szórakoztató s nem épen gyors haladás után harminczad napra Amásiába, Kappadoczia fővárosába érkeztek.

A város jelentéktelen. Házai nyomorúságosak, tetejük lapos, mely a lakosoknak háló helyül szolgál. Az égalj nagyon kellemes, a zivatart, szelet itt nem ismerik. A városon keresztül az Irtis folyik, öntözve a parton elterülő pázsitos dombokat. Követeink sátrakat ütöttek, s rögtön Ahmedhez a nagyvezérhez siettek. A szultán azonnal kihallgatta őket. Alacsony, dúsan himzett trónszéken ült, lábait szőnyeges párnán nyugtatá. Arcza haragos, komoly, oldala mellett hallgatag, fejér turbános jancsáragák őrködnek.

Követeinket két-két csausz fogta karon s úgy vezették a szultán színe elé. Még a rigómezei csata óta szokásos óvintézkedés vala ez, féltek tőle, hogy Obilics Milosnak utódja is akadhat. Busbecq tartotta az üdvözlő beszédet, méltósággal teljes hangon, nem alázattal, hanem tisztelettel kérve urok erdélyi jogainak elismertetését. Szulejmán mindinkább komorodó arczkifejezéssel hallgatta, s mikor elvégezte, csípősen csak ennyit válaszolt: «güzel, güzel» (szép, szép). Ezzel a fogadtatás véget ért.

Rossz kedvvel, lehangolva távoztak sátrukba, gondolkozván mit tévők legyenek. Útjuk a táboron vezetett keresztül. A jancsárok, mozdulatlanul, némán álltak sorfalat, s fejöket mélyen meghajtva fogadák üdvözlőket. Egyáltalán az egész táborban, még a lovasság helyén is néma

csend honolt, egy illetlen szó sem hangzék, minden parancsra ment. Meggyőződtek, hogy ilyen seregre támaszkodva, lehet fennebb hangon is beszélni.

Négy hétig időztek Amasiában. Sorra járták a vezért, basákat. A nagyvezérnek 80 ezer, a szultán nagy befolyású lovászmesterének 20 ezer, a vezéreknek 14—10 és 4 ezer aranyat ígértek, ha célzataikat a szultánnál diadalra jut-

22. ELFOGADÁS A SZULTÁNNÁL (A FEYERBRAND ÁLTAL KIADOTT KRÓNIKÁBÓL).

tatják, de mindhiába. Ahmed nagyvezér, csak olyan hasznátleső, a körülményekhez képest szőszegő török, mint a többi, de a megvesztegetés nem kenyere. Azt képzelte, hogyha a birodalom érdekeit előmozdítja, megnyerheti Szulejmán kegyeit. Pedig már készültek elvesztésére a szultán némái, Rusztem napja már kelőben vala. Elég jól bánt a követekkel, néha ebédre hívta őket, de fegyverszünetnél egyebet nem ígért nekik.

Május 10-én a persa sah követsége tisztelgett a szultánál. Gyönyörű, színes babylonjai sátrakat, hímzett puzdrákat és lótakarókat, dömöczki, drágakövekkel kirakott szablyákat, pajzsokat s egy rendkívül becses korán-kéziratot hoztak ajándékba. A persákkal meg is lett a békesség. A mi követeink is hoztak egy s más értékes holmit, megfizették Erdélyért is az adót, de nem mentek többre hat havi fegyverszünet engedélyezésénél s Szulejmán egy jóakarató levelénél, melyben Ferdinándot egyenesen arra szólítja fel, hogy helyezze vissza János Zsigmondot örökségébe. A mieinket most búcsú kihallgatásra vezették, a hol Szulejmán reményét fejezte ki, hogy Ferdinánd a béke megkötését illetőleg szerencsésen fog határozni: követeinknek egy-egy díszkafánt adatott, szolgálknak meg selyemruhákat. Elbúcsúzván a basáktól, a szép június hónapban (2-án) visszaútaztak Konstantinápolyba, a hová huszonkét nap múltán érkeztek.

Busbecq lázba esett, de a konstantinápolyi meleg fürdők meggyógyították. Egy Quackelbein nevű igen ügyes orvos volt a követséggel, kinek sokat köszönhettek oratoraink. Nehezebb nyavalyáknál a basák elkérték a «hekim»-et s e jó ember társadalmilag is hasznokra vált. Tizennégy nap múlva Busbecq Bécsbe utazott, egyedül hagyván Zayékat, hogy távolléte alatt kísérjék figyelemmel a francziák és erdélyiek cselszövését. Ahmed nagyvezér annyira becsületes volt, hogy követeinket, a franczia követ heves izgatása daczára is, Ázsiában fogadtatta a szultánál, most azonban ismét Rusztem kerekedett felül. Pénzüket az olasz bankárok pontatlanul fizették, mindig: «domani o dopodomani» (holnap vagy holnapután) volt a válasz, a fogoly magyarok pedig minduntalan őket zaklatták siralmas panaszaikkal. Kivált Bornemissza Gergelyen — tanult ember lévén, deák a mellékneve — esett meg a szívők, ki Eger ostroma után lett kapitány s egy portyá-

zás alkalmával esett fogságba. Hosszú idő óta senyvedett itt a jó vitéz rabtársaival, várva, lesve az alkudozások végét, mely nekik is meghozandotta szabadságokat. Megfojtattak a Héttoronyban. Zay Ferenczet, a végbeli híres kapitányt most követ korában támadták meg a ráczevei törökök, a miért egri kapitány korában nekik számos holmijokat rabolta el a végbeli katonaság. Még Ázsiába is utánok indultak az elkeseredett kereskedők küldöttei, Zaytól követelvény személyes kártérítést. A törököknek kapóra jött az ügy s nem is mulaszták el Zayt háborgatni, hogy fizesse meg a ráczeveiek kárát. Erre jól megfelelt, mondván, hogy ő neki a szultán nem azért adott menedéklevelet, hogy a ráczeveiek nem általa okozott karáért feleljen; őt békekötés céljából küldték ide. Konstantinápolyba visszatérvén, a ráczeveiek a szultánig vitték panaszokat, vádolván Zayt s most már Verancsicsot is, hogy míg ők a felséges szultánnál járnak, csapataik a Dunántúl pusztítják a török birtokot, s veszélyeztetik az igaz hívők vagyonát. Szulejmán emberségesen igazította el a dolgot, felkérvén Zayékat, írjanak Ferdinándnak, hogy járjon végre ez emberek káranak, s ha igazán vallottak volna: téríttesse meg. Ekkép véget ért a dolog.

Zayékat ekkor már jól ismerték a keleten. Nemcsak hazánkfiai, de velenceiek, keleti keresztyének, spanyolok nagy számmal sereglének hozzájuk. Zay erélyességének akkora híre van, hogy a szent sírra, s a többi szent helyre ügyelő konvent priorja: Bonifacius Medinsulanus de Ragusa őt nevezi ki a szent helyek ügyvédjének s közbenjárónak Ferdinánd királynál.¹ Verancsicsot pedig — 1555 február 1-én meghalván Ujlaky Ferencz, egri püspök — itthon egri püspökkül emlegetik, de ő beérné a győrrivel is. Az udvarnál népszerű, itt Konstantinápolyban pedig

¹ Családi levéltár. F. f. 13.

még a mufti is jóakarója. Csakis e népszerűséggel egyensúlyozhatták az erdélyiek, francziák és lengyelek sakkhúzásait. Ruztem ismét felülkerekedett, sept. 28-án Ahmedet holmi ürügyek alatt lefejezték. A szultán megígérte neki, hogy hivatalától nem fogja elmozdítani, Hadzsí Chalfa a török történetíró, bizonyítja is «hogy tényleg nem is tették le, mert lefejezték». Ruztemmel kellett immár Zayéknak érintkezniök, ki mindig jókedvű volt, ha ajándékot vittek neki, akkor tréfálódzva tagadta urok jogait s még több aranyos ruhát és edényt kért, ha erélyesen léptek föl, zord képpel csak annyit válaszolt: o si, vagy o no. A szelid Verancsicsot ette a méreg, írja is, hogy inkább az ördögöt lehetne megkeresztelni, mint ezzel az emberrel bírni. Zay nem félt tőle, odamondta neki leplezetlenül az igazat s ezzel imponált.

Leginkább kitűnt a török és bécsi álláspont közt áthidalhatlan különbség a nov. 25-diki kihallgatás alkalmával. Elővették minden ékesszólásukat, de Ruztem csak azt hajtogatta: a szultán kardja élével foglalta el az országot, tehát ő s nem az alattvalók rendelkeznek fölötte. A mint kifelé indulnak, Ruztem oda fordul Zayhoz, s azt mondja neki:

«Ti előkelő magyarok ugyan mit csináltok? miért nem tértek eszetekre? Fogadjátok meg tanácsomat, s azoktól a d....ó németektől álljatok a mi császárukhoz. Fejemre fogadom nektek, hogy a császár egész Magyarországot szandzsákságokra fogja felosztani köztetek, hogy azt örökké békességesen bírassátok.»

Erre Zay:

«Azt mi semmikép sem cselekedhetjük, hogy urunkat, királyunkat elhagyjuk, a ki minket gyermekségünk óta nevelt s most is pártol, s nemcsak táplál, de tisztségekre és méltóságokra emel. Ettől az aljasságtól visszatartanak eskünk és becsületünk. Kegyelmed is bosszankodnék, ha

olyan szolgája hagyná el, a kit kenyerén és saván nevelt nagyra, elhiheti tehát, hogy az ilyent mi sem tehetjük.

Felele Rusztem :

«Látjátok-e ti magyarok mit cselekszik a ti királyotok? Csalást csalásra halmoz, s nyilván kimutatja, hogy nem akarja a békességet, mert Erdélyt nem adja vissza. Ti magyarok azalatt pusztultok, vesztek; a németek keveset gondolnak veletek sőt gyűlölnék, jobban üldöznek titeket, mint a törököt, s a kiket közületek elég soványan és szűken táplálnak is, csak azért teszik, mert nélkületek el nem lehetnek.»

Zay : «A mi királyunk sohasem változtatta nézetét a békesség dolgában, sem csalfasággal nem élt, hanem a békét elejétől fogva mindenkor tiszta szívvel óhajtotta, s a barátságot és egyetértést a kegyelmetek fejedelmével most is óhajtja, a mint azt ajándékokban való bőkezősége az adó megküldése s a követjárás is bizonyítják. Nem is beszélek az elmúlt esztendőkről, midőn királyunk bebizonyította barátságát. Nagyon jól tudja kegyelmed, hogy felséges urad mily hosszú ideig volt távol birodalmától és seregével a persák ellen vala; azalatt az ő jobbágysai sok kárt és pusztítást vittek végbe királyom hívei között s mégis ő felsége egyetlen fegyverest sem küldött a hatalmas szultán ellen, csakhogy bebizonyítsa hűségét, amint ezt Ferhád a tolmács is tudja. Basa urak! legjobban tudjátok, hogy akkor királyunk, ha akart volna, tehetett volna valamit, de nem tett; mert minden színlelés nélkül békét akart s akar most is. Hogy Erdély visszaadása dolgában még eddig nem úgy felelt, amint kívántatott, azt nem szükség nekem fejtegetni, mert már társam a püspök eleget mondott nektek erről: tudni-illik, az csak azért esett, mert olyan jó indulatot várt maga iránt uratok részéről, mint a milyennel ő akkor viselte magát. Egyébként visszaadatik-e jövőben Erdély a szultán kívánsága szerint,

vagy nem? azt ő felsége tudja, mi nem. Azt azonban erősen hisszük, hogy ő felsége erről a dologról olyan választ fog adni, amely kétségtelenül be fogja bizonyítani őszinte barátságát hatalmas urad iránt. Ami pedig kegyelmednek azt a mondását illeti, amit bizonyára másoktól hallott, hogy a németek a magyarokat nem szeretik, soha se higgye azt; mert a jó embereket köztünk mindig szerették, a hűtleneket pedig mi magunk sem szeretjük.»

Erre azt felelte Ruzsem: «Jobban tennétek ti magyarok — mondá — ha tanácsomat bevennétek, minek előtte még végleg elvesznétek. Nem látjátok mennyire harcolnak ellenetek császáruink seregei? Mennyire fogyasztanak benneteket napról napra? Jobb volna, ha azokat az említett német d.....t, (ez a kifejezés igen sokszor fordult elő, nem lévén jelen német) egyfelől ti vágnátok, más felől meg mi. Így aztán gyorsabban végöket vehetnénk. Ti az ő mezeikben faraghatnátok, szőlőikben szüretelhetnétek, aranyuk, ezüstjük, földeik, házaik mind a ti birtokaitokba kerülnének és császáruink árnyékában békében élvezhetnétek örökre feleségeitekkel és gyermekeitekkel.»

Erre felelt Zay: «Ezt tennünk hitünk és becsületünk tiltja. Ámbátor németek, spanyolok, olaszok, lengyelek, francziák, csehek és mi magyarok a nyelv különbsége által el vagyunk választva, mégis a hit egyesít bennünket s mindnyájan egy módra hiszünk az istenben. Nem hagyhatjuk el tehát egymást, azért is ostromozott bennünket eddig is az isten haragja, mert egymást öltük, vágtuk. Isten segedelmével felhagyunk az ellenségeskedéssel, mert a magyarok s németek annyira lekötölezték már egymást, hogy többé azokat nem lehet egymástól elválasztani.»

Végül megjegyzi a basa: «De nem kellett volna ám megölni György barátot».

Erre Zayból kitört a barát iránti heves gyűlölet, mondván: «Már régen kellett volna ezt az istentelen embert meg-

ölni; — s itt ügyes fordulattal folytatja — mert ha ő Izabelával együtt nem kínálta volna meg királyunkat Erdélyvel, most a mi királyunk és a ti uratoknak nem volna bajok egymással s mi magyarok sem állnánk olyan rosszúl. Az a gonosz ember, a ki mind a mi királyunkat, mind a ti császárokat szóval és hazugsággal tartotta, hogy János király halála után magának szerezze meg a fejedelemséget, az isten ítélete következtében vette el a maga bűntetését s úgy végezte életét, miként azt gonosz tetteivel megérdemelte.»¹

A nagyvezér erre elhallgatott, az ő kemény fejébe ugyan nem fért Zay okoskodása, de meggyőződött arról, hogy vannak hitetlenek is, a kiket semmiféle ígérettel nem lehet megtántorítani.

A párbeszéd jellemzi a helyzetet s az embert. Rusztemék parancsolnak, Ferdinándék a gyöngébbek. A török folyvást csalogatja taborába a magyarságot, szeme elé tartván a németek gyűlölködését. Ha az egész magyarság eltérve a Zay által vallott elvtől, hogy a «németekkel már annyira leköteltetük egymást, mikép elválnunk nem lehet», a törökhöz csap: abban a pillanatban belétartoztunk volna a balkáni statusok sorozatába, példájára a bosnya és szerb volt államoknak. E párbeszéd rávall Zay ügyes diplomáciai talentomára, mely a török szája íze szerint ügyes fogással a békességet óhajtó, de határozott elvű keresztyén magyart tünteti elénk.

Mig követeink itt vitatkoznak, basáknak hízelegnek: Busbecq, ki Bécsben mindkettejüket nagyon megdicsérte, a német udvari elméleti diplomáttal vitatkozott, átengedjék-e Erdélyt, vagy nem? Ferdinánd, bátyjától a császártól kért tanácsot, igen találóan írván: «két út van előttem: visszaadnom a mit követel (t. i. a török)

¹ VERANCICS összes munkái. IV. köt. 161—164. l.

vagy ezt nem tévén háborút kezdenem». ¹ Károly, a császár nem ismervén az erdélyi dolgok állását, azt tanácsolta öccsének: egyezzék ki Izabelláékkal s Erdély kérdését addig halogassa a portánál, míg bevégződött tényekkel állhat elő. Ferdinánd ebben az értelemben utasította Busbecquet és társait az alkudozások folytatására. Busbecq most másodízben Konstantinápolyba utazott. A helyzet teljesen megváltozott. Petrovicsék és II. Henrik követe Cambray Jakab megelőztek minden alkudozási kísérletet. Rusztem emberök volt. Míg Ferdinánd 1556 jan. 10-én a magyar rendekkel utólag közli ² hogyan járt el Erdély ügyében, s keresztyén hatalmak segélyét kilátásba helyezi, melyben a rendek — csodálatos, de igaz — még mindig bíznak: másfelől az erdélyiek Szász-Sebesen márczius 12-én kinyilatkoztatják, «hogy a mi urunk gyermekét a János király fiát vettük magunknak fejedelmül és királyul egyenlő akarattól, kinek az ő méltósága szerint minden hívséggel mint urunknak leszünk, vagyunk is». ³ Míg a magyar rendek nagy bőkezűséggel, de duzzogva a nélkülök róluk intézkedő bécsi udvarra, hadi és pénzbeli segélyt szavaznak meg és segélyt kérő követeket neveznek ki: Erdélyben egymásután dőlnek el a király gyöngé, viszonyokkal nem ismerős támaszai. Konstantinápolyban már határoztak Erdély sorsa fölött s a mi követeinkre rossz napok jártak. Busbecquet nagyon rosszul fogadták a divánbeli basák, beszélték a városban, hogy Verancsicsot és Zayt bezárják a Héttoronyba, Busbecqunek meg levágják orrát, fülét s úgy küldik vissza. Ennek híre is ment itthon. Egy csausz beszélt Petrovics Péternek, hogy Gergely deákot az egri foglyot a szultán fölakasztatta, Zay Ferenczet és Verancsicsot pedig levágatta. «Azokban ne bízzék kegyelmed,

¹ HATVANI, III. 37. skk. II.

³ SZILÁGYI S.: Erdélyi Orsz. Emlé-

² FRAKNÓI: Magyar Orsz. Emlékek. kek. I. 481. l.

III. 482. l.

mert azok soha meg nem jönnek.»¹ Megrémult e hírre Zaynak öreg anyja s családja, szívszakadva írja «várunk haza, miképen az lélek várja tömlőczből megszabadulását, hogy az úristen ki megtartja, meghozza és kiszabadítja». Péter fia czímezi a levelet: «szegény uram atyámnak Konstantinápolyban».²

Nem történt semmi személyes bántódások, de folyton ügyeltek rájuk, házi fogságban tartották őket. Csaszok vitték a híreket Rusztemnek, ki mit csinál közülök, úgy, hogy az 1556. esztendő rendkívül kellemetlen volt rájuk nézve. A hírek Magyarországból szomorúan hangzottak: ők Erdély birtokát vitatják s Ferdinánd utolsó vára, Szamos-Újvár is elesett. Az egri hős, Dobó elhagyja Erdélyt. Kappan Ali ismét budai basa. Ez a vitéz, *mélyhangú*, kiálló fogú, púpos jancsár nem tudott nyugodni. Saját felelősségére ostrom alá fogja Szigetvárt, de nem volt szerencsés, Horváth Márk véresen visszaveri. A hajdúk és matalóczok felváltva dúlják az országot, a felvidéken a királytól elpártolt Bebekék háborúskodnak s a béke helyett egyszerre három irányban folyik a küzdés.

A konstantinápolyi udvar mindamellet, hogy Ferdinánd hadai tényleg harczban állottak a szultánéival, nem akarták megghiusítani a békealkudozásokat. Félték, hogy egy magyarországi háború esetén Szulejmán békétlenkedő fiai zavarokat támaszthatnának Konstantinápolyban. Rusztem a családi viszonyokat legjobban ismerő nagyvezér nem is akart egyebet, mint Ferdinánd hatalmát Erdély elvétele által meggyengíteni s a követek előtt a maga érdemének tudta be «hogy a szunnyadó oroszánt föl nem költötték» s a békét megtartották.

1557-ben Ferdinándnak már nem volt egyéb választása a minden áron való békénél. v. Károly császár magányba

¹ Magyar levelestár 1. kötet, szerk. SZALAY Ágoston 179.80. l.

² Csal. levéltár. Missiles 55.

vonulván, a német birodalom ügyei is reá nehezedtek. Erdély különválását, mely tényleg megtörtént, akarva nem akarva elfogadta a béke alapjául. Verancsics és Zay rég megunták már a huzavonát. Négy esztendeje távol hazájuktól, testet-lelket fárasztó élet közepette, nyugalom után kíváncsoztak. Arról volt szó, ki menjen közülök haza. A törökök előtt mind a hárman úgy tettek, mintha az egész követség haza kíváncsoznék. A törökök ezt nem jó szívvel látták. Hosszas tárgyalás után végre megegyeztek, hogy Busbecq Keleten marad s ők ketten hazautaznak a békeegyezmény szövegezése végett. Augusztus havában búcsút vettek a porta tisztviselőitől, adva és kapva ajándékokat s a politikai nehéz helyzet miatt bús szívvel, de örülve a hazatérhetésnek. Drinápolynak veszik útjukat. Október közepén Komáromban vannak, a hol Zayt családja várta. Verancsics előre sietett Bécsbe, hírt viendő a türelmetlenül várakozó Ferdinándnak, Zay néhány napig családja körében pihente ki fáradsalmait.

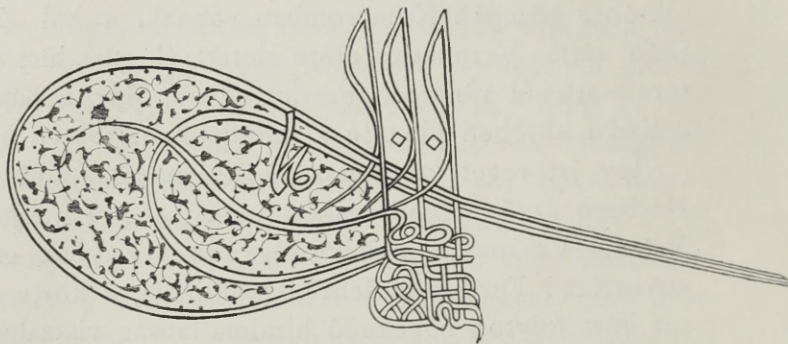
Így ért véget ez a hosszú, költséges követjárás,¹ melyet Busbecq az ő nyomdokaikon csak 1562-ben fejezett be. Mit ért Verancsics eszélyessége? mit Zaynak erélye és ügyessége? Ferdinánd felsőbb politikája, a közte s a nemzet közt folyton növekedő bizalmatlanság visszahatottak a külügyi actióra; az erőtlől duzzadozó ozmányságot csak lankasztani lehetett, de feltartóztatni nem. Győzött az erdélyi separatisticus törekvés, melyet Ferdinánd megakasztani nem tudott, győzött az erdélyi diplomatia, melyet a konstantinápolyi diván s a francia király s maga a török érdek is protegált. A történet logikája megmutatta, hogy Erdély a magyar társadalomnak központjává lett s különállása az ország megmaradásának, melynek

¹ VERANCICS és ZAY e négy esztendő alatt összesen 6937 aranyat kaptak fizetéként, de ezen felül nagyon sokat köl-

töttek a magukéból. Családi levéltár. Fasc. v. 2.

Verancsics és Zay oly buzgó szoszólói valának, kárára nem vált.

A XVI. században mindkét pártot elvakítá a szenvedély, elkeseredetté tette a kölcsönös nyomor s egymás iránt igazságtalanná a kölcsönösen szenvedett sérelmek. Petrovics Péter csak múltjához híven cselekedett midőn a fiatal János Zsigmond igazait érvényre juttatta; Zayék pedig becsületes emberek, mert meggyőződésből voltak ügyöknek oly szívós, oly kitartó védelmezői.

23. SZOLIMÁN TUGRÁJA.

KOMÁROM.

V.

A NASZÁDOS FŐKAPITÁNY.

1557—1560.

IMMÁR haza jöve ő kegyelme jó egészségben; ¹ nagyot jelentett e mondás Zay elárvult családjának. Szerető anyja már nem láthatta többé az ő szerelmes fiát; az öreg asszony 1557 elején meghalt. Ez erélyes hölgy mindig élt valakiért, először férjeiért, azután gyermekeiért, agg korában unokáit ne-

velte. Egy perczig sem volt nyugta. Borbála a hű feleség jószágokat igazgatott, jobbágyokkal vesződött, s urának bankárja vala, még pedig jobb a galatai olaszoknál. A két asszony oly rendben vitt mindent, hogy Zaynak magánügyei miatt nem kellett elhanyagolni az országo-sakat. Alig érkezett haza, Bécsbe szolítá királya, kinek teljes bizodalmát megnyerte. Azon kevés magyar egyike

24. TÖRÖK RAB.

¹ Családi lev. Frs.

Zay, kinek a költségeiből Ferdinánd nem vont le. A pozsonyi kamara vele szemben soha sem támasztott nehézséget, hanem — mikor volt miből — fizetett. Bécsben szabad bejárata volt az udvarhoz, előtte nem titkolóztak. Megjelentvén, hogy mint jártak Konstantinápolyban, Ferdinánd az ő tanácsát kérte ki, mitévő legyen a török ügyben? Okos tanácsot adott: a fegyveres békét ajánlotta. Szervezni kell a hadsereget, megtorolni a török pusztítást, nem adni okot tényleges háborúra, de félelmet sem kell mutatni. Ezekben a megtorlásokban nagy volt Zay. Senki úgy törököt fogni nem tudott, mint ő. Kiválasztotta mindig a java béget, kit a mieink ép olyan bánásban részesítettek, mint a basák a mi embereinket. A váltságösszegezen azután osztozkodott kapitány és legénység. A diplomatából ismét katona lett, csakhogy tapasztaltabb, ravaszabb, emberekkel jobban bánni tudó, mint azelőtt. Követjárása idején folyton élt a naszádosok főkapitánya czimével, visszajövetelekor rögtön átvette a parancsnokságot, melyet akkor süve Paksy János, neki őszinte híve, foglalt el.

A dunai naszádoknak akkoron nagy szerepök vala. Az országutak rossz és bizonytalan állapota következtében vízi úton történt a hadi szerek szállítása, a flotilla teljesítette továbbá a partvéd-szolgálatot. A naszádos főkapitány, az országos főkapitányok rangjával bírt: nagy hatalommal és befolyással járó hivatal volt ez. A naszádok réve Komáromban volt s a legénység magyarokból és rácokból állott. A hajóhad megfelelt kötelességének, csak a zsold pontatlan fizetésével volt mindig baj. Alig vette át Zay a főkapitányságot, máris zúgolódnak. Félesztendős hátralékot sürget a kapitány, s ezt is csak fél esztendei sürgetés után fizettetik ki.¹ A sürgetésben nem szerény a katona, a mi emberünk kiválóan ért hozzá. A szerző

¹ Családi lev. 16—17. ll.

Zaynak most nyílik igazán tere. Vagyoni helyzetének javulása ettől az időtől kezdődik. 1550 óta birtokos Abaúj-megyében, Fülödy György magvaszakadása után megkapván Szőlődöt, Kenderessy hűtlensége következtében 1557-ben Ujfalut, P.-Szerencset, Alsó-Mérát, Boldogkővárást kapja ugyanott és Szentgothárdi János cancelláriai tanácsos barátjával együtt Csongrádban egy gyönyörű birtokot: a mai derékegyházi pusztát és a hozzátartozandó részeket, Nagy-Pót; 1558-ban pedig ugyancsak Abaújban acquirál; Némethy János hűtlensége neki juttatja Al- és Felnémetit, Kápolnát, Zemplénben: Gödényt, Kereltót, Bolyraszkát, s egy ungi birtokot. Ezek a birtokok terelik Zay működését éjszakkeleti Magyarországra, a hol négy évvel később életének őszét kezdé meg. Most katonáinak, s családjának él.

1558 tavaszát és nyarat Ugrórczon tölti, építve várát, rendezve számadását, mialatt Paksy igazítja Komáromban a naszádosok dolgát, cserélgeti a török rabokat, és hozatja gazdálkodó főnökének a finom szőrű kecskéket.¹ A keleten szerzett tapasztalatok alapján gyümölcsöt nemesít s halasztavakat ásat, melyekben pontyokat, tokokat akar tenyészteni. A halakat süve Zoltay István, most egri kapitány küldi neki felserdült fia Péter által, ki atyjának már jó segítségére van.² Zoltayéknak Egerben nagy örömök vala Verancsics püspökké kineveztetésében; (1558) Zaynak ez a jóakarója folyton látogatta őket s mindig dicsérte kedves úti társát, nagy barátsággal fogadván a deli Péter fiút is. Holmi, még az egri kapitányság idejéből való zálogok: kupák, kardok kiváltására is most került a sor. A csendéletet egy-egy Bécsbe rándulás szakította félbe. Gyakran a király, vagy fia Miksa hívatta, sokszor meg üzleti ügyekben ment föl. Hiába, éjszaknyugoti Magyarország geogra-

¹ Csal. lev. F. 7. 22.

² U. o. F. fas. 4/18.

phiai középpontja Bécs, a honnan szükségleteiket fedezik. Már ekkor igyekezik az udvar Bécs naggyá és hatalmassá tételén; a magyar középpont Kolozsvár, mely miután megszűnik olyanként szerepelni, a magyarság mind az udvar székhelye: Bécs felé iparkodott. Zay annyit jár-kei Bécsben, hogy ott állandó lakást fogadott a Szent-Jeromos városrészben, Pantaleon Miklós házában. Volt két lakó szobája, egy háló kamarája, istállója, pinczéje, éléskamarája, s mindezért 40 font fillért (160 frtot) fizetett.¹ Mikor Bécsben mulat, régi magyar módra úri házat tart, a főemberek, sőt 1559-ben maga Miksa cseh király is meglátogatja.

A királyi becsülettel együtt járt a kortársaké. A bécsi udvar emberei, s Magyarország Ferdinándparti előkelői nemcsak tisztelik, de keresik barátságát. Társaságukban részt vevén, ő volt, a ki álaposan tudott hozzá szólni a török dolgokhoz, melyeket ői csak rémoldalokról ismertek. Hívják komának, násznagynak erre-arra. Barátsága Nádasdy Tamással bensővé lesz. Ott van Oláh Miklós unokaöccsének Oláh Császár Miklósnak lakodalmán, ki Frangepán Annát, Nádasdyné atyjafiát, Frangepán György leányát vette nőül. A lakodalom fényes volt. A menyasszony szegény, de jeles nemzetből vala, kit Nádasdyék házasanak ki. Az öreg Nádasdy adott neki ezüstnéműt, egy pohárszéket, hat szekeres lovat és egy hintót, egy udvarmestert, vénasszonyt, szolgáló leányokat, apródokat, subákat, köntösöket, szoknyákat, nyakbavalót, jegygyűrűt, számtalan üngöket, melyeket otthon az «vendégnek ki kell osztani», gyűrűket és koszorúkat, melyeket a lakadalmas vendégek kapnak. A vendégek viszont a menyasszonynak kedveskedtek ajándékokkal, Zay egy Bécsben csináltatott 200 frtot érő «bokálylyal» állított be. E lakodalmon az akkori egyházi és világi főbb rendű Magyarország majd-

¹ Családi lev. 6/11.

nem teljes számmal volt jelen; meghívták 11 sz. k. várost.¹ Ily lakadalmak hozták közelebb egymáshoz az embereket, ekkor ismerték meg egymást a fiatalabbak, ittak baráti poharat az öregebbek, búsultak, vagy vígadtak az ország sorsán a vezérek. Ilyenkor beszéltek meg sérelmeiket, óhajtásaikat. A közvélemény lassanként így képződött, gyűlt az anyag az országgyűlésekre, melyeket Ferdinánd bőven tartott, sok törvényt alkotott, melyek tele vannak palliativ intézkedésekkel. A törvénykezés s a pénzügy terén legtöbb a panasz. A törvényszékeknél nem kapnak igazságot az emberek, s adót nem bírják fizetni. Az ország nagybírái: nádor, országbíró s a személynök nem győznek eleget tenni a hozzájuk följebbezett pereknek. Az 1559-iki országgyűlés czikkelyei közül a 38. ezt tárgyalja.² A rendek törvénytudó, igazságos, nem szorosan bírói karhoz tartozó főembereket kérnek kineveztetni, kívánják, hogy a bíróság üléseiben ezek is vegyenek részt. A király ez indokolt kívánságnak enged s kinevezi a rendek kértére ülnököknek: a győri és nyitrai püspököket, Tahy Ferencz kir. főlovászmestert és Zay Ferencz, kir. tanácsost.

Míg Zay a közpályán mindinkább érvényesül s családi hatalmát ekkép is növeli, Izabella pártosai: Perényiék, a Balassák erősen hadakoznak Kassa környékén, melyet Telekessi Imre, Ferdinánd magyar vezérei közt egyike a kiválóknak, — még a 11. Lajos udvarából való — sikeresen védelmez s egyik csatát nyeri a másik után. Zay, Imre kapitánynak jó barátja, s Bécsben nagy szószólója a János Zsigmond ellenes harczias pártnak. Ferdinánd ezt a buzgalmát arra használja, hogy előlegeket kér tőle naszádos hadának költségeire. Ferencz úr adja a pénzt, mert mindig akadt valami gazdájavesztett jószág, melyet tarto-

¹ KÁROLYI és SZALAY V.: Nádasdy Tamás levelezése. 50—52. l. Családi lev. Missiles.

² FRAKNÓI: M. Orsz. Emlékek. IV. 186. és Decr. Ferd. x. 1559. 38.

zások, vagy szolgálatok fejében acquirálni lehetett. Innen az ő jóbarátsága a conventi és káptalani emberekkel, kiket borokkal és ajándékokkal keres föl, hogy a jószágok fellvállásánál s a bizonyítványok kiadásánál simábban menjen a dolog. Jó feleségének ép annyi része van Zayék meggazdagodásában, mint Ferencznek a családfőnek. Ha ő nem ügyel mindenre: az ide s tova utazgató Zaynak nem sok ideje maradt volna pénzes dolgai eligazítására. A jobbágyok, — már a mikor tehetik — késedelmeskednek az adóval, még meg sem fizették földesúri tartozásokat, már jön a vármegye rovója, hogy a «subsidium»-ot megvegye rajtok. A két írástudó udvari tiszt: András és Sebestyén diákok, alkalomadtán csalják az uraságot. András úr, kit gazdája «részezes barom»-nak nevez, a Zay Ferencz vette jó borokat mindig előbb kóstolja meg az uraságnál. Nemcsak az italt szereti a hív deák, hanem ingyencz is és ha Ferencz úr nincs otthon, a halastó ritka vendégeit urához méltó szenvedélylyel fogdossa ki és széltében vendégeskedik. Sebestyén deák nagy írástudó, de lusta. A juhok nyírására nem ügyel, mindent meg kell neki parancsolni. Zaynének rendkívül sok bosszúsága van a két úrral, neki a gyermekeire is gondot viselő anyának kell a sólymokra és ölyvekre ügyelni, melyekre ura még büszkébb, mint hadi sikereire. Mihálynak a juhászok felügyelőjének, meg az a baja, hogy mindig mást cselekszik, mint a mit parancsolnak. Mindig új theoriái vannak s passiv ellenállással akar győzedelmeskedni. Zay csak úgy bír vele ha megizeni «hamarsággal meg legyen minden» mert «úgy veszek össze vele, hogy soha el nem feledi». A lovaknak sem viselték nagy gondját. 1559-ben meghalt a kedvencz «Jarkó» is; farkát emlékül levágták. Zay lovászaира gyanakodott, hogy megétették a gazemberek, nem akartván többé a harapós, vén állattal törődni. A kastélyon dolgozó pallérok és művesek rakonczátlankodtak, úgy,

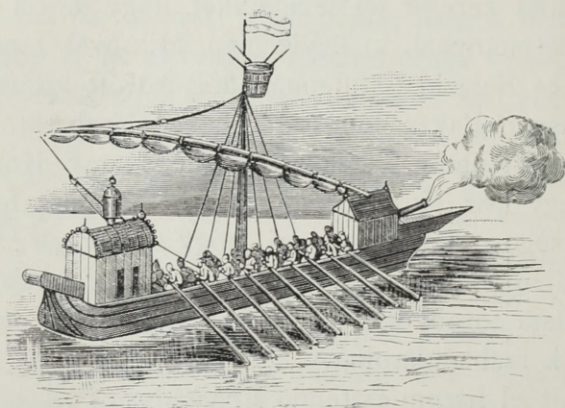
hogy Zaynénak közibök kellett csapni.¹ Mikor a legidősebb fiú Péter otthon volt, csak ment a dolog valahogy, férfi volt a háznál. Nagy hasznát neki sem lehetett venni, mert Péter úr csak vadászott és olvasgatott. Sólymait, kutyáit oktatgatta s olvasta a bibliát, utóbb még imádságokat is írt. Az ifjabbak mulatósabbak: János, András, sokszor húztatják a zenészekkel és síposokkal, magától értetődven atyjok távollétében. Áldott anyjok, kit a vidék «komor lakosai» szíve jóságaért imádtak, megtette a mi erélyétől kitelt, s türelemmel viselte nehéz sorsát. Ura, ki jó darabig inkább a köznek szolgál, gyakran hagyta magára, magányában istenes életet élt s a templomban kereste az irt fájdalmára. Az atyafiak, kik Zayt folyton ostromolták ezért, vagy amazért, gyakran nem tudták, hogy hol van. Ilyenkor mindig a szerelmeset ángyot: Borbála asszonyt keresik fel leveleikkel, hogy járjon közbe a vitélő főkapitánynál, ki egyik nap Miksával tanácskozik a Szelim és Bajazid (Szulejmán fiai) között kitört viszály fölött, másnap Paksy Jánossal igazítja el rab törökök sorsát s mindjárt utána Telekesi Imréné, Garay Kata panaszait — egy pár ökör forog szóban — veszi fontolóra. A derék sógorné csak azt kéri, hogy ez ügyben személyesen beszéljen a királylyal. A konstantinápolyi rab magyarok a Galata toronyban s a Jedikulában hozzá esengnek, tőle várják szabadulásokat.²

Így telt el három esztendő a naszádos és családi ügyekkel. Az 1560. esztendő nagy változást, új szereplési kört hozott Zaynak. A vagyonos, tekintélyes főúr 55. esztendejét járta, de testileg, lelkileg teljesen ép. Bántja ugyan néha a csúz, panaszkodik gyomráról, de megüli még a lovat s kardját még tudja suhogtatni. Mint diplomata sokat forgatta a pennát, de — mint minden régi, jó katona —

¹ Csal. lev. Missiles.

² U. o. s Magyar Leveles Tár.

visszavágyik a csatatérre. Különös valami az, hogy a sokoldalú ember, ki több téren megállja a helyét, mégis csak azt az ő tulajdon foglalkozását kedveli, mely gyermekkorától kezdve élethivatása, még ha azon nem is aratott oly sikert, mint más szerepében. A pezsgő, tetszomjazó vér Zayval megúntatta a cabineti irodát. Irigyelte a vén Telekesit, a ki folyvást vágta János Zsigmondékat. Vágya beteljesedett. Egy ügyes kalandor tűnik fel Erdély láthatárán, merész czélokkal s megnyeri a bécsi udvart. Telekesi meghal. Kassai főkapitánynya Zay lesz, s főszerep jut neki egy olyan actióban, mely vajdákat buktat meg s emel trónra.

25. XVI. SZÁZADBELI NASZÁD.

VI.

A MOLDAI KALAND, KASSAI FŐKAPITÁNYSÁG.

A xvi. század harczai, a folytonos pártvillongás, s ezzel kapcsolatban a birtokszerzés könnyű módja egyszerű pártváltoztatás által, s végre annak tudata, hogy minden ember annyit ér, a mekkora erővel kardjával sújtani tud: mind ez tág tért nyújtott olyanoknak, kiknek eszöknél és erejöknel egyébök sem volt, hogy a porból magas méltóságokra emelkedjenek. Ilvesmi ugyan más időkben is előfordult, mert mindig voltak «uj emberek», de olyan nagy számmal, mint Ferdinándék korszakában, soha. A törökvő elemek felhasználhattak minden eszközt, s vagy győztek, vagy elzüllöttek. De a bukottak fölött nem törtek

pálczát, s a közvélemény nem riasztotta el azokat, kik újra kezdtek a régi ösvényen járni. Ez az áramlat benne volt a levegőben. Harczolni, meggazdagodni volt mindazoknak jelszava, kiket elv, vagy múlt nem kötelezett valamelyik párthoz. A bécsi udvarnál e törekvésekre kedvező szellő fujdogált. Az öreg császár német birodalmi dolgaival elfoglalva, belefáradt ugyan a küzdésbe, de azért ilyen életiskola, ennyi megaláztatás után sem esett kétségbe a végső siker fölött. A Habsburg-ház jellemző tulajdonsága a szívósság, melyre ráillik a: *«peragit tranquilla potestas, quæ violenta nequit»*, teljes mértékben megvolt benne. Tízszor kezdett újra valamely dolgot, ha tízszer is megbukott vele. Nem kapkodás, de céltudatosság jellemezte. Korántsem nagy ember, még kevésbbé nagy katona, sőt vezéreinek megválasztásában sem szerencsés, pénzügyi talentuma pedig csak abban áll, hogy addig halasztgatja fizetéseit, amig csak lehet. Alig van más érdeme, mint az, hogy a birodalom kormányzati ágaiba rendszerességet hozott be cancelláriák szervezése által. S mégis ez az ember tartotta meg Magyarországot dynastiájának. A fejedelmek azon fajtájához tartozik, kiket nem lehet tönkre tenni még akkor sem, ha mindenki elpártol tőlük. Ki tudja várni mindig az eseményeket. Fia Miksa már egészen más anyagból való. Eszes, kora vallási irányához képest felvilágosodott ember. Van benne katonai érzék. Ítéző tehetsége éles, terveiben akadályokat nem ismer, tanácskozik mindenféle emberrel, conceptióiban merész. E sok jó tulajdonsággal szemben áll gyanakvó, besugástól nem idegenkedő természete. Aztán nem is volt kitartó. Apja jelleme egyenletes, az ember nem lelkesedik Ferdinándért; de sikerében mégis tud bízni. Miksában olyan sötét vonások vannak, hogy szinte félünk tőle. Apa és fiú között nem is volt teljes egyetértés. Ferdinánd híven ragaszkodik

a catholicismushoz, de nem dobja el magától a nem katolikus érzelmű elemeket sem, mert rájuk van szorúlva. Miksa szabad gondolkodó, természetesen kora értelmében. Környezete épen ilyen, haláláig nem szereti a barátokat, a fanatikus papokat s a mennyire egy trónörökös oppositíója engedi, apja nagy keserűségére az eretnekeknek kedvez. Az eszes fiatal trónörökösöknek különben mindig meg van az a sajátságuk, hogy gáncsolni szokták az öreg felség intézkedéseit, kormányát, de csak addig míg ők nem jutnak trónra, akkor aztán átlátják, mekkora különbség van az eszmény és a való közt. Miksa, a cseh király, még atyja életében szeretne volna megmutatni, hogy ő is tud valami kiválót, mélyrehatót létrehozni. Jellemében volt valami kalandorszerűség, a régi lovagi felfogásnak valami utóhangja. Ez a vér ragadta el, midőn egy kalandort, ki minden esetre rendkívüli ember volt, céljaira fel akarván használni, merész terveiben segített és emberei által győzelemhez juttatott.

Ez a kalandor Heraclides Jakab, két évig moldvai vajda, egy három országra szóló csiny főszereplője. Apja Chiosban hajóskapitány vala.¹ Neve tulajdonképen Basilicus Jakab; atyja jó nevelésben részesítette, nevelője Lascaris János vala, Lascaris Constantinnak, a híres görög grammatikusnak unokája. Chios szigetén akkoron egy Jakab nevezetű condottiere spanyol megbízásból zsoldosokat toborzott és pedig lovasokat, kiket Coron (a Moreai félszigeten) védelmére fogadtak fel. Jakab kapitány a Heraclidák utódjának tartotta magát és bizonyos — mint utóbb kisült hamis-írások alapján Samos, Paros és egyéb ægei szigetek despotájának neveztetett. A fiatal Basilicus

¹ Vita Jacobi Despotæ Moldavorum reguli descripta a Johanne Gommero Pirn. edita sumptibus Domini E. Forgach baronis a Gymes. Wittemberg.

Crato. 1587. (Muzeumi könyvtár. Turc. 253.) ENGEL: Geschichte der Moldau und Walachey. II. 196. FORGÁCH F. Comment 270. 1.

alig tíz éves korában inasnak csapott fel s Heraclides magával vitte Németalföldre is, a hová a görög csapatok Coron eleste után menekültek. Németalföldön v. Károly zsoldjába állottak s 1534-től kezdve részt vettek a császár összes hadjárataiban. Basilicus e hadjáratok alkalmával oly jól és ügyesen viselte magát, hogy kapitánya kegyeit megnyervén, az őt halálos ágyán fiává fogadta s neki hagyományozta összes családi írományait. Ezekben a családi írományokban volt egy, melyben v. Károly Heraclides Jakabnak adományozza szolgálataiért Samost, Parost és a többi szigeteket, kinevezi örgrófnak és felruházza azzal a joggal, hogy doctorokat, koszorús költőket és protonotáriusokat is tetszése szerint nevezhet ki. A fiatal chiota most már örökbe fogadó atyja nevét veszi fel és Heraclides Jakabnak hivatja magát. E név alatt szolgálta v. Károlyt és Máriát; saját állítása szerint tiszt volt. Meglehet az is, hogy v. Károly adoptióját és örökfogadó atyjának jogait az ő személyére vonatkozólag megerősítette. Bizonyost azonban e görög előéletéről, olyan dolgokban, melyeknek ő az egyetlen forrása, nem lehet tudni, mert Jakab úr szépen, nyugodtan írja le a leghihetetlenebb dolgokat is. 1555-ben már nincs többé spanyol szolgálatban. Értékesíti görög nyelvismeretét, melynek akkor Németországban nagy a kelete. Levelez Melanchtonnal, ismerős lesz csakhamar a németországi tudósokkal és töméntelen hymnusokat író poetával, milyeneknek bővében voltak a német egyetemek. Barátjával Diassorinus Jakabbal, egy hasonló szőrű úrral, ki Jacobus Dominus ab Dorisnak adta ki magát, a wittenbergi egyetemre jönnek. Basilicus, mint éleseszű, jó emberismerő csakhamar elhitette a németekkel, hogy ő Samos ura, Paros örgrófja, aransarkantyús vitéz és Comes Palatinus. Írt is egy latin dialogust «Narratio de Morini» cím alatt, melyet Fülöp spanyol királynak ajánlott, s melyre összes czimeit nyomatta. A német poeták közül többen

dicsérő költeményeket írtak hozzá, rendkívül hízelegvén a muzsafiaknak, hogy ilyen nagy úr nevezi ki őket koszorús költőkké. Orthus Prætorius, Franciscus Raphael dicshymnusaikra kitették patronusuk összes czimeit, kiről csodadolgokat beszéltek a kisvárosban. Lehet képzelni milyen fogalmuk volt az együgyű szász polgároknak Samos szigetéről. Erősen hitték, hogy szülei a török ellen való hősieles küzdelemben estek el, nagyatyját pedig Creta szigetén kivégezték. A despota különben szorgalmasan tanult matematikát, astronomiát s érintkezvén a protestantismus vezérférfiaival, azoknak barátságát és rokonszenvét megnyerte. A török üldözte görög főúr a xvi-dik

27. HERACLIDES EMLÉKPÉNZE.

században typicus alak volt, akár a bolgár és montenegrói herczegek csak kevéssel ezelőtt a nyugaton, s ha ügyes, még bátrabban appellálhatott a hiszekeny emberiség szívére és zsebére, mint a mi skepticus századunkban.

Heraclides Wittemberget — nem nagyon merész hypothezis — pénzzavar miatt hagyta el és Lengyelországba ment szerencsét próbálni. Nem sok fáradságába került a lengyelekkel is elhitetni nagy uraságát. Megfordult a vendéglátó lengyel úri házaknál s itt hallott Moldvának állapotáról, mennyire nem szeretik a jelenleg uralkodó kegyetlen Sándor vajdát, s értesült arról is, hogy a vajda

felesége Roxanda szintén despota vérből származott.¹ Kalandorunk nem tudta ugyan, miféle despota családból való a vajdáné, de elindult Moldvába szerencsét csinálni. Bemutattatá magát Sándor vajda udvaránál.

Moldva és Oláhország, a portának két hűbéres tartománya, a xvi. században még kívül esik a művelődés európai körén. A lehetetlenségek hazája, azaz, hogy itt minden hihetetlen dolog megtörténhetett. Boldog az a vajda, a kit csak elfogtak, vagy száműztek, gyilkolás, fejedelemölés napirenden van. A vajda, ha hatalmas, rendre öleti a bojárokat s pénzőkön zárdákat épít, ha gyöngé, őt ölik meg alattvalói. Három ország hat a laza szerkezetű moldvai vajdaságra, melyhez akkor Dél-Bukovina is tartozott. Osztoznak rajta a lengyel s a török, ez utóbbi lévén ekkor erősebb, vajdákat a szultán nevez ki s Erdély ellen vérebekül használja őket. Döntő szava van Ferdinándnak is, míg Erdélyben parancsol, azután János Zsigmond akar befolyásra szert tenni. A moldvai nép, az akkori színvonalhoz képest hátramaradt, babonás pásztor és földmíves had, melyet földesuraik a bojárok kegyetlenül sanyargatnak. A bojárok nem sokban különböznek alattvalóiktól, görög-szláv vegyülékű ravasz és kegyetlen, elv nélkül élő keresztyén asiáták, kiket leigázni könnyű, de megnyerni lehetetlen. Moldvai állandó katonaság nincs, székely, lengyel, német orosz és török zsoldos hadnak parancsol a vajda: moldvai aránylag csekély számban vállal szolgálatot. Ezen a talajon, melyet mintha csak vállalkozó kalandorok számára teremtették volna, Heraclides éles szeme rögtön felismerte Sándor vajda gyöngéit. Írásaival, melyeket senki sem tudott elolvasni, csakhamar elhitette a vajdával és feleségével, hogy rokonuk. Bámulatos nyelvtelhetségével — a levantinusoknak kiváltsága — hamar megtanúlt oláhul,

¹ Valószínűleg a Brankovicsok családjából. Sándor vajda felesége révén atyafiságot tartott Zrinyi Miklóssal is.

miután a görög, latin, német, olasz nyelvet folyékonyan beszélte, s kedvence lett az udvarnak s a bojároknak, kiket ügyes hízelgéseivel megnyert. Még a nép is szerette; járt, kelt közöttük, sajnálkozott nyomorúságaikon s ügynökei által elhitette velök, mennyivel jobb sorsuk lehetne egy jó vajda alatt: ezalatt természetesen magát értvén. Végre szemet szűrt ez a nagy népszerűség. 1558 végén menekülnie kellett. Erdélybe szökött. Brassóban húzta meg magát s itt dolgozta ki családja nemzedék-rendjét, melyben Hercules Triptolemosig viszi fel eredetét s össze-vissza hányja a Njeman, Heraklides, Brankovics s a Dragosidák családját. Ezzel a genealogiai humbuggal Ferdinándnál is bekopogtatott, de rá sem hallgattak. Sándor vajda megtudta végre, hogy derék atyjafia hol tartózkodik, s kalandorunkat nagy veszély fenyegette, hogy vagy Brassó városa, vagy János Zsigmond a jó szomszédság kedvéért kiszolgáltatják. Brassóban, még nem ismerték, hittek főuraságában, sőt a tanács drágaságaira 50 forint kölcsönt is adott, melyet 1560-ban térített meg.¹ Innen menekülván, Lengyelország felé igyekezett jó barátjaihoz, a protestáns nemesekhez. Útjában Késmárkra érkezett, mely akkor Laszki Alberté volt, a Laszki Jeromos fiáé, ki atyjától, János király és Ferdinánd híres diplomatájától, csak a pénzvágyat és megbízhatatlanságot örökölte.

Laszki szívesen fogadta a kedves modorú, tanult kalandort s természetesen ő is elhitte a deszpotaságról, meg görög dolgokról való meséket. Laszki igazi lengyel, a szó rosszabb értelmében: gondatlan, pazar, állhatatlan, a mellett kedves, vendégszerető. Háromszor házasodott, mindig jól, fél Szepesség az övé volt. Több millió értékű vagyonát húsz év alatt, a szó szoros értelmében elverte, s végül holmi angol szédelgőkkel aranycsinálásra adta magát. Mint

¹ Brassó városi lev. 1550. jun. 6. levél.

koldús halt meg. Heraclides és Laszki össze illettek. Az ő közvetítése által megismerkedett Székely Antallal, Ferdinánd legjobb csapatvezérével és Roselle-lal egy hadban jártas francia tiszttel. Heraclides eleinte könnyűnek gondolta Moldva elfoglalását s 1559 végén egyetértve lengyel barátjaival, kikhez Laszki ajánlta be, kisdud csapattal betörni készült Moldvába. Sándor vajda azonban megsejté szándokát s a lengyel királylyal elállatta a határokat; a csíny nem sikerülhetett. Heraclidest e balsiker nem riasztá el a további próbálkozástól. Visszatért Laszkihoz, kit ügyének teljesen megnyert. Ha vajdának megteszi, arany hegyeket ígért a kapzsi lengyelnek, ki a xvi. szepesi város helytartója és syradiai palatinus lévén, Bécsben is számos összeköttetéssel bírt. Mindketten meggyőződtek, hogy vállalatuk csak a bécsi udvar segélyével sikerülhet. Eleve tudták azt, hogy Ferdinánd olyan kalandra, mely a törökkel való viszonyát még élesebbé teheti nem áll rá: Miksát kellett megnyerni, a protestánsok barátját, ki a lengyel királyságot már ekkor forgatta eszében.

Itt kezdődik a moldvai csíny magyar-erdélyi actiója.¹

Torday Zsigmond a felső-magyarországi jövedelmek kir. igazgatója vállalta el a közvetítő szerepet Heraclides és az udvar között, az vitte a leveleket Bécsbe s hozza a választ. Torday mint teljhatalmú megbízott Laszki ajánlatával, ki egész vagyonát kötötte le a siker érdekében, 1560 martius havában kezdte el működését. A prætendens martius 31-én Miksa cseh királynak — már ekkor moldvai nagy fejedelmi pecséttel ellátott kéziratot küld, melyben segélyeért a keresztyénség érdekében esedezik. Sötét színek-

¹ Családi levéltár, bécsi cs. és kir. titkos levéltár Hungarica osztálya (ennek adatait KÁROLYI Árpád és PETTKÓ Béla barátaim szívességének köszönöm), a kassai városi levéltár, FORGÁCH: Commentarii és ISTVÁNNFY elbeszélése, SZI-

LÁGYI: Erd. Orsz. Em. II. kötet. 140. lap. Az oláhok közül Sturdza foglalkozott vele numismatikájában, ALECSANDRI V. meg egy színjátékot írt róla «Despot-Voda» cím alatt. Bukurest. 1880.

kel rajzolja az elnyomott moldvaiak helyzetét, Sándor vajdának kegyetlenkedéseit. A zsarnok máris fél s nem érzi magát biztonságban. Fiát Konstantinápolyba küldte, a hol palotát akar építtetni, hogy legyen hová menekülnie. Hisz katonája is alig van. A felvidék jó érzelmű emberei igazságos törekvéseiben mind támogatják őt; április 4-én Bártfán hívei nagy értekezletre gyűlnek össze. Csak igen kevés pénzre van szüksége, a cseh király kezében van a siker. Ime Sándor vajda bojárjai egymás után szöknek át hozzá, a zsarnok pusztá gyanúra halomra öleti az embereket, papokat akasztat. Az állapot tarthatatlan.

Laszki már a diplomáciai levelezés előtt személyesen beszélt Miksával. Kifejtette előtte, hogy az evangelicusok pártja Lengyelországban teljesen meg van nyerve, s ezek akarják Heraclidest vajdának. A despota ünnepélyesen kinyilatkoztató, hogy az oláhokat az evangeliumi vallás kebelébe vezeti. Egy osztrák érzelmű moldvai vajda János Zsigmond hatalmát ellensúlyozza, s a magyar birodalom egyesítési politikájában tényezővé lehet. Hisz a magyar király voltakép a vajdaság hűbérura, tőle függ vajdát kinevezni, vagy az érdemetlent letenni.

Az ifjú királynak tetszett ez az érvelés. Atyjánál igyekezett közbenjárni, de az öreg király sokáig habozott. Miksa folytatta az ostromot s volt oka rá. A lengyel kérdés már felszínen vala. II. Zsigmond Ágostnak, az utolsó Jagiellonak nem voltak gyermekei. Experimentáló király, kételkedő, gyanakvó jellem, a mellett fatalista. Alattvalói nem szerették, a nemesség fractiókra szakadt. Már életében emlegetik utódját. Az evangelicusok, mint e korban egyáltalában, mindent vallásuk szempontjából mérlegelvén erősen összetartanak s már ekkor összes reménységüket a hit barátjába: Miksába vetik. Heraclides az «igazi hős» a protestantismus keleti missiojáról beszél főbbjeiknek, s igyekszik Miksával elhitetni, hogy az evangelicusok párt-

fogása juttathatja csak a lengyel trónra, ennek föltétele pedig az ő moldvai vajdasága. S ha Miksa nem akarná ügyét pártolni: ott a «János fia», kit a török s a moldvai tyrannus könnyen belé vezethet a lengyel királyságba. Pártja a protestáns ifjú fejedelemnek anyja révén már is van. Miksa, bizalmas emberei tanácsára nem utasította vissza Heraclides esedezését, de mégis szerette volna látni v. Károly örgrófi s többi diplomáit, melyeket a rendkívül ügyesen író despota folyton emlegetett s megerősítésüket is kérte. Ezt nem tudta bemutatni emberünk, de hivatkozott Pfinzik császári titkárra, a ki megírta s hivatkozott hiteles személyekre, a kik látták. Miksát elvégre is meggyőzték Laszki s a felvidéki nemesek és a vele tartó lengyelek biztosításai. Heraclides ügyét maguk a Készmárkra menekült moldvaiak is előmozdították. Sándor vajda feltében oktanulni kezdett dühöngeni. Most már erős pártja volt a despotának, a többi bojár csak rettegésből tűrte Sándor zsarnokságát.

Így állott a kalandos ügy, midőn Zay Ferencz Bécsben megfordulván, Miksa király által az ügy részleteivel megismerkedett. Kikérték az ő tanácsát is, mint ki a török politika szempontjából volt hivatva mérlegelni az ügyet. A fiatal király jó indulattal volt hozzá, s pártfogolta a kamaránál. Ugyancsak 1560-ban (júl. 1.) soknémű, a katonai s diplomáciai téren tett kiváló szolgálataiért a király őt s Péter, János, László és András nevű fiait a magyar báróság rendébe iktatja.¹ E kitüntetéshez járult még Biharban az erpályi s Szabolcsban a nagyfalusi jószágadomány. Mindebben nagy része volt a Miksa jó akara-

¹ Csal. lev. F. fasc. 1/4. Báróságot kaptak előtte a Thurzók (1550.) Majláth (1548), Dobó (1553), Gersei Petheő (1549), Horváth (1559), Kerechenyi (1559), Ráthkay (1559) s véle egy évben Paksy, hívnaszádos kapitány társa. (TAGÁNYI K. :

Turul 1. 85.) Czimere ekkor megbővített: az 1. negyedben az ostromló vitéz, a 11-ikban nyílt koronából oldalt kihajló vörös mezű két kar, mely kardot tart, a közben egymás fölött három korona, a 111. ezüst, a 1V. arany mező.

tának. Zay tehát már előre is kedvező oldaláról fogta fel a dolgot, midőn Telekesi Imre kassai főkapitány (máj. 30.) halála őt e kaland egyik tényezőjévé tette. A kassai főkapitányságra teljesen megbízható ember kellett. Második Telekesit nehéz volt találni: a kemény vitéz sirírtára ezt a mondást vésték: «Soha sem vétett, nem félt s nem hanyagolt el semmit, dicső tetteivel csak használni tudott urának».¹ A király választása Zayra esett.

A kassai főkapitányság a xvi. század első rangú katonai méltósága. Kassa az Anjouk alatt Lengyelország felé az áruknak fő rakodó helye, mindenkor fontos kereskedelmi város. Erdély különválása s török hódoltság alakulása következtében, e kies fekvésű város politikai középonttá válik. A lengyel, erdélyi s tiszai magyarság politikájának szálai itt érintkeznek; innen indul ki a magyar nemzeti politika visszahatása a bécsi központi hatalom ellen, mely a xvii. században fényes diadalt aratott. A városi polgárság, nagyobb részében német, de protestáns már Luther szereplésének első kezdete óta.² S a vallásreformatio folytonosan terjed. Négy nemzetiség érintkezik e területen: a németiség, mely a szepesi rokonokra támaszkodik, a csereháti magyarság, a felső tiszai tiszta magyarságnak erre felé végső határ csapatja, Kassától éjszakra a tót, mely átmenet a lengyelséghez s a kis-orosz törzsszel testvér ruthének. A németiséget politikai érzelmei a Habsburgokhoz vonják, de erős vallásos meggyőződése elvégre is a protestáns Erdély táborába vezeti, melynek a magyarság vette hasznát. Ez szívében a tiszavidéki, mindinkább az egervölgyi kátét valló s Erdélyhez szító áramlat híve, míg a tót és ruthén jobbagyság vakon engedelmeskedik urainak, s ezek politikájának hű és mint a későbbi harczok mutatják kitartó és önfeláldozó eszköze.

¹ Schematismus Cleri Cassoviensis.
1840. 8. l.

² Történelmi Tár. FRANKÓI V.: Henckel János, Mária királyné udvari papja.

A xvi szepesi város Lengyelországgal állandó összeköttetésben kapocs az oligarchicus lengyelség s a királyi hatalmat közvetlen csak kevéssé érző felvidéki uri társadalom közt. Uri s polgári társaság egyaránt vajudik a politikai s vallásos forrongás átalakító hatása alatt. Ezt a chaost, ezt az ide oda kapkodó elemet kormányozni s királyi hűségben megtartani nehéz feladat. Zay, immár abaúj-megyei nagybirtokos, a diplomata-katona vállalkozik rá.

1560 szept. havában már Kassán van s átveszi a katonai s részben a polgári kormányzást, a mennyiben Kassa városa utasított, hogy minden ügyét az ő útján juttassa a királyhoz. A főkapitány rendkívül desolált állapotokra talált. A katonaság, nagyrészen huszárság, fegyelmezetlen. A városban szállásadó gazdáikat, miután ezek minden élelmét elfogyasztják, megverik, a vásárra jövő parasztokat bántalmazzák, adósok maradnak mindenütt, s ha zsoldjokat nem kapják, azt a polgárságon veszik meg. Kapitányaik mindezt elnézik, nemes emberek lévén, s nem is nagyon bánták, ha a német polgárokat megkínózták. Az új vallási tanok diadalmaskodtak a városban, úgy a polgárság, mint a magyar katonaság között. A főkapitánynak legelőbb fegyelmezni kellett katonáit, azután helyreállítani a békés viszonyt a várossal s a király és barátja Verancsics egri püspök kívánságának megfelelőleg az új hit ellen erélyes föllépéssel megmenteni a katholicismust. Három nagy feladat, melyet csak neki sikerült — még abban a csekély mértékben is, a hogy történt — megoldani.

Alig érkezik Kassára, midőn Heraclides a despota s emberei fölkeresik, miután előbb levélben tudatták vele, hogy ügyökben mi történt. Régi barátja Székely Antal, ki mindig beteg volt, ha nem harcolhatott, sokat beszélt a vajdáról s arról a nagy haszonról, mely reájok annak moldvai vajdaságából háramolhatnék. Az egész felvidék

különben a kalandor pártján állott. Késmárkon, Kassán, mindenki tudott a dologról, s az ügyes görög mindenkinek ígért valamit, ha «jogos» birtokához juthat. Zayt a bő és okos beszédű despota teljesen megnyerte. Így történt, hogy Zay formulázta a vajda kívánságait s az udvarnál is közbenjárt érdekében. Kifejtette, hogy a királynak egy szolgálatra kész vajda milyen szolgálatokat tehetne s milyen kárára van az, ha a török hűbéres moldva vajda együtt működik Erdélylyel. De nemcsak a királynál, hanem az udvarnál is «megmozgatott minden követ». Valljuk meg nem ingyen. A despota 15000 arany forintot, 4 török s 12 moldvai vérlovat, évenként 50 ökröt ígért neki siker esetére, a pusztá közbenjárásért pedig 3000 forintot, még akkor is, ha annak semmi foganatja sem lesz.

Most már Zay volt a kaland lelke. Bécsben ő sarkallta Miksát, ki a tanácsosokat egyenként capacitálni igyekezett. A pénzbeli segély s katonák szedhetése iránt terjedelmes jelentés készül s Ferdinándot actiora serkentik. 1560 őszén Bécsben a király tanácsosai titkos értekezletre gyűlnek össze.

Az öreg udvari tanácsosok megijedtek a kalandos tervtől. Esztelenségnek tartották már elejétől fogva. Draskovich György, Oláh Miklós, Nádasdy Tamás meg épen ártalmasnak és az országra nézve kétes értékűnek jelentették ki az egész kalandot még abban az esetben is, ha sikerülne. S íme ki kél védelmére a genialis kalandornak? Nem más, mint Forgách Ferencz, a nagyváradi püspök, a király alkorlátnok. Forgách elhatározásának kettős oka van. Egyfelől a püspök öcsce, Forgách Imre, a protestans trencsényi főispán járt közbe. Imre ismerte Heraclidest, még külföldi tartózkodásából. Sommer a vajda történetírója neki ajánlotta művét. E sympathia és protectio másfelől csak növelhette Forgách előterjesztésének közvetlen politikai indokát. Előtte Erdély s a tiszai vidékek visszafoglalásának

terve lebegett, a vajda vállalata egyik eszköz volt ennek megvalósítására.¹ A jeles diplomata a kaland merészségében nem látott egyebet, mint esetleges visszatorlást azért a sok dúlásért, melyet az erdélyiek s törökök végeinken folyton ismételtek. Azután nem is volt most egyébről szó, mint bizonyos pénzsegélyről, meg hadak toborzási engedélyéről. Ha nem sikerül a kaland, legföljebb hőse s egy pár ezer forint vész el. Az értekezleten, melyen ezt nagy titokban tárgyalták, Sándor vajdának egy levelét is bemutatták, melyben ez Ferdinándot figyelmessé teszi vetélytársára, s kéri, hogy utasítsa ki országából. Ferdinánd erre azt válaszolta, hogy nem sértheti meg a régi szokást, mely szerint a magyar király mindig menedékhelyet nyújtott a vajdák rokonainak. Moldvában t. i. — megjegyzi Forgách — az a szokás uralkodott, hogy a vajdák szabadon éltek a nemesek leányaival s az efféle sarjadékokat az új vajdák vagy megölették, vagy megfojtatták.

Forgách komoly indokai győztek. Ferdinánd, Miksa által biztatva s a többi tanácsos hozzájárultak Forgách véleményéhez, azzal a feltétellel, hogy a despota Zay előtt esküdjék a királynak hűségét. Most már munkához láttak a vállalkozók; Laszki, Roselle, De Ville, Kukurszky Péter és Székely Antal Lengyelországban, a magyar Felföldön s a székelyek közt Zay segítségével elkezdték a toborzást. Minden a legjobb rendben ment, midőn Zayt Kassán több nemű kellemetlenség érte. A kassai kereskedők egyetértve a lengyel árusokkal, megcsalták a várost és a rendes árú-megállító csarnokokon kívül építettek külön tárházakat s ott adogatták el az árúkat, olyan áron, a hogy nekik tetszett. Zay a toborzásnak miatta folyton Szepsi, Késmárk és Lőcse közt utazgatván, nem ért rá

¹ Deliberatiode negotio Transylvaniam a filio Joannis recuperandi cum succursu Despotæ. 1561. Közölve Forgách Fe-

rencz historiájában (Akademia, Scriptores XVI.) MAJER F. 542. l.

a város belbajait orvosolni; s e miatt a politizáló főkapitány nem örvendhetett a kassaiak valami különös rokonszenvének. Kitűnt ez, midőn Huszár Gál kassai prædicator ügye felzavarta a kassai lakosság békéjét.¹

Huszár Gál a magyar protestantismus vándorló apostola. Huszár Gált «mindazok a kik a magyar nyelvben jártasok, okos és szerény, istenfélő és erényes embernek tartják» így jellemzi az óvári kapitány Woh-nitzky Zakariás, midőn Óvárról elüldözték. Hozzá tehetjük még, hogy nagy vitatkozó, s erős meggyőződése mellett ruganyos természetű ember, kit akárhogy üldöznek, mindig feljül kerekedik. Rendszerűen jól tud a nép nyelvén beszélni, ez biztosítja neki a tömeg szeretetét. Majdnem rajonganak érte.

1560-ban a város meghívására, előleges levélváltás után Kassára kerül. A lakosság s a magyar katonaság, élén Forgách Simonnal a püspök testvérével, csakhamar megszeretik. Ő volt az egyetlen magyar pap, ki a folyton szaporodó kassai magyarságnak az ígét hirdette. Az egri püspöki széken azonban Verancsics ült, most határozott bajnoka a régi vallásnak, ki már megkülönböztette a humanismust az új hitelvektől s feladatává tette a protestans tanok kiirtását. Ügyes eljárással a predikátorokat igyekezett megnyerni, vagy ha nem engedelmeskedtek, elhallgattatni. Ferdinánd pártolta. Az öreg király rendületlenül megmaradt régi hitében, s hogy a protestantismus ellen erélyesebben nem lépett föl, nem rajta, hanem a viszonyokon múlt. Az ő conservatív catholicismusa s fiának radicalis lutheranismusa folyton ellentétbe helyezkedének; e surlódásból keletkezett az az aránylag enyhe bánásmód, melyben a magyar protestansok részesültek.

¹ Források: FRANKÓI Vilmos: Huszár Gál Óvártt. Kassán és Komáromban. Századok 1876. 22. I. SZILÁGYI S.:

Adatok Huszár Gál életéhez Történelmi Tár 1884. IV. és a kassai városi s bécsi titk. levéltárak.

Ha Ferdinánd ütésre emelte kezét, fia visszatartotta. Viszont Miksa atyja iránt való tekintetből mérsékelte rokonszenvét, s nem lépett fel sehol tüntetőleg. Most is így történt.

Verancsics Egerbe idéztette Huszár Gált, hogy igazolja eddigi viseletét. A reformatio kezdetén ábrándozó Lutherophil Zay Ferencz nem többé a régi. Az emberek vénségökre kijózanodnak. Ifjú korukban csak lelkesedésben nyilvánult az új eszmék szeretete, nem gyökeres meggyőződés vala az. Ahoz több nemzedék folytonos buzgósága kellett. Hisz még a protestantismus igaz vallója, az «eretnek» Nádasdy Tamás is vén korában «az lutherök ellen akar szolgálni».¹ Zay buzgó catholicus, Verancsicsnak benső, engedelmes barátja. Dogmákkal nem igen törődik a főkapitány, hisz látjuk Heraclidest a lutheranus görögöt ő viszi, de a régi hitet tartja s ha parancsolják fel is lép mellette. Verancsicstól levelet kapván, azt határozta, hogy Huszár Gált titkon elfogatja s Egerbe szállíttatja. Ismerte a város s katonáinak hangulatát, félt, hogy nyílt botrány támad belőle. S azonképen cselekedett is. 1560. okt. havában titokban elfogatta Huszár Gált s őrizet alatt tartatta. Csakhogy kitudódott az Egerbe vitetés terve; Forgách Simon katonáival s a polgárság felriadt, tiltakozott. Zay a nagy ellenzés miatt nem ereszhette el a predikátort, de elvitetni sem merte.

A kassaiak mindent elkövettek Huszár kiszabadítására. Miksa tanácsára, ki ez ügybe Zay miatt sem akart avatkozni, Verancsicshoz fordultak. Küldöttség ment Egerbe. Verancsics meggyőzni óhajtá őket, hogy Huszár nem pap, ő nem büntetni akarja, csak ügyét vizsgálja majd meg; engedjék hát kiadatni. E vasfejű embereket a legszebb okoskodás sem hatotta meg; «ők senkinek sem lesznek

¹ SZALAY J. és KÁROLYI Árpád i. m. xx.

hóhéraivá», «nem bánják, ha zavar, vagy vérontás is lesz», de Huszár Gált nem hagyják. Ebben volt logika. Megegyeztek abban, hogy a város s az őrség kezessége mellett további királyi elhatározásig legyen hát Huszár szabad lábon, de onnét ne távozzék.

Huszár Gál egy hónapig őrizet alatt élt, predikálhatott lakásán, de nem bocsátották szabad lábra, mert a városi lakosság nem érte be a küldöttség eredményével, s a tanács nem vállalta el érte a felelősséget. Verancsics próbálta magához hajlítani Huszár Gált, de kárba ment minden igyekezete. Végezni akarván az ügygyel Verancsics megírta Zaynak, vitesse el azonnal Huszárt Egerbe, s e célra kocsit is küldött. Éppen karácson másodnapja volt. A polgárok s katonák nagy számmal sétáltak vecsernye után az utcán alá s fel, midőn Zay a kapuktól az őrség magyar gyalogosait, trombitaszó nélkül elhívatja s parancsot ad, hogy a kaput éjféltől háromig hagyják nyitva, a polgárok meg takarodjanak haza. A parancs feltűnt, valaki elárúlhatta az egri kocsi megérkezését. Félóra múlva talpon volt a város népe s katonákkal vegyest megtámadják a házat, hol Huszár fogva volt, a püspök kocsisát megverik s nagy riadalommal megszabadítják a predikátort, ki a zavarban nyomtalanul eltűnik.

Zay roppantúl felindult az eseten, a város tanácsát tette felelőssé, mely predicatora érdekében még tizennégy nap előtt is közbenjárt a királynál. A tanács viszont Zayt okolta s vádolta Ferdinándnál, hogy hisz a kapitány intézkedései költötték fel a gyanút, s ha a városi tanács nem csitítja a népet, még emberhalál is eshetett volna. Még ők kérnek elégtételt a királytól. Minthogy azonban a predikátor hollétét senki sem deríthette ki, a vizsgálatnak nem lett semmi eredménye s a kellemetlenségnek csak személyes utóíze maradt meg. Zaynak hosszabb időre volt szüksége, hogy elfeledtesse a kassaiakkal predikátoruk elvesz-

tését. Ő nem sokat törődött vele, neki a toborzás nyomta szivét.

Tűzzel, lélekkel csinálta Zay a propagandát, annyira, hogy Ferdinánd — bár nem rosszalta tevékenységét — megjegyzi «úgy tetszik nekem, hogy nem oly bizonyos és szilárd cél az, melyre ez az ember törekszik, s nagyon bizonytalan dolgokat ígér: a sikerért Zay felelős». Leginkább a pénz előteremtése nyugtalanítja a királyt, alattvalóit nem akarja fölösleges adóval terhelni, kivált egy ilyen kaland kedvéért; azt nem bánja, ha nagy titokban katonákat fogadnak, de 8000 forintot, hogyan s honnan adjon ő? Thurzó Ferencz, nyitrai püspök s a kamara elnöke nagy barátja a vállalatnak, de habozik. Zay is meggyőződik arról, hogy segély formában nehezen lehet pénzt teremteni, kivált nem annyit, a mennyit a despota kér. Heraclidesnek 1561 tavaszán már van néhány száz zsoldosa, kiket előleg felvett pénzből, jelesül a Laszkiéból fizet. Most már 2000 lovasra s 1000 gyalogosra kér hópénzt és 60,000 aranyat, melyet a vállalat sikerülése esetén megfizet. Kér ágyút is, meg hat mázsa port. Hűséget ígér, megfogadja, hogy Moldvát ismét a magyar király fennhatósága alá hozza. A vállalat komolylyá válik. Már nem hagyhatnak fel vele; akár bemegy Heraclides Moldvába, akár nem, a király mégis compromittálva lesz, hisz főemberei állanak a vállalat élén. Miksa folyvást biztatja atyját, ki nem tesz már más ellenvetést, mint azt, hogy vegyék meg hát a szabad kir. városokon a zsoldra szükséges 8000 forintot. Minthogy azonban pénz nagyon kellett, Zay Ferencz és Thurzó, a király biztatására, sőt egyenesen jóállására maguk adják össze ezt a tekintélyes összeget. Zaynak nem lévén annyi készpénze, kölcsönt vett fel kereskedőktől, s Bocskay Miklóstól, ki 400 aranyat adott neki. Ezt a pénzt Zay hitelezőinek becsülettel megadta, mert hitt a vajda esküjében, hogy az majd kamatostúl

fogja visszatéríteni s bőkezűen megjutalmazza jó szolgálataiért.

Ígéreteken nagy volt a despota. Az udvartól kezdve a zsoldos közvitézig lépre ment mindenki. Meg volt az a sajátsága, hogy mindent, még képtelenséget is elhittek neki. Akár csak egy mai bank-spekulatiót látnánk magunk előtt. A bankalap: az elfoglalandó Moldva, a részvényesek: Laszki s társai, a protectio Bécsből jön, a gründer Heraclides, Zay meg financeirozza a vállalatot. A kapzsiság elvakított mindenkit, hisz Heraclides a Felségnek 200 nagy és szép ökröt ígér, Miksa királynak 50000 forintot, 200 ökröt, 15 török és 25 moldvai lovat, s konyhájára évenként 500 ökröt és 10 kötés nyestbőrt, Ferdinánd és Károly főherczegeknek 10000 forintot, 10 török, 15 moldvai lovat, évenként 100 ökröt és öt kötés nyestbőrt. Aztán írásban becsületére fogadja. Ha ígéreteit mind beváltotta volna: Moldvában nem maradt volna egy oszpora, egy élő ló s ökör sem. Ígéretei fejében a despota sem kér csekélyebb viszont szolgálatot. Birodalmi herczeg s a magyar szent korona tagja akart lenni, v. Károlynak kétséges örgrófi szabadalmait kéri megerősíttetni, kívánja, hogy adassék meg neki a moldvai báróság adományozhatási joga s hogy minden vállalatára a király 1000 lovast állítson. Ha mindezt megadja neki a király: a török s az erdélyi vajda ellen bármikor kész harczolni.

Ez a fényes ajánlat hogyne tetszett volna Bécsben. Csak az öreg király nem bízott benne egészen, ki legjobban tudta, mennyit ér a birtokban létel előtt tett ígélet akkor, ha beváltására kerül a sor. Zay azonban szentül hitt mindenben, nem csoda, mikor az egész világ bízik a Heraclidában. A pénz és kalandláz nem ismeri a józan okoskodást, a fel-fel támadó kételyeket önmaga czáfolta meg, s a fizetést, bár különben nagyon óvatosan bánik a pénzzel, sohasem tagadja meg a kellemes szavú kalandortól.

Löcsén ez alatt zajtalanul gyülekeztek a hadak. Hogy föltűnésre ne adjanak okot: Heraclidesnek halála hírét költik, sőt Laszki nagy ravaszúl Késmárkon egy üres fakoporsót oláh kémek előtt, a nagy templomban, mint a Heraclidesét, kriptába tétette, mintha a despotát temették volna. Sándor, a vajda mégis félt, állítólag meg akart szökni, de emberei s lengyel barátai, kik féltették, hogy kincseivel együtt megy világgá, nem engedték: hatalmát nem bánták, de vagyonára számot tartottak.

Három hónap alatt már annyira mentek a hadak fogadásával s felszerelésével Zayék, hogy hadi tervről gondolkoztak. Zay Székely Antalt szemelte ki vezérnek, a ki túlerőtől soha sem félt s vakmerősége három országra szólott. Mint igaz, jó zsoldosnak, Székelynek is mindig pénz kellett, még pedig sok. A nagy ígéret feltüzelte a székelyt s kettőztetett erővel sietteté a megindulást. Ferdinándot nagyon elkedvetleníté, hogy rendes királyi csapatok is felcsaptak a betörő sereghez. Őt Zay nyugtatta meg s kieszközölte, hogy három biztos, részünkről kirendelt ellenőr, vegyen részt a hadjáratban. Ugyancsak ő vett véget a lengyel zsoldosok garázdálkodásának is, a kik tétlenségökben fosztogatni kezdtek Sárosban s Abaújban.

Szent-Mihály napja előtt három nappal volt a deszpota seregének szemléje. Volt 800 magyar s cseh gyalogvitéze, 100 német nehéz gyalogja, 130 flandriai s olasz puskása, 1600 magyar s lengyel huszárja, 40 testőre, s nyolcz ágyúja. Ezeknek Zay kétheti zsoldjokat előre megfizette, még pedig annyit, a mennyit a császári hadaknak szoktak. Rögön megindulának. Ungvár, Munkács, s a vereczkei szoros felé vették útjokat s nov. első hetében már átkeltek az akkori moldvai határon. Szerencsájökre a lengyelek nem támadták meg őket. Székely Antal vakmerően, nagy elszántsággal neki rontva, megverte a nagy haddal köze-

ledő Sándor vajda előcsapatát, s néhány nappal később az egész oláh sereget. Heraclides gyáván viselkedett, ha Székely nem önt belé lelket, visszatér. Négy hét alatt vajdává tette Székely kardja, ura lett a fejedelemségnek, melyre annyi idő óta sóvárgott. Ígéreteit csak Székely Antal irányában váltotta be, a mennyiben gazdagon megajándékozta, nyolcz falut s 600 forint évi díjat adván neki. Az egész kalandból s a délkeleti részek ekkori mozgalmából az a hadtörténeti tanúság: hogy a székelység a legkitünőbb katonai anyag, melyet hadvezér nem nélkülözhetett. Keleti svájcziaiak ők, kiknek vére lengyel, oláh. moldva, erdélyi s császári szolgálatban folyt, egyenlő rangú, s dicsőségű bajtársai a xvi. század magyar huszárijának. Heraclidest ők ültették trónra, s két évi uralkodása alatt ők tartották meg, s bukását is magyar-székely csapatokkal vitte ki most száműzött ellenfele: Sándor.

A Heraclida két évig uralkodott Moldvában. Eszes, művelt ember, zsarnok, a mellett puha fejedelem, ki féltében ölt, a mikor nem kellett, s komoly ellenségeit hízélgéssel akarta megnyerni. Görög létére egy ígéretét sem váltotta be. Zaynak semmit sem fizetett, Laszkival összeveszett, a törökkel is, ki eleinte megnyugodott a győztes kalandorban, elrontotta dolgát, a moldvai bojárokat elidegenítette magától. Kortársai Phaëtonhoz hasonlították, ki nagyon magasra talált röpködni.

A moldvai csiny — ha hőse később meg is bukkott — politikailag nagy visszahatást gyakorolt Erdélyre és Lengyelországra. János Zsigmond természetyszerűleg ellenséges állást foglalt el a despotával szemben, a ki Csicsó és Kükküllő várakat követelte tőle, azt üzenvén Heraclidesnek, görög származására czélozva: «a krétaiak hazugok». Azon bősziült fel annyira hogy ily sértő izenetet küldött, mert a despota akkép követelődött, «hogy elveszi tőle a vára-

kat, ha a kebelébe rejti is».¹ János Zsigmond haragjának valódi oka az volt, hogy ez a jövevény vajda lengyel törekvéseinek útját állta és a vizet Miksa malmára hajtotta. Sokat ígért Szapolyay, de még többet Heraclides. Ha az akkor kerengő híreknek hitelt adhatunk, a despota volta-kép Moldvát csak azért foglalta el, hogy ezzel útját a lengyel trónra egyengesse. János Zsigmond ezen megijedvén, állítólag Zsigmond Ágost lengyel király útján oda ígerte neki Moldvát s Erdélynek némely részeit, sőt hír szerint a büszke Jagiello még nővéreinek egyikét is oda adta volna a kalandornak. Nem tudjuk mi igaz, mi nem e hírekben, de tény, hogy Heraclides jellemével nem ellenkezik a lengyel trónkövetelőzés s hogy az akkori zavaros lengyel pártviszonyok között: midőn a királylyal legfeljebb 250 nemes tart, mikor egy párt a porosz herczeg fiát akarta királynak, mikor a parasztság a moszkvai cárhoz szít s egy negyedik párt pedig, mely 12000 fegyverrel rendelkezik, voltakép senkit sem akar: az efféle combinációk birhattak némi alappal. János Zsigmond haragjában a törököt ingerelte fel Heraclides és közvetve a császár ellen s Zay Ferencznek ily körülmények közt kétszeres oka volt, hogy az erdélyiekre haragudjék. Természetes, hogy a xvi. század «hittel kereskedő» urainál egy ilyen dús bányá elvesztése, nem csekély mértékben istápolta a politikai gyűlöletet.

Kitetszett ez Zay Ferencz magatartásából. 1561-ben és 1562-ben, midőn a háború Ferdinánd és János Zsigmond között kitört a konstantinápolyi diplomata soha sem tudta elfelejteni, hogy a törökkel való békealku állandó megköttése János Zsigmond visszahelyeztetésén tört meg. Ő és társai nem tekintették az erdélyi különálló vajdaságot befejezett ténynek; Ferdinánd kapitányainak egy eszköz

¹ SZILÁGYI S. Erdélyi országgyűlési emlékek II. 166. l.

sem volt rossz, hogy János Zsigmondot Erdélyből kiűzék. Zaynak ebbeli célzatában leginkább az a párt lehetett segítségére, melyet ő maga találólag olyannak jellemez, mely «senkit és semmit sem akar». E pártnak feje a pártváltoztatásokban vas-következetességű Balassa Menyhárt s szövetséges társai: a rozsályi Kúnok, s a Báthoriak. A Balassaféle irányzat még az öreg János király idejéből való, sőt még régebbi. Mátyás halála, után ütik fel fejüket azok az oligarchák, kik a királyi hatalmat a szerint mérlegelik, amint az az ő befolyásukat gyarapítja. Ferdinánd és János alatt ahoz hajolnak, aki őket jobban megjutalmazza. Természetes színhelye e pártnak a Tisza-vidék, ahol a határokat a két király hatalma vagy gyengesége majd beljebb, majd kijebb tolta. E kis királyok királya Balassa Menyhárt már 1561-ben tettei magát, hogy hű János Zsigmondhoz, de titokban alkudozik Zayval. Temérdek uradalma van, Szatmárban, Szabolcsban ő parancsol; tizenkétezer telkes jobbágy ura; hadsereget tart s az alsóbb rendű nemesség körülötte csoportosúl. Zay Kerecsényi Lászlóval, a híres törökverő gyulai kapitánnyal előkészíti a talajt s a tiszántúli vidék megerősítését, jelesül Szalka vára építését elpusztítja s teszi ezt Balassáék és Báthoryék tanácsára, kiknek birtokait veszélyeztették ezek az új erősségek. Ámbár János Zsigmond és Ferdinánd közt fegyverszünet kötött: egyik fél sem bízott a másikban s a háború kitörése csak idő kérdése vala. Kémek jártak egyik táborból a másikba s folyt az átállás az egyik királytól a másikhoz. Némethy Ferencz, János Zsigmond vezére, Bebek Györgyöt csábítja; Zayék Balassát biztatják. János Zsigmondnak az az előnye e diplomaciai háborúban, hogy rendelkezésére áll a török, kit könnyen felizgathat a hitetlen császár ellen; de másfelől megköti kezét a lengyel királyi kérdés, hol sok mindenféle tényező játszik közre, melyért a török erővel csinján

kell bánni. Zay éles látásával minden ponton figyelemmel kíséri János Zsigmond törekvéseit s a hol csak lehet, gátat vet neki. Lengyelországban a különféle pártok közt híveket szerez s mikor szerét ejtheti, népszerűtleníti az erdélyi uralkodót.

Mindez előcsatározások vége komoly hadjárat lett. Balassa Menyhárt és Zay Ferencz összebarátkoztak. Együttműködésük alatt híven támogatják egymást. Balassa a rablólovag, ki folyton hadi lábon áll a természeti morál követelményeivel, őszinte tiszteletet érez a tetőtől talpig katonás magyar főkapitány iránt, nem is említvén, hogy nagy hasznát látta Zay jó akaratának. Ez meg szívéből örvendett, hogy nagyot üthetett Balassával a «királyka» (regulusnak hívta János Zsigmondot) hatalmán. 1562 elején megindult a hadjárat János Zsigmond ellen, kinek seregét Némethy Ferencz és Báthory István vezették. Némethy buzgó, tanult protestans ember, de szeles katona. Bátorságban nincs fogyatkozása, de hamar elveszti a fejét. Az ő intézkedései miatt kénytelen hátrálni Báthory is. Zay e rövid hadjáratban ügyes vezéri talentumát bizonyította be. Katonáknak, hadi készletnek nincs bővében, minden apróságért Bécsbe kell írni, *onnan* adják a rendelleteket, hogy mit csináljon a főkapitány a *Tiszavidéken*, s ő mégis rövid idő alatt harczrakész sereget állít talpra, s gyorsaságával lepi meg ellenfeleit. Január havában megveszi Ócsvát, s az ott talált fegyverekkel hadait fölszereli, azután elesett Kovászó és Báthor vára. Mágocsi Gáspár a tornai főispány, Zay jó barátja, Ócsva alatt sebet kapván haza vitetett Torna várába. Ez a ritka ember zsold nélkül szolgált. Nem úgy a többi, kiket ígérettel, szép szóval kellett buzdítani. Két hónap alatt jelentékeny diadalokat aratott a király által minden alkalommal külön megdícsért főkapitány, kit a török készülődésének híre még fokozottabb tevékenységre ösztönöz. Marc. 4-én Hadadnál Néme-

thy Ferenczet és Báthory Istvánt, nagy hamarsággal túlerőt tudván gyűjteni, teljesen tönkreveri s Balassával együtt emberben, hadi szerszámban tömérdek zsákmányt ejt. A nagy vereség oka Némethy volt, kiről a csatától vonakodó Báthory azt mondotta, hogy «most inkább hallgat a maga kevélységére, mint okosságra». Zay haditerve e győzelem után az vala, hogy Kolozsvár felé indul és János Zsigmondot kiveri Erdélyből; Balassa azalatt az ingadozó Jánospártiakat nyeri meg, s mindketten osztoznak a gazdag zsákmányon. János Zsigmond megijedt e veszteség hallatára, annyival inkább, mert az a párt, mely veszedelem hírére rögtön kész a zendülésre, Balassával már tárgyal. Időközben felzaklatta a budai s temesvári basákat, kik nagy későre készülődtek s csak akkor indultak meg, mikor János Zsigmond magyar hada már tönkre volt téve. A vajda titokban fegyverszünetet kéretett Ferdinándtól, s Zaytól.

Zay, Miksával egyetértve ellenezte a békességet. Itt az ideje Erdély visszafoglalásának, ha most nem kísértjük meg, mikor a moldvai vajda hátba foghatja a gyenge «királykát» s Magyarország felől mi verjük, a török ugyan nem ad második meggondolkozási időt. János Zsigmond célját érte; az óvatos Ferdinánd nem akart semmit sem kockáztatni, s a tüzelő Miksa is engedni volt kénytelen. Ebben a válságos időben mutatta ki a 22 éves beteges János Zsigmond, hogy még sem az a cretin, milyennek ellenségei állítják.

János Zsigmond atyjának s anyjának összes jó tulajdonságait örökölte, melyek csodálatos vegyülékké alakultak benne. Atyjától azt a szívós hatalomhoz való ragaszkodást és ambíciót örökölte, mely Szapolyaynak csak olyan sajátsága, mint Ferdinándnak. Fia olyan állhatatlan és kétségbeeső, mint amaz, sőt még olyanabb, mert hozzájárul az a szeszélyes puhaság, mely anyját annyira jellemzi.

A fiatal fejedelem tud lelkesedni, amellet nyílt eszű, minden szépet és jót hamar befogadó fej. Ha kell serény és bátor, öt nyelvet tud: magyarul, olaszul, németül, lengyelül és oláhul, «szeret lovagolni s a lovat úgy megüli, hogy országában senki sem jobban; a dárdát derekasán forgatja s löfegyverrel szívesen mulatozik, ebben s a kelevézzjátékban nem múlja felül őt senki; futásban, tánczban kitünő, szereti a küzdő játékot, bár ebben sokan túl tesznek rajta.» A mellett szereti a zenét s a lanton is jól játszik.¹ Nevelése finom és sokoldalú, de az ifjú fejedelem kicsi korától kezdve eszköz tökéletlen anyja kezében, majd meg labdaja egy vele minden tekintetben rendelkező pártnak. Mindenki üldözi, a gyöngé, képzelődő királyocská épen a benne rejlő vis inertiaenél fogva Erdélyből egy másfélszáz évre terjedő külön testet alkot s a vallások közti ingadozásával ugyancsak a vallásszabadságnak xvi. századbéli eszményét valósítja meg.

Íme most is: 1562-ben ingadozó trónját egy fegyverszünettel menti meg. A fegyverszünet ápril 12-től kezdve egy évre szól. Zayék győztek, a Tisza vidéke kezökben volt, de elmulasztották az alkalmat, hogy Erdélyben kezét fogva a belső forradalommal, urakká legyenek. János Zsigmondnak szabad keze lett s vezérei leverték a Zay Ferencz barátja: Székely Antal támasztotta forradalmat. Különben a fegyverszünet a három harczoló fél közt nem sokat jelentett. A török keveset törődött azzal, hogy mit végzett Zay az ő hűbéresével, a budai és a temesvári basák még ha tudtak is a Konstantinápolyban kötött békéről, melyet öt évi fáradozás után ép e napokban eszközölt ki Busbecq, nagy haddal támadták meg Szatmár-Németi várát zsákmányt és földet foglalandók a maguk szakállára. Zay védelmezte a várat. 20 napig tartott az ostrom. A török

¹ Keresztény magvető, Kolozsvártt. 1863. JAKAB Elek «János Zsigmond élete és uralkodása». 177. l.

kök ugyancsak kemény rohamokat tőnek, felgyújtották Németi városát, mely a nagy szél miatt teljességgel megégett és keményen szorították a várvédőket. Az ostrom végefelé már poruk és élelmi szerük is fogytán volt és Zay kétségbeesetten kéri a segílyt. A vár valószínűleg elesett volna, hogy ha a törökök meg nem ijednek a császári felmentő hadak gyülekezésétől és sietve el nem vonulnak a vár alól. Ez alatt az egész országban dúlt a háború, Mágocsi Gáspár és Bebek György Balogváralján foglyul estek. Bizonyos kedélyességgel írják az egykorúak, hogy most a béke és fegyverszünet idején több vér foly, mint igazi háború alkalmával. A vagyonbiztosság eszméje mintha csak eltűnt volna az emberek köréből. Az ellenpártit kirabolni a király nevében, nemcsak érdem, de kötelesség; az adott szó beváltását húzni halasztani pedig diplomaciai remeklések tárgya s rendesen csak akkor váltják be, ha a végszükség kívánja. Kockajáték ez, melynek végét nem lehet előre látni. Az egyes vezérek alatt szolgáló hadsereg teljesen megbízhatatlan. Zayék maguk emberségéből folytatják a háborút, embereiket maguk pénzéből fizetik s mikor segílyadást kérnek a császártól, azt felelik nekik «megtanúlhatták volna már, hogy a megyei segílyadásban mennyit lehet bízni», a császárnak pedig nincs pénze, hogy zsoldosokat fogadhasson. Nagyon természetes akkor, hogy ezek az urak onnan veszik a pénzt, a honnan legkönnyebben kapják. Nem kímélik még a maguk parasztjait sem. Ha fogytán van az élelem, Zay legjobb barátjaitól hajtják el a csordákat. Ezek még jól járnak, mert Zay legalább mentetetőzik előttük, de ki segít a szegény paraszton, kin az adót egy esztendőben kétszer-háromszor is megveszik? Legnagyobb tolvajok és rablók szabadon garázdálkodnak, mert hát szükség van rájuk. Apró zsarolásokon kezdi egyik másik adószedő s mikor befolyásos úrrá lesz, a császár s az erdélyi fejedelem emberei

vetekedve keresik kegyét, kínálva őket adományokkal és tisztességgel. Csak olyan szomorú a sz. kir. városok sorsa. A főkapitány úr legelőbb is ezeket fizetteti meg, rájuk íratván a királylyal, ha szükében van a katonának. Legtöbbet nemes Kassa városát zaklatják, minduntalan jön a parancsolat, hogy fogadjon fel azonnal ennyi és ennyi katonát.

A felvidéki és tiszai társadalom már belé törődött ebbe a nyomorúságba s minthogy a hatalmi viszonyok következtében változásra nem volt kilátás, a társadalom is ilyen hitetlenné, kétszínűvé, lelketlen és elvtelen tömeggé vált. A nemzet erejét még csak az a törhetetlen katonai vitézség mutatja, melyet úgy németekkel, mint törökökkel szemben, minden alkalommal kifejt. Rabúl esett főurak, sebekkel borított zsoldosok, még a parasztság is, nem a haláltól féltek, csak elvesztett anyagi előnyeiket siratják. Ennek a társadalomnak középpontja most Zay Ferencz, a király teljhatalmú képviselője. Annak, hogy többet nem tett, nem ő az oka. Bécsből folyton tartani kellett őt; ha rajta áll vala, ő félretéve minden fegyverszünetet, bátran neki rontott volna János Zsigmondnak, kiirtott volna mindenkit, aki nem a császárral tart. Csakhogy Bécsben ismerték a helyzetet. Miksa már ekkor meg volt győződve, hogy Erdélyben a német fegyverrel semmire sem mehetnek; meg kell várni János Zsigmond halálát. Ebben az értelemben csitítják a folyton békétlenkedő Zayt s ilyenkor még azt is megteszik, hogy a hátralékos zsold egy részét kifizetik. Személyét Bécsben most is csak úgy kedveli az öreg király és fia, mint konstantinápolyi követsége után s fiát Pétert, midőn Miksa cseh királylyá koronáztatására küldi Prágába, atyja kedvéért nagy pompával, kitüntető szívélyességgel fogadják. A folyvást gazdagodó, takarékos Zayban különben nagyban működik a társadalmi ambíció, elannyira, hogy 1562-ben épen a

fegyverszünet idején egy különös kérelemmel járul Ferdinand elé.

A báróság nagy dolog volt, a főkapitányság, a királylyal s fiával való közel barátság tiszteiséget adtak a külső világ előtt, de ő nagysága többre vágyott. A német birodalom tagja akart lenni; nem azért mert ebből hazájára hasznot várt volna, hisz ő s társai legjobban ismerték, mennyit ér a szent birodalom ereje, még kevésbé anyagi előnyökért, hisz ez még több terhet rótt volna rá, hanem a méltóságért, a családi dicsőségért. Régi barátja Szentgothardi Márton udvari tanácsos később portai követ fogalmazta a kérést — Zay személyesen tán röstellette — s nem áttolta Heraclides példáját követni, hamis származását költvén a főkapitánynak. Írja, hogy Zay őse német volt és Mátyás király alatt jött a hazába s Nándor-Fejérvár közelében kapott birtokot. Magasztalta érdemeit s a felség különös kegyébe ajánlja.

Miksa király nem fogadta kegyesen a kérelmet, nem pártolta s a «Landtag» elé utasította. Meglehet, hogy fölöslegesnek tartotta Szentgothardi kérvényét, ki amúgy is kedvence érdemeit dicséri, vagy bosszankodott azon a teljesen valótlan bevezetésen, mely Zayt németnek állítja csak azért, hogy befogadtassék német indigenának. Pedig volt alkalma Miksának Zay egyéb kérelmeit olvasni, midőn pestmegyei jószágait, egyenes apai ősi jogon követeli. Ez a kis episod, minden következés nélkül múlt el; Zay mintha nemis tudott volna az egésztől: régi buzgalommal végezte diplomáciai s hadi teendőit. 1562-ben, a török béke s a fegyverszünet idején más dolga sincs Zaynak, mint a rablásokat feljegyezni, melyeket János Zsigmond emberei Balassán s Zay hívein elkövetnek. Az erdélyi vajda emberei viszont arról panaszkodnak, hogy a császár emberei zavartalanul foglalgatnak az ő birtokokból. Balassa tisztjeire rágyújtják a házat; Menyhért úr és Zay viszont

Tokajban szüretelnek János Zsigmond helyett. Kölcsönösen vádaskodnak, úgy hogy Ferdinándnak kell közbelépni s békére inteni saját kapitányát s a fejedelmet. János Zsigmond és Zay egymással soha sem egyeznek meg, azért mert egyik sem hiszen a másiknak. Amaz Zay követének Szerdahelyi Mátyás, mislyei prépostnak, mikor ez felpanaszolja a békeszegéseket, (Gyulafejérvárott nov. 19.) azt feleli hogy ők azt máskép tudják. Zay viszont midőn Erdélyből új ajánlatot tesznek neki, rájok sem hederít. De egészen elkeseredik, mikor azt látja, hogy a lázongó székelyeket leverik s hogy János Zsigmond Bebek György kiszabadításán munkál, azon férfiúén, kinek még a felesége Patócsy Zsófia¹ is ellenséges indulattal van ő felsége iránt, emberei pedig passiv ellenállással bosszantják, mást nem tehetvén ellene. Érdekes alak ez a Bebek Györgyné, méltó életpárja egy ilyen semmi és minden párton lévő főembernek. Mikor férje a török kelepczébe esik, úgy igazítja dolgát, hogy a császár emberei bizzanak benne szegény árva özvegyben. Zayt nem vakította el, de az éles látású diplomata még sem tudta mit véljen ez asszonyról. Mialatt a Ferdinánd-pártiak haboztak, Bebekné titokban János Zsigmonddal alkudozott s az erdélyi politika, Balassa áru-lására viszonzválaszkép Bebek áttérésével felelhetett.

1563-ban Zay Ferencznek inkább a főkapitányság diplomáciai részéből jutott ki, a háború szünetelt. János Zsigmond békeért alkudozott, s Zay a zászlós úr, ki maga külön csapatot szerelt föl, s a banderiumtartás alól nem váltja meg magát pénzzel,² mint nagy úr előkelő szerepet visz az ifjabb király pozsonyi megkoronáztatásánál. II. Lajos szerény udvarnoka, az egyszerű végbeli huszár, ki kölcsönökkel tartá fenn családját, s fiatalabb korában a mindennapi szükséggel küzdött: a király első tanácsosainak egyi-

¹ Patócsi Zsófia életrajzát I. NAGY I.
«Losonczy Phönix». 1852. 107. l.

² Századok. 1877. 674. l.

kévé lett, s fényes kassai háztartása egyik középpontját képezi a felsővidéki magyar társadalomnak. Most van hatalmának s befolyásának tetőpontján; Bécsben tőle kérnek hadi s nemzetközi politikai ügyekben tanácsot, Erdélyben félnek tőle, Moldvában Heraclides hálálkodik neki szóval, pénzről azonban szó sem lévén, azt az 1135 darab ökröt, melyet a despota küldött neki, a lengyelek egyetértve oláh rablókkal lefoglalták. A törökök jól ismerik, egyes bégekkel még Konstantinápolyban kötött barátságot, szavára adnak, itt-ott egy szép ló, egypár nyereg-szerszám, Zay részéről meg csecsebecsék járják kölcsönös ajándékkép. Az ország rendei nagyra veszik, hogy magyar a kassai főkapitány; hiszen könnyű volt a xvi. századbeli magyarságnak eleget tenni. Egy kis hizelgés, néhány cím, jókor adományozott birtok s úgy ment minden, a hogy Bécsben akarták. Élénk bizonyága ennek az 1563-ki országgyűlés és Miksa megkoronáztatása, melyen Zay nagy pompával vesz részt.

1563 aug. 20-ára hívja össze Ferdinánd a rendeket. Biztosítani akarta fia trónutódlását, ki immár cseh és római király vala. Hosszas tárgyalások előzték meg az összehívást. Ferdinánd kétségtelenül az egyenes örökösödés elvét kívánta elismertetni, tanácsosai nagy habozva, szerényen a választás elvét hangsúlyozták. Már ezen az országgyűlésen kitűnt, hogy az udvar kegyei által megnyert főbb rendűek, kik alatt a vagyonosabb, előbbkelőbb származású polgári és katonai méltóságokat kell értenünk, elvi ellentétben állottak az alsóbb rendű, a törvény betűjéhez ragaszkodó kis nemességgel. A főbb rendűek a törvény betűjét csak akkor tartják meg, ha érdeköknek kedvez s nagyon hűen fejezi ki a közvélemény egyik részét Szentgothardi Márton említett folyamodása,¹ midőn azt mondja: «azt hiszem,

¹ 1562. aug. 3. bécsi titkos levéltár.

hogy bajainknak egyik oka az a végtelen szabadság, mely Magyarország régi törvényeiben foglaltatik. Midőn a szabadságot minden szabad és tiltott eszközzel meg akarjuk tartani, ezen törekvésünkben elvesztjük magát a szabadságot.» Ehez a jóságokkal kielégíthető főuri párthoz tartozik Zay, mely Ferdinándnak úgy a királyválasztási, mint a nádori kérdésben enged. A püspökök s a főbb rangúak közt bizonyos érdekösszeköttetés adott irányt engedékenységeknek s midőn Oláh Miklóst kinevezik nádori helytartóvá, ugyan melyik II. Lajos korából való barátja erőszakolta volna tovább a választást? A megyei nemesség, mely teljesen magára hagyatva, vérével és jobbágysági pénzével szolgál s alig hogy él, legjobban érezte az idők nyomorúságát; természetsszerűleg ragaszkodik a törvény betűjéhez, mely birtokának jogcímét s az ország adózási kérdéseit legalább szabályozza. Politikai súlyának, az egyéni emelkedésnek alapja a régi törvény és jogszokás; a szabad választás elve századokon át meggyökeredzett e zajos és a maga jussát nem engedő hadban. Ezeket nem lehetett capacitálni, csak elaltatni. Úgy is történt. Az udvar teljes győzelmet aratott. Miksát egyhangulag proclamálták királylyá, Oláh Miklós pedig királyi helytartóvá lett. Nem lehet ezt másból megmagyarázni, mint a főbbrendűeknek Miksához való ragaszkodásukból, kik elvégre is társadalmi súlyuknál fogva kezökben tartották az alsóbbrendű nemesiséget.¹

Vén Pozsony városa alig látott még olyan tengernyi népséget, mint 1563 szeptember havában, midőn a karok és rendek, a vidéki lakosság, számos külföldi vendég, osztrák, cseh, morva, sziléziai, luzsiczai és német birodalmi csapatok nagy serege gyűlt össze a koronázási ünnepélyre.

¹ FRANKÓI i. m. IV. 398—415. l. és KRIŽKO Pál az 1563-ik évi koronázási ünnepély «Századok» 1877. 27. l. LISZTHI

János leírása Bél adparatus 303. és KOVACSICS: Scriptores minores 128—144.

Kisasszony napjára, melyet a magyarok ősrégi időktől fogva menyegzőkre és családi ünnepélyekre szerencsés napnak tartottak, határozták a koronázás napját. Ferdinánd, az öreg császár, és fia óriási kísérettel indultak meg Bécsből. Augusztus 30-ról 31-re virradólag lóháton érkezett Miksa Rudolf és Ernő fiaival, testvéreivel Károly és Ferdinánd főhercegekkel. Felesége a királyné udvarhölgyeivel négy gyönyörű kocsin foglalt helyet. A díszmenet élén fekete bársony öltözetű aranylánczos paizshordók lovagoltak, rojtos alabárdal kezükben. Ezeket követték a jelen lévő német fejedelmek, grófok, mágnások, lovagok és tanácsosok szolgálói, hármásával egymásután.

Sorjában következtek utánuk a cseh, morva, sziléziai, luziczai lovagok díszöltözetben; azok után az udvari és salzburgi érsek cselédsége; majd meg az osztrák örökös tartománybeli urak.

A negyedik csapatban trombitások, dobosok, az előbbkelő hivatalnokok és a Rosenberg cseh gróf 300 lovasa következett. Ezután jöve a császári ház, előttük a tescheni, a két münsterbergi herceg, a ligniczi herceg s az idősebb plaueni fejedelem. A menetet bezárták: hat zászlóalj bécsi díszcsapat s a csillogó mellvértű királyi testőrség. Fényes volt a királyi bevonulás, de a mi uraink, főpapjaink ragyogó pompája mindeneket felülmúlt. A magyarokat Zrínyi Miklós vezérelte. Az urak ruházata csillámlott az aranytól és drágakövektől, nyereg-szerszámzatuk kis vagyonnal fölért. Cselédségök huszáröltözetben, oldalán karddal, kezében lobogós kopjával, festői kíséretet képezett. Az urak különféle színű szűk bársony nadrágot viseltek, a láb szeleik körülfutó, kivágott aranyrojtos cipőkben, drága kelméjű dolmányokban, drága csattokkal, horgokkal és gombokkal rajta, aranyos övekkel, fényes mentékben, drága tollu forgós kalpagokban jelentek meg. Mindenki legbecsesebb, legértékesebb darabját öltötte fel. A kifejtett fény és pompa

megmutatta, mily óriási kincs volt gazdag uraink birtokában s a külföldi követek nem győzik eléggé csodálni a magyarság imponáló magatartását.

Szeptember 1-én hajón érkezett meg Ferdinánd. Tahy Ferencz a vérlovon ülő öreg király előtt vitte Szent István kardját s a néptömeg nagy rivalgással üdvözölte a végtelen hosszúságú menetet. A koronázás ünnepélye ugyancsak a régi székesfehérvári királyi koronázások szertartásai pontos megtartásával ment végbe.

Kora reggel a királyi várból a főtemplomba vonult a koronázási menet. Elöl Keglevich Mátyás vitte a bulgár lobogót, utána a tersaczi gróf Frangepán Bosznia zászlaját; azután Kerecsényi László gyulai kapitány Szerbia; ruszkai Dobó István Slavonia, Bánffy László Horvátország, Báthory Miklós Dalmátia és Zay Ferencz Magyarország zászlajával. «A zászlósok után jött a horvát régi arany királyi pallossal Perényi Gábor; utánna jövendő volt Erdődy Péter, horvát és szlavoniai bán, az apostoli kereszttel, de betegeskedése következtében (csak ez napon betegedett meg) az apostoli kereszt vitele elmaradt. Következett Zrínyi Miklós gróf az almával, utána a köszvényes sánta Báthory Endre a kristály golyóban végződő kormány-pálczával (ezt köszvénye miatt emberei egy székben czipelték), majd a koros Batthyány Ferencz, a legelőbbkelőbb magyar mágnás, kit öregsége miatt szintén székben vittek, az ősrégi magyar koronával; ezeket követte egy sorban három hirnök, a középső a római, az oldalvást lévők magyar és cseh királyi hadi öltönyben. Utánuk következett Tahy Ferencz, magyar főlovászmester, a kivont királyi karddal, végre pedig Miksa király.»

A koronázási szertartás gyönyörű időben déli 12 óráig tartott. Először fölkenték, aztán karddal övezték körül; majd fejére tevék a koronát; elmentek a ferenczrendiek zárdájába, hol több magyar nemest lovagokká ütött; a

Szent Mihály kapu előtt megesküdött, hogy a rendek szabadságait épségben tartja s a koronázási dombon megtette a szokásos kardvágásokat. «Csak mielőbb Buda felé» hangzott fel harsányan a tömeg közül.

A nagy királyi diszebédnél nemes ifjak szolgáltak fel, köztük Zay Ferencz fia, Zay Péter is, kit a király asztalnokává nevezett ki. Másnap a királynét koronázták meg s az azt követő nagy ebédnél Miksa a magyar urakkal együtt egy nagy megaranyozott ezüst vederből ivott. Két napi pihenő után fényes lovagjátékot tartanak, szeptember 13-án pedig lóversenyt, melyben a magyar urak kiváló részt vettek s a kassai főkapitány is daliásan ülte meg a lovat.

Zay Ferencz nem sokáig időzhetett Pozsonyban, mert Kassán ő is családi ünnepet volt ülendő. Leányát Annát október 31-én vezette oltárhoz «katholikus szokás szerint» Adorjáni Csáky Pál. Vejéhez különös uton jutott. Csáky Pál rendkívül gazdag ember, ki Fráter György kincseinek egy részét magához vette, midőn patronusát Castaldo megölette. Az övé volt az ősrégi Adorján vár. Politikailag nem erős character, ami természetes, mert ép a határszélen lakott. Tahy Ferencz 1553-ban Ferdinánd hűségére térítette ugyan, de később birtokaira való tekintetből a János Zsigmond pártjára állott s 1562-iki hadjáratában csapatjával Báthory Miklós seregében részt vett. A hadadi vereség alkalmával Zay elfogta s Kassára vitte. A főkapitány házánál szívesen fogadták az előkelő gazdag urat s nem tekintették rabnak. Kivált Zayné bánt vele nyájasan s nagyon megszerette az alapjában véve jó lelkű, gyöngéd és művelt urat. A rabságnak az lett a vége, hogy Csáky uram vőlegényévé lett Zay Annának s a raboskodás lakadalommal fejeződött be.

A menyegzőt nagy fény és pompa közt ülték meg, melyen részt vett Kassa város tanácsa és az egész felvidéki nemesség, a minden rendű és rangú atyafiság. Maga a

császár egy kókusz billikomot küldött ajándékba, melynek fedelére a koronás kétfejű sas s a billikom oldalaihoz a két szárny vala illesztve aranyos ezüsből. A fiatal pár Adorján várába költözött s egy esztendővel később a boldog férj már azt írta anyósának: «hogy a kegyelmes Uristen meglátogatott és megszeretett bennünket egy szép leány magzattal szent Katalin asszony napján». A férj hozzáteszi: «remélem és hiszem, hogy az kegyelmes Uristen megadja, hogy még ennél többet is mutathatunk Ti Kegyelmeteknek». Zayné kis unokájának szép fátyolokat és csipkés fehérnéműt küldött, melyért szép köszönetet mond neki leánya e képpen: «ha az Uristen élteti a mi szép leányunkat, ennyivel több szolgáló leánya leszen Te Kegyelmednek szerelmes asszonyom, szerelmes anyám».

Az öreg Zay nem sokáig örvendhetett családi boldogságának, Moldvából rossz hírek érkeztek. Az ő neki sokkal tartozó despotát Sucsavában nagy török sereg s János Zsigmond segédhadaival körülvette. A vajda amily ügyes és ravasz, ha ír, oly ügyetlen és együgyű mikor harczol: felbőszíté maga ellen a magyarságot, Dévai Péter kapitányukat megsebzí, mire a székelyek megboszankodván, szabad elmenetel s oly feltétel mellett, «hogy ezentúl János Zsigmondot szolgálják», feladják a várat s kiszolgáltatják a despotát. A despotát lenyakazták, fejét vetélytársa Tomsa, János Zsigmondnak küldötte, ki úgy újjongott «hogyha a török császárt látta volna, nem örvendezhetett volna különben». Mondják azt is, hogy János Zsigmond nagy lakomát csapott, s így kiáltott fel: «Ugyan kihúzók ő felsegeik legnagyobb tollainak egyikét».

Tagadhatatlanul veresége volt ez a császárnak; az új moldvai vajda: a győztes Tomsa nem tarthatta magát, megöletett. Sándor a régi vad zsarnok következett utána, ki János Zsigmondnak, a havaselvi vajdával, a sánta Péterrel együtt jó barátja; egyesülve a porta segélyével s a lengyel

barátságos neutralitás mellett hatalmas ellenség ez a liga. Szulejman politikája győzött ismét, saját kegyenczeivel buktatta meg «Phæton»-t. Zay végtelen sajnálta, hogy

28. SZUCSAVA ÉS HERACLIDES BUKÁSA. SOMMERBÖL.

nem segítette az ő «drága» deszpotját, de nem volt pénze, s elkésett.

Ez a kudarcz nem hűtötte le Zay moldvai politizáló

rényi, Báthory Endre; Zay velök ment, de már csak mint élelmi és hadi főbiztos. Végig küzdé Schwendiékkel a győzelmes tokaji hadjáratot, intézkedett az elfoglalt várak kijavításáról, szorította a kassaiakat bor s kenyér szállításra, mustrálta a huszárságot, melynek lándzsája mindig hiányzott, eligazította János Zsigmond követivel a megkezdett békealkudozások idején a felmerült panaszokat. Schwendi mozdulni sem tud nélküle, Zay a fej, Schwendi a végrehajtó. Schwendi nem is győz érte hálálkodni Miksánál, milyen híve neki Zay, milyen erélyes értelmes ember. Pedig Zayt sértette Schwendi fővezérsége. Négy évig kínlódott az erdélyi ügyekkel, 1562-ben fényes katonai sikereket mutat föl, ő téríti át Balassát, János Zsigmond hatalmas oszlopát s most egy idegen eretneket tesznek a kassai hadak élére, épen mikor a kassai főtemplomot kirabolják? Nem az eretnekség bántotta, hanem, hogy ő ki közvetlenül érintkezik a Felséggel, a zászlós úr, most egy jövevénynyel osztja meg hatalmát. Már 1565 végén unja ezt a terhes szolgálatot. Családi bajok is keserítik. Felesége a gyermekekkel Ugrócson gazdálkodik, kedves Anna leánya alig esztendősz házasság után meghalt. Azután látta, hogy azok a viszonyok, melyeknek létjogosultsága ellen ő egy emberöltőn át fegyverrel s practicával oly szívósan küzdött, Erdély, mindinkább izmosodik. A kényszerűséget most már ő is elismerte. Veje Csáky Pál, megint Erdélylyel tart, «mi bennünk is istenes lélek vagyon, inkább kívánnók a keresztényeknek minden javát — így ír¹ — hogy sem mint a pogányokét, de mi rajtunk, kik e földön lakunk, istennek nagy ostora vagyon ez világ szerint; mert egyik féltől sem oltalmaztatunk, hanem rontatunk, az sok nyomorgattatásnak és kárvallásnak miatta nem tudunk mit mivelni, hanem csak nyögünk, mert sen-

¹ Csal. lev. Missiles.

kitől nem látunk oltalmazást» mit is csináljon az ilyen szegény tűz és víz közt lakó ember? Szolgál mind a kétőnek: apósát kéri, hogy a királyi területen lévő birtokait oltalmazza meg, János Zsigmond tanácsosaival pedig erdélyi jószágai iránt váltson jó szót. Zay megnyugodott benne, illúsiói tünedező félben vannak

30. A KASSAI DÓM.

VII.

AZ UTOLSÓ ÉVEK.

OLY hosszú küzdelembe belefáradt a buzgó és serény főkapitány, mint királya nevezni szokta. «Bár a hatalmas isten énnekem ne adta volna érdem szerelmes leányom halálát; mert én arra való bánatomban és keserűségemben félszeg ember vagyok» írja vejének. Az 1566-diki török hadjárat már nem azt a kalandos szellemű, erélyes főkapitányt találta Kassán, a milyen Zay valaha volt. Most már nem csak az ország dolgai, de még a saját ügyei is elfárasztják. Péter fia nélkül mozdulni sem tud. Háromszor is kéri elbocsáttatását a kassai terhes szol-

gálat alól. Miksa atyjának ezen fényes érdemekben megöszült szolgálját nem eresztí, szüksége van rá; «várja meg a csendesebb időket», ezzel marasztja. Nem nélkülözheti tanácsát az ilyen hű embernek. Hogy megengesztelje, megmarasztja, minden jóval biztatja, még hátralékos főkapitányi díjait is kifizetteti és abaujmegyei Boldogkő várát igéri neki. Maradt. A szigeti ostrom és János Zsigmond tokaji diversiója idején Zay is megtette kötelességét, résen állott s a mennyire tőle telt, teljesítette azt, a mit Schwendinek kellett volna tenni: szervezte az ellenállást. Csakhogy a főkapitány már nem bírta a terhet. Negyven esztendei szakadatlan katonai szolgálat megviselte, szemevilága megromlott, bántja a köszvény. Haza vágyódik. Leveleinek hangján átszillámlik a vágy, mennyivel inkább szeretné Ugrocson családja körében csöndben eltölteni azt a pár évet, a mit a sors számára még meghagyott. Szeretné látni sólymait, az ugróczi fenyveseket, hol a szarvas és bölény bőven tenyészik, szeretne kürtőseivel a rengetegben vadászni. Idegessé teszi a kassai városi tanács huzavonája, bosszússá a zsoldos had, mely senkinek sem engedelmeskedik. Megutálta az embereket, kik az ellenség győzelmén örülnek, hogy új pártváltotatással ujabb adományt nyerjenek. Zsémbe még a királyra is. Új nemzedék nőtt fel körülötte s mint minden öreg, érdemes ember, kétszeresen érzi keserőségét annak a tapasztalatnak, hogy az ő ideje már lejárt. Már kéréseit sem teljesítik olyan gyorsan, mint az öreg Ferdinánd idejében, a ki szerette; egy-egy pörös ügye évekig húzódik, a prókátorok és conventek temérdek pénzt nyelnek el, s ha új adományra vágyódik, tizen huszan, érdemetlenek kelnek föl ellene. Miksa «az ő ifju királya» megváltozott; az is elvesztette bizalmát az emberek iránt, besugásokra hallgat. Alig van egy-két ember, kihez még szíve s a kegyelet vonzza. Csak a Verancsics iránt érzett barátság melegíti fel fásulni indult kedélyét. Buzgóan levelez

vele, nem röstell nagy fáradsággal «pogány pénzeket»¹ keríteni kedves barátjának, viszont Verancsics is megőrzi szívében Zay iránt való szeretetét. Midőn 1567-ben második konstantinápolyi útjára indul «kegyelettel emlékezik vissza az együtt eltöltött időre s végtelenül sajnálja, hogy most nem mehetnek együtt».² Bizonyos ideális vonás van a két-tőjük közti barátságban, mely az élet alkonyán kiengesztel azzal a kapzsi xv. századbeli vagyonszerzővel, aki királyának ezt írja: «Legyen bőkezű és kegyes, jutalmazza meg negyven évi szolgálataért, ha nem teszi, élte végén kénytelen lesz örökös könnyeket hullatni, hogy oly sok szép időt elvesztegetett».³ Mert az öreg már türelmetlenkedik, hogy ő aki folyton a császár pártján állott, most egy hitvány kis várért esztendeig kénytelen várakozni s hánytorgatni érdemeit. Adósai iránt zordonabb lesz, hitelezőit várakoztatja s ha rajta üthet az erdélyieken, vagy a törökön, öleti, vágatja őket. Török foglyokkal egész kereskedést űz. A temesvári és budai pasákkal üzleti összeköttetésben áll s rendesen ő neki van több török foglya, mint amazoknak keresztyén. Mi több, valamennyi elfogott török rabnak ő az ágense. Kérdjük most, nem annak a végzetnek boszuló keze működik-e akkor, midőn évekkel később két vitéz deli fia Zay András és Zay Lőrincz hosszú ideig synylódik török rabságban, viselve a súlyos lánczot atyjuk vétségeért?

Otthonában: Ugróczon is rosszul folyt a gazdálkodás. Szegény felesége töri, zúzza magát, temérdek baja van a megyével és rakoncátlan szolgálival; már is betegeskedik. A jobbgység is azt hánytorgatja, hogy ha urok sokáig

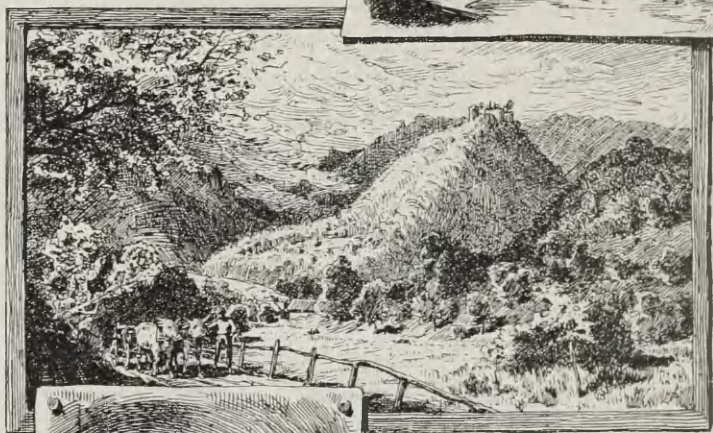
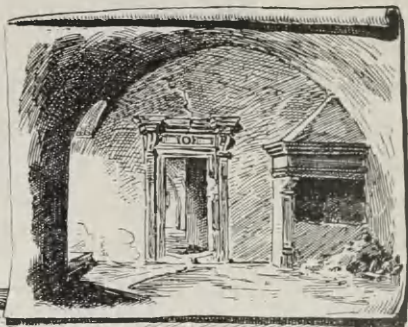
¹ Csal. lev. Missiles. 1565. decz. 17.: «Továbbá a pogány pénzek szerzése felől értem azt, mit nagyságod ír; bizony ha énnekem volna örömet oda küldeném, de mostan nincsen: vala ugyan alkalmasan énnálam, de mind elajándékoztam; ide az mi földünkön nem talál-

ják, hanem Erdélyben, ott is szűk és drága, az ezüstöt két annyin örömet elveszik a mit érne, és az aranyat háromannyin». CsÁKY Pál levele.

² VERANCICS munkái. v. kötet. 2. l.

³ Bécsi titkos levéltár. 1567 febr. 8. Hungarica.

nem jő haza, biz ők világga mennek. A gyermekek már felnőttek, de ki gondoskodik majd a lányokról? Zay mindenkép szabadulni akar Kassáról; de 1568 folyamában még mindig ott marasztja Miksa. Schwendivel ugyan jó barátságban élnek,

32. FÖLDSZINTI SZOBA ZAY-ÜGRÖCZON.
ZAY-PODHRAGY. A KÁPOLNA BELSEJE.

de a svájci már megunta Magyarországot s maga is el-kivánczik, az apró-cseprő bajokat pedig mind Zavra bizza, kit Kassán egy ideig még az is visszatart, hogy számos követelését nem hajthatja be. Mielőtt hazamenne, különféle vásárlásokat akar tenni. Felesége azonban rendre panaszkodik, hogy tisztjei csalják, s belső cselédjei már a pohárszékben lévő holmit is lopogatják. Sem a bilincsre-

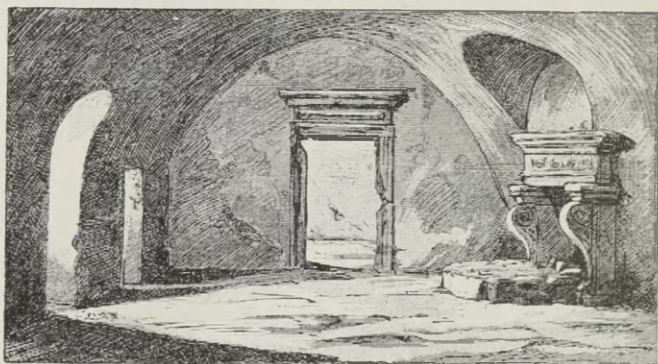
verés, sem a kínzás, jelesül a vízbebuktatás és a csigára-húzás, melyet tolvajoknál alkalmaztak, nem pótolta Zay távollétét. Végre ütött a szabadulás órája. Karácsony havának harmadik napján jött a nagypecsétes királyi parancs, mely Zay Ferenczet hű szolgálatai kegyes elismerésével fölmenti a kassai kapitányság alól. Zay egyenesen Bécsbe siet, hogy azután családjához térjen vissza. Nagy öröm van Ugróczon. Tudván, hogy Zay Pozsonyba is elmegy részt veendő a diéta tárgyalásaiban, két hintót, két kocsit, társzekereket küldenek a rég nem látott családfő elibe. Zay meg akarta várni a diéta végét és török verlovakból gyönyörű négyes fogatot s hintót állított össze a pápai nuntius számára. De nem várhatta meg a gyűlés eloszlását. Egymásután jött a staféta Ugróczról azzal a szomorú hírrel, hogy a nagyasszony beteg.

Szegény Zaynét a nagy fáradság, a sok boszuság és a gyorsan fejlődő kór leverte lábáról. A szomszéd asszonyok összesereglenek, találgatván mi baj emésztí? Bossányi Krisztófné asszonyom egy csalhatatlan szert próbált: nyúl bőrt meleg vízben megáztatván, meglágyított; azután mézet meleg tejben egybekavarván, erre reá cseppentette s úgy tette a nagyasszony fájós mellére. De ez sem használa. Zay már csak haldokló feleségét láthatá. Alig fordult újra az esztendő: a Garay-nemzetség utolsó sarjának koporsója fölött felfordították az aranykigyós czímert. Zay Ferencz özvegygé lett, árvákká gyermekei s még árvábakká az a sok ezer tót jobbágy «ez a különben oly rideg, kedélytelen faj», mely jóltevőjét siratta a jóságos, türelmes földesasszonyban. Egyike volt azon nőknek, kiket mindenki szeretett, ki senkinek rosszat nem tett s az életet sok rossz oldaláról ismervén, másokkal nem érezteté keservét.¹

¹ Oratio funebris occasione mortis Ill. D. B. Garay. M. D. Zay uxor. Csal. lev. kézirat.

Zay nem ért rá a busúlásra. Sokkal inkább a nyilvánosság embere, semhogy leverje ez amúgy sem váratlan csapás. A xvi. század magyarja, ki alig talált hazája földjén egy talpalatnyi helyet, hol teljes nyugodtsággal lehajthatta volna fejét, inkább megbarátkozott a halál eszméjével, mint a későbbi civilisatio embere.

A Zay Ferencz-féle kedély, az «Isten adta, Isten elvette» eszmében növekedett fel, az mérsékelte jó-, vigasztalta balsorsában. Nem is engedték szomorkodni. Péter fia le-

33. FÖLDSZINTI SZOBA A ZAY-UGRÓCZI VÁRBAN

vette atyja válláról a gazdaság terhének egy részét, a pénzbeli ügyeket is ő végzi, László, Miksa udvaránál van nemes úrfiakkal, világot látni. A leányok közül már csak egy van otthon, Borbála, az is jegyben jár Petróczy Miklóssal. Az öreg Zayt, alig hogy megsiratta hitvesét, máris hívták Kassára. Rueber az új főkapitány nem tudott boldogulni. Nem ismerte a viszonyokat, s német voltaért sem látták jó szívvel. Ferencz úr azonban Bécsbe ment igazítani peres ügyeit, onnan az országgyűlésre indul, hol fontos dolgok vannak készülóban.

Bécsben sügnak-bügnak egy összeesküvésről, már az év elején rebesgetik, hogy néhány előkelő úr János Zsigmondal czimborál Miksa ellen. Rueber Dobó Istvánt az egri

hőst és Balassa Imrét egy áruló sugdosásai s koholt levél alapján gyanúsítá az erdélyiekkel czimborálással, erre kellett neki Zay, ki az erdélyi dolgok minden csinját bínját ismerte. Csakhogy Zay nem ment el, mert haragudott Rueberre, a ki a Zay bérelte dézmát a kapitányság részére lefoglalta. Péter fiát küldte maga helyett, ki az összeesküvésről csak később értesült. Ekkép Zay az egész Dobó-féle merényletbe nem volt beavatva, s csak akkor tud felőle, mikor októberben elfogják Dobóékat. Dobó emlékezteti régi «szerelmes pajtáságukra» s ártatlanságának kiderítése érdekében pozsonyi fogságából novemberben közbenjárásra szólítja fel.¹ Megtette, de nem hallgattak rá.

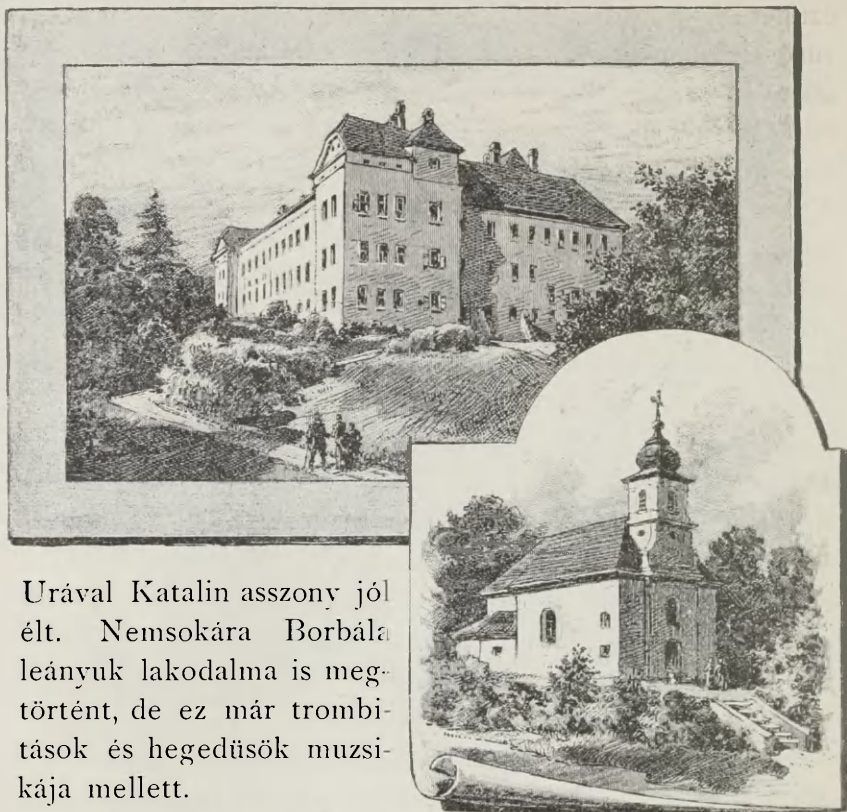
Míg Pozsonyban ily váratlan dolgok történtek, Zay Ugrócson tartózkodott a «szegény puszta házban».² Megunta árvaságát a nagy várban, honnan gyermekei csaknem mind kiszállingóztak. Feleségre vágyott. Hamar választott. Szeme egyik elhunyt barátjának szép özvegyén akadt meg: Báthory Andrásnén. Báthoryné erdélyi nemes családból való, Mindszenty Katalin, s férje első feleségénél Thurzó Annánál volt «udvari fráj», házi kisasszony, a mint ma neveznék. Zay még Kassán ismerte. Az özvegység közelébb hozta őket s az egybekelés hamar megvolt. Október 23-án már megülték a lakodalmat, a gyászév miatt nagy csöndben. Péter — úgy látszik — nem vette jó néven ezt a hamaros menyegzőt, mert el sem ment arra: atyja gyöngéden szemére is veti. Az új menyecske különben nagyon előrelátó, s házassági szerződésében az esetre, ha Zay uram előbb találna meghalni, javaiban való szabad rendelkezését fentartja s özvegységére tisztos eltartást köttet ki.³ Nem volt különben semmi baj, mert Péter nagyon megszerette mostoháját s atyja halála után is híven gondját viselte.⁴

¹ Csal. lev. M .

² U. o. 13.

³ Családi levéltár.

⁴ A szép özvegy azután még kétszer ment férjhez: Bánffy Lászlóhoz s Balassa Andrásához. megannyi öreg úrhoz.

Urával Katalin asszony jól élt. Nemsokára Borbála leányuk lakodalma is megtörtént, de ez már trombitások és hegedűsök muzsikája mellett.

Csöndességben éltek így közel esztendeig. Egy kis

34. A ZAY-UGRÓCZI KASTÉLY ÉS TEMPLOM.

fiacskájuk született: Miklós. Ferencz úr olykor vadászgatott s igazította jószágai dolgát, javíttatott, szépíttetett várán. Királya, magányában sem feledkezik meg róla, fölkeresi levelével s érdemeiért László fiát tünteti ki, a hol csak szerét teheti. A csöndélet nem tartott sokáig. Betegség fogta el a fáradt vitézt. 1570 október havában kitört rajta a nehéz kór. 10-én éjfélután három órakor kiadta lelkét, felesége s Péter fiának karjai közt.¹

Kiterítették fényes ravatalra. A képirok megfestették

¹ Családi levéltár. Végóráiról jegyzéket fia Péter vezetett, közölve Régi Magyar Nyelvemlékek Tára. II. 220. 1

czímereit, a lovagtermet bevonták feketével. Az ugróczi várórség éjjel nappal őrizte a drága tetemet. Eljött a környék apraja nagyja megbámulni a díszes öltözetben fekvő, kezében keresztet tartó, halott zászlós urat. Testét bécsi doktorok bebalzsamozták. Temetésén jelen volt fél Magyarország, királya sajnálta, családja megsiratta, barátjai szomorkodtak s irigyelték vagyonát, de igazábban senki sem siratta meg, mint a hű Luka János, huszár bajtársa a saxoniai harczokban, a ki igazán szerette.¹

*

Végig kísértük Zay Ferenczet bölcsőjétől, mely az alsó Duna vidékén ringott, koporsójáig, melyet a Kárpát völgye fogadott ölébe. Magasztaltuk benne a jó katonát, elismertük elvhűségét, megmagyaráztuk emelkedését, tartozunk-e még egy epitaphiummal? Nincs rá szükség. Megirta ő maga, nem kell ahoz magyarázat, párhuzam, mentegetés, phrasis. Az embert ismerjük meg belőle, a ki élt s küzdött.

Ekképen szól önmagáról:

*«az én jószágom és marhám nem ösömtől, sem atyámtól, sem anyámtól nem maradott, mert azt mind török bírja, hanem enszolgálatommal lettem».*²

S ezzel lebocsáthatjuk tetemeit a kripta mélyébe, melynek ajtaja okt. 29-ik napján zárult be fölötte.

*

A zay-ugróczi völgyben van egy szelid lejtésű halom.

Azon áll a római katolikus templom szerény épülete, a háttérben örökzöld fenyves díszlik, köröskörül erdős hegyeken akad meg a szem.

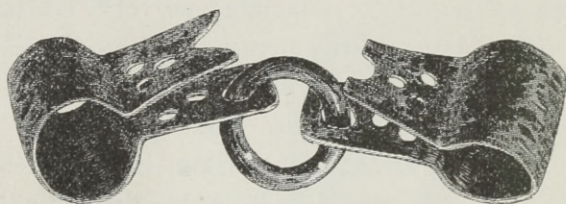
A templom mellett áll a kripta, mely a Zay-nemzetség halottait őrizi.

¹ Csal. lev. Missiles. okt. 28.

² 1569. Csal. lev. F

A völgyben gyárok füstje kavarg, fűrész és kalapács hangos munkája hallszik. A régi vár dűledezik, a régi kor lakói közül csak a vércsék és sasok maradtak hozzá hívek.

Zay Ferencz a «serény bajnok» ki mindezt megszerezte, nyugodtan álmodhatja örök álmát. A miért ő harczolt a maga hite szerint: az «ország megmaradásáért», az mind-
eddig sértetlen. Utódjai a munka harczát vívják ugyanazért a czélért

35. ZAY LŐRINCZ RABLÁNCZA, MELYET STAMBULBAN VISELT

T A R T A L O M.

BEVEZETÉS.

Zay Ferencz jellemzése. — A xvi-dik század vezérszereplői.

ELSŐ FEJEZET.

AZ IFJÚ ZAY.

(1505—1526.)

A régi Valkó-megye s birtokosai. — Vitézi A Zay-család. — A magyar anyák. — II. Lajos élet a végeken. — A délvidéki társadalom. — udvara. — Mohács. (1—5. lap.)

MÁSODIK FEJEZET.

MOHÁCS UTÁN.

(1526—1542.)

A mohácsi vész társadalmat bontó hatása. — Ferdinánd pártja; Zay, a bécsi udvar bejárója. — Országsszervezés. — A török haderő, jancsárok, szpáhik. — A xvi. századbeli magyar huszárság. — Zayék pusztulása, a délvidéki nemesség följebb vonul. — A szenyéri bitorlás. — Zay vőlegény, elveszi Garay Borbálát. — A xvi. század műveltjei, Zay képzettsége, viszonya a protestantismushoz. (6—32. lap.)

HARMADIK FEJEZET.

DALIÁS IDŐK.

(1542—1553.)

Nagyvárad béke. — Buda a töröké lesz. — A német birodalom hadi vállalata, Zay szereplése, huszáraink vitézsége. — A schmalkaldi háború. — Nyáry Ferencz, Bakics Péter és Zay csapatai. — Mit miveltek huszáraink cseh és saxoniai földön. — Adorfi ütközet. — Az égeri hadi szemle. — Zay a mühlbergi csatában. — Ugróczot Ferdinánd Zaynak adományozza. — Ugrócz leírása. — Várépítés, milyen volt az

ugróczy régi várkastély. — Zay egri várnagygyá lesz. — Egri várélet. — Szolnok építése. — Eger ostroma. Dobó s az ide-

gen vezérek jellemzése. — 1551. hadjárat. — Zay Külső-Szolnokmegye főispánja. — Az ország helyzete 1553-ban. (33—64. lap.)

HEGYEDIK FEJEZET.

ZAY FERENCZ A DIPLOMATA.

(1553—1557.)

Konstantinápoly 1553. — Szulejmán «elkanuni». — Fráter György politikája, vérmérséklete. — A levantinus szellem a magyar diplomáciában. — Verancsics Antal. — Ferdinánd követségei. — Milyen volt Zay Ferencz, a naszádos kapitány érzülete. Műve Landor-Fejérvár elvesztéséről. — Az 1553. követjárás előzményei. — Esztergom, Buda 1553-ban. — Utazás a Dunán Belgrádig. — Szerbiai út, átkelés a Balkánon. — Konstantinápolyba érkeznek. — Rusztem a nagyvezír. — A porta

diplomáciája — Alkudozások. — 1554. Busbecque Augier. — Hogy éltek Konstantinápolyban. — Szulejmán perzsa hadjárata. — A követek Amasiába utaznak. Utjok, az ancyrai emlék, fogadtatások a szultánnál. — Török tábori élet. — Nem sokat végeznek. — Visszaérkeznek Konstantinápolyba. — Rusztem és Zay. — Bécsi áramlatok, aggodalmak. — Erdély elválik Ferdinándtól. — A követjárás 1557-ben véget ér. — Eredmény. (65—106. lap.)

ÖTÖDIK FEJEZET.

A NASZÁDOS FŐKAPITÁNY.

(1557—1560.)

Családi élet. — Naszádos ügyek. — A szerző Zay. — Ferencz úr otthon, az udvarnál nagy a becsülete. Kortársainál nagy tisztessége vagyón, Frangepán Anna

lakodalma. — 1559-ben a rendek az országos bíróságba választják. — Zay a gazda, felesége, fiai. — Erdélyben ismét mozognak. (107—114. lap.)

HATODIK FEJEZET.

A MOLDAI KALAND, KASSAI FŐKAPITÁNYSÁG.

(1560—1568.)

Új emberek. — Ferdinánd és Miksa. — Heraclides Jakab, a moldvai trónkereső élete folyása, Laszky Albert. — Heraclides viszonya Miksához s a protestáns áramlathoz. — Lengyel viszonyok. — Zay kassai főkapitánynya lesz. — Kassa a XVI-ik században, fontossága. — Heraclides Zayt megnyeri. — Bécsben pártolják a praetendenst, Zay lelke az actiónak. — Toborzás. — A kassaiak elégületlenek Zayval. —

Huszár Gál predikátor esete. — Zay, Verancsics embere. — Huszár Gál megszökik. — Heraclides vállalata sikerül. — Moldvai viszonyok. — Balassa János és kortársai. — János Zsigmond szerepe. — Az erdélyi fejedelem, az ifjú fejedelem jelleme. — Zay a harcziás párt híve. — 1562-iki hadjárat, Hadad, fegyverszünet. — A felvidéki társadalom. — Zay báró. — 1563-iki országgyűlés. — Miksa koroná-

zása. — Zay Anna násza. — Zay moldvai járat. — Schwendi Lázár fővezér jellem-
vadjája megbukik, megölik Szucsavában. — zése. — Zay szereplése a tiszai harcokban.
Ferdinánd halála. — Az 1564—5-iki had- — Zay vénül, haza vágyik. (114—156. lap.)

HETEDIK FEJEZET.

AZ UTOLSÓ ÉVEK.

(1568—1570.)

Zay belefárad a hosszas szolgálatba. — kedése, halála. — Kassai dolgok. — Má-
Zay positiója az 1568-ki társadalomban. — sodszor nősül. — Csöndélet, halála, teme-
Viszonya Verancsicshoz. — Ugróczi ott- tése. — Zay önmagáról. — Utóhangok.
hona; felmentése. — Felesége betegeske- (157—166. lap.)

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

	Lap		Lap
Zay Ferencz arczképe, rézkarcz	1	Esztergom a xvi-ik században, az elő-	
1. Ferdinánd magyar király. Pollák		térben huszárokkal. Metsz. Pollák	78
metszése	17	Augier Busbecq portai követ. Pollák	
Egy lap Tinódi Sebestyén krónikája		metszése	91
1554-iki kiadásából	41	János Zsigmond választott király	139
Verancsics Antal esztergomi érsek	68	Maximilián főherczeg magyar király	124
Zay Ferencz Lándor-Fejérvár bukása-		Zsigmond Ágost lengyel király	123
ról írt munkájának első oldala	72	Magyar főuri viselet. Színnyomat	148
		Schwendi Lázár cs. k. fővezér	153

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

Czímlap Ortelius chronológiájának		Hajdúk. Pollák metszése	24
1603-iki kiadásából	1	Melanchton Fülöp imája	31
Zay Ferencz lobogója és fegyverei a		Női öltözet a xvi-ik században. Nagy	
zay-ugróczi muzeumban. Dörre rajza	3	rajza	32
A Zay-család címere a zay-ugróczi		Eger. Dörre rajza	33
kastélyban. Dörre rajza	5	Landsknecht. Jost Amman után	34
Mária királyné, Lajos és ennek hadi		Zrínyi Miklós	35
öltönye. Dörre rajza	6	Német hadak	42
A mohácsi csatátér	14	Szolnok a xvi-ik századi rajz után	54
A bécsi Burg a xvi-ik század elején s		Zay Ferencz ágyúja. Dörre rajza	62
második felében. Dörre rajza	15	Fráter György. Pollák metszése	63
Jancsár aga, Ágotha rajza	19	Mozsár a zay-ugróczi muzeumban. Pol-	
Timár. Ágotha rajza	20	lák metszése	64

	Lap		Lap
Szolimán szultán és a Héttorony Konstantinápolyban	65	Szucsava és Heraclides bukása	151
Landor-Fejérvár ostroma 1521-ben.		Tokaj ostroma 1565-ben	155
Orteliusból	73	Kassai dóm	156
Ancyrai emlék	94	Zay-Ugrócz	157
Elfogadás a szultánnál	96	Szoba Zay-Ugróczon, Podhrágy, a kápolna belseje	160
Szolimán thugrája	106	Szoba a várban	162
Komárom és török rab	107	Az új kastély s a kápolna	164
xvi-ik századbeli naszád	114	Zay Lőrincz láncza, melyet Konstantinápolyban viselt. Ez utóbbiak Dörre	
Kapu és a tabernaculum	115	rajzai után	166
Heraclides emlékpénze	119		

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Zay rézkarczban adott arcképének eredetije a zay-ugróczy kastélyban őriztetik. *I. Ferdinándnak* több képe maradt fenn egykorú művészek által készítve, a közlött Lautensack rézmetszetének kicsinyített másolata.

Verancsics Antalnak eddigelé két képét ismertük, melyeket Martinus Rota metszett a xvi-ik században. Az egyikben balról e felírás van: Antonius Verantius Archiepiscopus Strigoniensis Ungariæ Primas et Locumtenens S. C. R. Q. M. MDLXXJ; jobbról fenn címere, alatt: Martinus Rota Sibinicensis. Ez féldalról tünteti fel. A másik, mely szemben ábrázolja, e felíratl van ellátva: Antonius Verancius Archiep. Strigoni. Hung. Primas. Martinus Rota Sibinicensis. Datum nélkül mindkettő, mellkép. A harmadik az ifjabb Duflos által készített rézmetszet Bécsben ő felsége gazdag metszettárában őriztetik. Alatta ezen jegyzet van: tirés du cabinet des estampes du roi. Gergely Samu úr szíves volt Párisban kutatásokat tenni a Bibliothèque Nationale-ban, s itt e département des estampesban ráakadt egy másik példányára. A kép hasonlít a Rotaéhoz, mely Verancsicsot szemben ábrázolja, — csakhogy azon, mely mellkép, a kard, babér és breviarium az asztalon van, míg itt kezében tartja. A közlött kép *Wehle* rajza.

Busbecq arcképe azon rézmetszet után készült, mely munkáinak német kiadását diszíti. A xvii-ik századból.

János Zsigmond és Zsigmond Ágost arcz-

képeinek eredetiei Bécsben ő felsége gazdag metszettárában őriztetnek, honnan mindkettőt *Wehle* másolta le.

Maximilian főherczeg és *Schwendi* Lázár arcképei az Ortelius 1604-iki kiadásában levő rézmetszetekről másoltattak le. Ez utóbbit Pollák metszette fára.

A *XVI-diki századi főúri viselet* az orsz. levéltárban őrzött Theökeöly Sebestyén-féle 1572-ben kelt nemes levélről másoltott színyomatra.

Esztergom látképe Hufnagel xvi-ik századi rézmetszetéről másoltattott. E kép előterén huszárok vannak. (Baun V.)

Mária királyné arcképe a nemzeti muzeum birtokában levő éremről vett fősztet után készült. *Lajosé* egykorú fametszetről a berlini muzeumban.

A *bécsi Burg* képei Hirschvogel rajzai után készültek.

A *jancsár aga* és *timár* Jost Aman nagy képéről vétettek, melyet ő 1562-ben készített s a török követségnek ez évben Frankfurtba érkezését tünteti fel egy nagy lapon.

A német *Landsknecht* is a Jost Aman (Virgil Solis) munkája. A *német hadak* csoportozata ismeretlen munkája: az első alak spanyol, a második schweiczi, a harmadik landsknecht, Ezek eredetiei fametszvények.

A *hajduk* Hufnagel egyik tájképéről (Komárom) vannak véve.

A *női öltözet* Jost Aman Theatrum Mulierum című művéből a magyar női öltözet. A keretet hozzá Nagy készítette.

Az *Eger* keretén látható hangszerek Stimmer Tóbiás hangszer-másolatairól vannak véve. Maga *Eger* xvii-ik századi rézmetszetről.

Zrínyi Miklós képe Zund Mátyás egykorú rézmetszetének kicsinyített másolata.

Fráter György eredetije olajfestmény a trakostyáni várban.

Szolnok rajza Orteliusból (az 1604-diki chronológiából) van véve.

Szolimán képe a Fayerabend által kiadott török krónikából s a *Héttorony* Konstantinápolynak a francia kormány által 1819-ben kiadott nagy dísművéből vétetett.

Az *ancyrai emlék* «*Chishull Edmundus*: Antiquitates Asiaticæ Christianam æram antecedentes. Londini 1728. fol.» című munkából vétetett. A «*Monumentum Ancyræ*»-ról szóló fejezetben 170. l. ez emlékről mondja: latuit tamen orbem eruditam, usque dum anno 1554 Antonius Wrantzius Dalmata, vir consultissimus, episcopus Agriensis et latinarum decus elegantiarum Augerius Gislenius Busbequius a Ferdinando Romanorum ad portam Othomanicam legati, primum omnium exemplar in Europam retulere. A jegyzetben Busbecq szavait idézi, melyek a monumentum ancyranum felfedezésére vonatkoznak s megjegyzi «unum idemque erat apographum quod Verantianum a quibusdam dictum abaliis rero Busbequianum, editum est ab Andrea Schotto in sholiis ad Aurelium Victorem et a Grutero cum Clusii de eo epistola».

Az *elfogadás a szultánnál* a Feyerabend

által kiadott xvi-ik századi török krónikában van.

Szolimán thugrája gazdag aranyozással s színezéssel egy i. Ferencz francia királyhoz intézett athnomet diszesít, mely a Bibliothec Nationalban őriztetik Parisban, s melyről másolatot Sylvestre adott.

Komárom és a török rab s a xvi-ik századi naszád Hufnagel rajzai után készültek, melyek Braunban láttak világot.

Heraclides aranypénzének eredetije Dobóczy Ignác gazdag gyűjteményében van. Felirata: HERACL'DIS DESPOTE PATRIS · PATR(ia) — a rev. VINDEXT · DEFENSOR · L'IBERTAT(is) az előlapon a despota arczképével s a hátlapon a négy részre osztott paizs címmel, melynek közepén ismét egy másik paizs van.

Szucsava és Heraclides bukása. «*Vita Jacobi despotæ Moldavorum reguli*» Sommer János által irt s Wittembergben Petrus Albino Nivamontius által kiadott és Forgách Imre trencsényi főispánnak ajánlott munkából vétetett. Van benne több címer, Zrínyi Miklósnak egy rozsz képe s a Phæton, melyhez Aledatus András irt epigrammot. E könyvben igen sok becses historiai anyag közt le vannak nyomva Sommer elegiái is s az a családja, melyet a despota Brassóban 1558-ban egy nagy lapra nyomatott.

Tokaj ostroma Orteliusból van véve az 1604-ki kiadásból.

Az utolsó fejezetet diszesítő képeket Dörre a helyszínen vette fel.

EZ KÖNYVNEC MASODIC RESZE.

Kiben külömb külömb időben es országok-
ban löt dolgoc Historiac vanna.

Szörzöye azon Tinodi

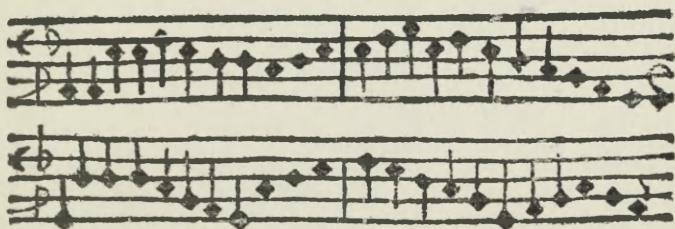
Seböstyen.

ELSŐ.

Carol Chyasar hada Saxoniaba

Ot Kurfürstnek meg fogata.

1 5 4 6.

Axonia vala Nemöt országba
Carol Chyasar ellen fel ramadasba
Meg halliatoc Caroli nagy haragiaba
Mint fogta meg Kurfürst az vna
(dalba.

Erről írást tudom sokat hallhattac
Chyasaroc Kiralioc mint hadakosírac
Alattoc valokar sokat rontottac
Kic ő hűségökben meg bontakosírac,

a

Beírta

ANTOINE VERANTIUSE
Archeveque Ongrois.

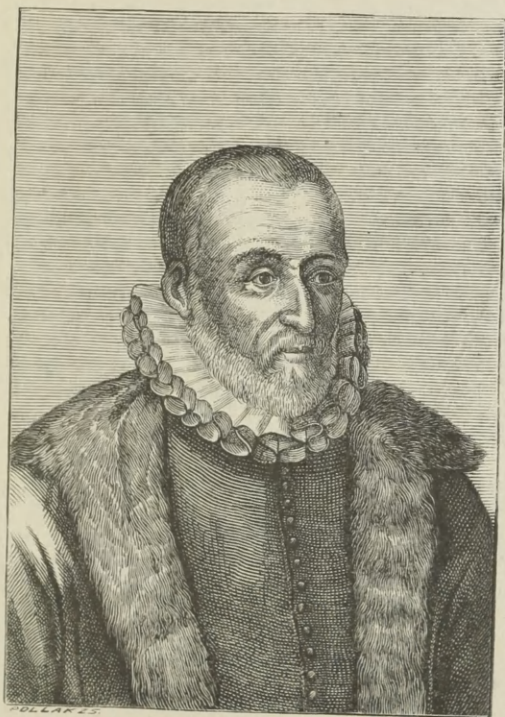
VERANCICS ANTAL.

I. FERDINAND.

ESZTERGOMI A XVI. SZÁZADBAN.

AUGIER BUSBECK, PORTAI KÖVET.

fransky Zij
de Gmirt

MAGYAR FŐŰR A XVII. SZÁZADBÓL.

Theököly Sebestyén 1572-iki nemes leveléről.

JÁNOS ZSIGMOND

MAGYARORSZÁG VÁLASZTOTT KIRÁLYA.

O felsége metszet-gyűjteményében levő rézmetszetről vett másolat

MAXIMILIAN

AUSZTRIAI FŐHERCZEG S MAGYAR KIRÁLY.

Ortelius Chronológiájának 1604-iki kiadásában levő rézmetszet után.

ZSIGMOND ÁGOSTON

LENGVEL KIRÁLY.

Ő felsége metszet-gyűjteményében levő rézmetszet után.

SCHWENDI LÁZÁR.

Ortelius Chronológiájának 1604-iki kiadásában levő rézmetszet után.

TARTALOM.

Anjou Mária Magyarország királynéja. Dr. Márki Sándortól (vége)	129
VI. fejezet	140
VII. fejezet	153
A pecsétek s pénzek köríratái	182
Tartalom	183
Képek	189

Önálló képek:

Zsigmond magyar királylyá koronáztatása. Az előtérben Valois Lajos herceg kikosarazása. Miniature a boroszlói Froissart krónikából	100
Zsigmond a francia királytól a török háborúra segílyt kér. Miniature a boroszlói Froissart krónikából	146
Nagy Lajos birodalma 1382-ben; térkép	29

A szövegbe nyomott képek:

Janus Pannonius, Corvin-Codexből. Dörre rajza	139
Bajazed szultán, a «De moribus Turcorum»-nak Fayerabend-féle XVI-dik századi kiadásában levő rajz után Dörre	140
Mária királyné váradi sirja. Canon de Ville lovassági tábornok rajza	150
Mária királyné koronája, az ambrasi gyűjteményben levő eredetiről rajzolta: Fahrenbauer	151
Nikápoly. Dörre rajza	152
Mária királyné selmeczbányai két házának belseje. Dörre rajza	153
Buda legrégibb látképe Schedel krónikájából	173
Mária királyné körmöczbányai piaci házának külseje. Dörre rajza	174
Mária királyné körmöczbányai háza a zólyomi kapunál. Dörre rajza	175
Stepht Henrik Missalejából egy díslap alja	180
Mária királyné nagy pecsétjének töredéke	181

Csőmőri Báro Zay Ferencz. Irta Thallóczy Lajos	1
Bevezetés	3
I. Az ifjú Zay 1505—1526	6
II. Mohács után 1526—1542	15
III. Daliás idők 1542—1553	33

Önálló képek:

I. Ferdinánd magyar király. Pollák metszése	17
Verancsics Antal esztergomi érsek (a harmadik füzethez)	
Augier Busbeck portai követ. Pollák metszése (a harmadik füzethez)	
Esztergom a XVI-ik században, az előtérben huszárokkal. Pollák metszése (a harmadik füzethez)	
Egy lap Tinódi Sebestyén krónikája 1554-iki kiadásából	41

A szövegbe nyomott képek:

Czímlap Ortelius chronológiájának 1603-iki kiadásából	1
Zay Ferencz lobogója és fegyverei a zay-ugróci múzeumban. Dörre rajza	3
A Zay-család címere a zay-ugróci kastélyban. Dörre rajza	5
Mária királyné, Lajos és ennek hadi öltőnye. Dörre rajza	6
A mohácsi csatater	14
A bécsi Burg a XVI-ik század elején s második felében. Dörre rajza	15
Jancsár aga. Agota rajza	19
Timár. Agota rajza	20
Hajduk. Pollák metszése	24
Melanchton Fülöp imája	31
Női öltözet a XVI-ik században. Nagy rajza	32
Eger. Dörre rajza	33
Landsknecht	34
Zrínyi Miklós	35
Német hadak	42
Szolnok	54
Zay Ferencz ágyúja. Dörre rajza	62
Fráter György. Pollák metszése	63
Mozsár a zay-ugróci múzeumban. Pollák metszése	64

TARTALOM.

Zay Ferencz életrajza Thallóczy Lajostól Folytatás.	
IV. Zay Ferencz a diplomata. 1553—1557	67
V. A naszádosok kapitánya. 1557—1560	107
IV. Moldvai kaland. Kassai főkapitányság 1560—1568	115
VII. Az utolsó évek. 1566—1570	157

Önálló képek:

Zay Ferencz arcképe, rézkarcz	I
Zay Ferencz Landor-Fejérvár bukásáról írt munkájának első oldala	72
János Zsigmond választott király	139
Maximilian főherczeg magyar király	124
Zsigmond Ágost lengyel király	123
Magyar főúri viselet. Színnyomat	148
Schwendi Lázár cs. k. fővezér	153

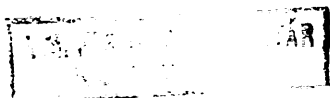
A szövegbe nyomott képek:

Szolimán szultán és a Héttorony Konstantinápolyban	65
Landor-Fejérvár ostroma 1521-ben. Orteliusból	73
Ancyrai emlék	94
Elfogadás a szultánnál	96
Szolimán thugrája	106
Komárom és török rab	107
XVI-ik századbéli naszád	114
Kapu és a tabernaculum	115
Heraclides emlékpénze	119
Szucsava és Heraclides bukása	151
Tokaj ostroma 1565-ben	155
Kassai dóm	156
Zay-Ugrócz	157
Szoba Zay-Ugróczon, Podhrágy, a kápolna belseje	160
Szoba a várban	162
Az új kastély s a kápolna	164
Zay Lőrincz láncza, melyet Konstantinápolyban viselt. Ez utóbbiak Dörre rajzai után	166

Széchy Mária életrajza. Irta Acsády Ignác.	
Bevezetés	3
I. A szülői házban	7

Önálló képek:

Czímkép: Széchy Mária 1660-ban kiadott imádságos könyvének czímlapja.	
Fába metsz. Pollák	I
A Wesselényi, Bethlen és rozsányi Kun családok czimere Murkovszky rajza	3
A Széchy család czimere Kimnach rajza	6
Széchy György sírköve	9

Megjegyzések a képekről.

Zay rézkarcban adott arcképének eredetije a zay-ugróci kastélyban őriztetik.

János Zsigmond és *Zsigmond Ágost* arcképeinek eredetiei Bécsben ő felsége gazdag metszettárában őriztetnek, honnan mindkettőt *Wehle* másolta le.

Maximilian főherczeg és *Schwendi* Lázár arcképei az Ortelius 1604-iki kiadásában levő rézmetszetekről másoltattak le. Ez utóbbit Pollák metszette fára.

A XVI-ik századi főúri viselet az orsz. levéltárban őrzött Theökeöly Sebestyén-féle 1572-ben kelt nemes-levélről másoltatott színnyomata, mely Deutsch M. úr műintézetében készült.

Szolimán képe a Fayerabend által kiadott török krónikából s a *Héttorony* Konstantinápolynak a francia kormány által 18.-ben kiadott nagy díszművéből vétetett.

Az *ancyrai emlék* «*Chishull Edmundus* : Antiquitates Asiaticæ Christianam æram antecedentes. Londini 1728. fol.» című munkából vétetett. A «*Monumentum Ancyræ*»-ról szóló fejezetben 170. l. ez emlékről mondja: latuit tamen orbem eruditum, usque dum anno 1554 Antonius Wrantzius Dalmata, vir consultissimus, episcopus Agriensis et latenarum decus elegantiarum Augerius Gislenius Busbequius a Ferdinando Romanorum ad portam Othomanicam legati, primum omnium exemplar in Europam retulere. A jegyzetben Busbecq szavait idézi, melyek a monumentum ancyræ felfedezésére vonatkoznak s megjegyzi «unum idemque erat apographum quod Verantianum a quibusdam dictum abaliis rero Busbequianum, editum est ab Andrea Schotto in sholiis ad Aurelium Victorem et a Grutero cum Clusi de eo epistola».

Az *elfogadás a szultánnál* a Feyerabend által kiadott XVI-ik századi török krónikában van.

Szolimán thugrdja gazdag aranyozással s színezéssel egy I. Ferencz francia királyhoz intézett athnomet díszesít, mely a Bibliothec Nationalban őriztetik, Párisban, s melyről másolatot Sylvestre adott.

Komárom és a török rab s a XVI-ik századi naszád Hufnagel rajzai után készült, melyek Braunban láttak világot.

Heraclides aranypénzének eredetije Dobóczy Ignác gazdag gyűjteményében van. Felirata: HERACLIDIS · DESPOTÆ PATRIS · PATR(ia) — a rev. VINDEX · ET · DEFENSOR · LIBERTAT(is) az előlapon a despota arcképével s a hátlapon a négy részre osztott paizs-czímmel, melynek közepén ismét egy más. k paizs van.

Szucsava és Heraclides bukása. «Vita Jacobi despota Moldavorum reguli» Sommer János által írt s Wittenbergben Petrus Albino Nivamontius által kiadott és Forgách Imre trencsenyi főispánnak ajánlott munkából vétetett. Van benne több czímer, Zrínyi Miklósnak egy rossz képe s a Phæton, melyhez Aledatus András írt epigrammot. E könyvben igen sok becses historiai anyag közt le vannak nyomva Sommer elegiái is s az a családja, melyet a despota Brassóban 1558-ban egy nagy lapra nyomtatott.

Tokaj ostrona Orteliusból van véve az 1604-ki kiadásból.

Az utolsó fejezetet díszesítő képeket Dörre a helyszínen vette fel.

1. A címlap Pázmány Péter imakönyvének 1665-ben Bécsben Széchy Mária költségén megjelent kiadásából van véve. Ugyane címlap Kempis Tamás «Krisztus követe» című könyvében is megvan, mely szintén Széchy Mária költségén év és nyomtatási hely nélkül jelent meg.

2. A Wesselényi és Bethlen-czímer az országos levéltárban levő eredetiekről vétetett. A Wesselényi-czímer Wesselényi Ferencz, a Bethlen-czímer Bethlen István pecsétjéről való. A rozsályi Kun-czímer a gróf Károlyi-család budapesti levéltárában levő levélről, rozsályi Kun Domokos pecsétjéről másoltatott le.

3. A Széchy-czímer a Homonnay Mária sírkövén levő címerlap után készült. A címerlap a báró Radvánszky-család radváni régiségtárában őriztetik Lerajzolta Kimnach László.

4. Széchy György sírköve szintén a Radvánszky-család régiségtárában maradt fenn. Lerajzolta Kimnach László.